

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

136847

HAC İBADETİNİN PSİKO-SOSYAL
YÖNDEN DEĞERİ

136847

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuran ŞEN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN TAYIN BİRİMİ

Enstitü Ana bilim Dalı : FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

Enstitü Bilim Dalı : DİN PSİKOLOJİSİ

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU

MAYIS - 2003

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAC İBADETİNİN PSİKO-SOSYAL
YÖNDEN DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuran ŞEN

Enstitü Ana bilim Dalı : FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

Enstitü Bilim Dalı : DİN PSİKOLOJİSİ

Bu tez 18.06.2003 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / -Öyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr.
A. Uğur Ermiş
Jüri başkanı

Yrd. Doç. Dr. Muhammed AYDIN
Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. A. Faruk Kılıç
Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

İster mukaddes din kitaplarına, ister insanlık ve din tarihi alanında yapılan arkeolojik incelemelere bakılsın, insanların yer yüzünde varoluşundan bu yana hiçbir ferdin, hiçbir kavmin veya milletin dinsiz yaşadığı görülmemiştir. İnsanların ferdi ve sosyal hayatlarına etkileri yönünden din, inkarı mümkün olmayan bir müessesedir. İster bir müessese, ister manevi ve ahlaki bir sistem olarak değerlendirilsin din, insan ve cemiyete yön veren onları şekillendiren değer ve normları koymakla mensuplarına bir takım sorumluluklar yüklemektedir.

Her dinin kendine has ibadet şekilleri, dünya ve ahiret hayatına ait emir ve yasakları vardır. Mensuplarından bu kurallara uygun davranışta bulunmalarını ister. Bu araştırmanın konusu toplumumuzun dinî, psiko-sosyal hayatının önemli bir boyutunu meydana getiren hac ibadetidir. Buna bağlı olarak araştırmanın teorik çerçevesini ve sınırlarını çizebilmek için hac ibadetinin bazı dinlerde özellikle İslâm dinindeki yerinden bahsedilmiştir. Hemen hemen bütün dinlerde şekil, zaman, mekan, gaye ve mahiyet farklı olmakla beraber hac (ziyaret) veya hacca benzer bir ibadetin mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de hacla ilgili ayetlerde bu ibadetin Hz. İbrahim'e kadar dayandırıldığı bildirilmektedir. "Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (Ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma, tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rüku ve secdeye varanlar için evini temiz tut."(Hac, 22/26). Kâbe'nin ve hac vazifesinin tarihçesine işaret etmektedir.

Araştırmam boyunca yakın ilgisini gördüğüm, tavsiye ve eleştirileriyle konuya yeni boyutlar kazandıran danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Abdülvahit İMAMOĞLU'na, teşvik ve yardımlarından dolayı arkadaşım sayın Melek MENTEŞE'ye ve mülakata katılan bütün hacılara gönülden teşekkürü bir borç bilirim.

Nuran ŞEN
Sakarya-2003

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	IV
ÖZET.....	XI
SUMMARY.....	XII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE TEORİK ÇERÇEVESİ.....	2
1.1. Konunun Belirlenmesi.....	2
1.1.1. Araştırmanın Amacı ve Sınırları.....	2
1.1.2. Araştırmanın Metot ve Varsayımları.....	4
1.1.3. İnsanın İbadet İhtiyacının Psikolojik Temeller.....	7
1.1.4. İnsan, Toplum ve Hac İbadeti.....	8
1.2. Bazı Dinlerde Hac.....	12
1.2.1. Haccın Tanımı ve Önemi.....	12
1.2.2. Hinduizmde Hac.....	14
1.2.3. Budizmde Hac.....	15
1.2.4. Yahudilikte Hac.....	15
1.2.5. Hıristiyanlıkta Hac.....	17
1.2.6. İslâm'a Göre Hac.....	18
1.2.7. İslâmî Hac İbadetinde Şekil ve Mânâ.....	22
1.2.8. Hac İle İlgili Kavramlar.....	26
2. HACCIN PSİKO-SOSYAL ETKİLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR.....	34
2.1. Deneklerin Demografik Değişkenleriyle İlgili Bulgular.....	34
2.1.1. Yaş Değişkeni İle İlgili Bulgular.....	34
2.1.2. Cinsiyet Değişkeni ile ilgili Bulgular.....	51
2.1.3. Eğitim Düzeyi ile İlgili Bulgular.....	68
2.1.4. Meslekî Değişkenle İlgili Bulgular.....	85

2.2. Elde Edilen Demografik Verilerin Değerlendirilmesi.....	101
2.2.1. Verilerin Ferdî Yönden Değerlendirilmesi.....	101
2.2.2. Verilerin Sosyal Yönden Değerlendirilmesi.....	106
2.3. Genel Değerlendirme.....	109
2.3.1. Psikolojik Açıdan.....	109
2.3.2. Sosyo-Kültürel Açıdan.....	112
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	115
KAYNAKÇA.....	118
EKLER.....	123
ÖZGEÇMİŞ.....	128

TABLULAR LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1: Ankete Katılan Hacıların Yaş Dağılımları.....	34
Tablo 2: Yaşınız ve 'Hacca gitmenizdeki en önemli amacınız nedir?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	35
Tablo 3: Yaşınız ve 'Kur'an-ı Kerim okumayı biliyor musunuz?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	36
Tablo 4: Yaşınız ve 'Haccın edası hususuyla ilgili bilgileri hangi yolla öğrendiniz?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	37
Tablo 5: Yaşınız ve 'Hangi hac türünü yerine getirdiniz?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	38
Tablo 6: Yaşınız ve 'Daha önce hac veya umreye gitmiş miydiniz?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	39
Tablo 7: Yaşınız ve 'Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	40
Tablo 8: Yaşınız ve 'Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep hangisidir? Sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	41
Tablo 9: Yaşınız ve 'Hac ortamı size neler hatırlattı?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	42
Tablo 10: Yaşınız ve 'Hac esnasında en çok hangi duyguları yaşadınız?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	43

Tablo 11: Yaşınız ve ‘Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	44
Tablo 12: Yaşınız ve ‘Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz hangisidir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	45
Tablo 13: Yaşınız ve ‘Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Size göre hac ile kurban arasında nasıl bir ilişki vardır?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	46
Tablo 14: Yaşınız ve ‘Hac dönüşünde aile veya çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	47
Tablo 15: Yaşınız ve ‘Hacdan dönerken aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	48
Tablo 16: Yaşınız ve ‘Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep hangisidir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	49
Tablo 17: Yaşınız ve ‘Hac ibadeti boyunca (evli olanlar için) ailenize ait sorunlardan en çok hangisini yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	50
Tablo 18: Ankete Katılan Hacıların Cinsiyet Dağılımı.....	51
Tablo 19: Cinsiyetiniz ve ‘Hacca gitmenizdeki en önemli amaç nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	52
Tablo 20: Cinsiyetiniz ve ‘Kur’an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?’	

	sorusuna verilen cevabın dağılımı.....	53
Tablo 21:	Cinsiyetiniz ve ‘Haccın edasıyla ilgili bilgileri hangi yolla öğrendiniz?’ sorusuna verilen cevabın dağılımı.....	54
Tablo 22:	Cinsiyetiniz ve ‘Hangi tür hacı yerine getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	55
Tablo 23:	Cinsiyetiniz ve ‘Daha önce hac veya umreye gitmiş miydiniz?’ sorusuna verilen cevabın dağılımı.....	56
Tablo 24:	Cinsiyetiniz ve ‘Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?’ sorusuna verilen cevabın dağılımı.....	57
Tablo 25:	Cinsiyetiniz ve ‘Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	58
Tablo 26:	Cinsiyetiniz ve ‘Hac ortamı size neler hatırlattı?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	59
Tablo 27:	Cinsiyetiniz ve ‘Hac mekanında en çok hangi duyguları yaşadınız?’ sorusuna verilen cevabın dağılımı.....	60
Tablo 28:	Cinsiyetiniz ve ‘Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	61
Tablo 29:	Cinsiyetiniz ve ‘Farklı ülkelerden gelip aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	62
Tablo 30:	Cinsiyetiniz ve ‘Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Size göre hac ile kurban arasında nasıl bir ilişki vardır?’ sorusuna verilen cevabın dağılımı.....	63

Tablo 31: Cinsiyetiniz ve ‘Hac dönüşünde aile ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	64
Tablo 32: Cinsiyetiniz ve ‘Hac dönüşü aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	65
Tablo 33: Cinsiyetiniz ve ‘Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep neydi?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	66
Tablo 34: Cinsiyetiniz ve ‘Hac ibadeti boyunca eşinizle (evli olanlar için) ailenize ait sorunlardan en çok hangisini yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	67
Tablo 35: Ankete Katılan Hacıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	68
Tablo 36: Eğitim düzeyi ile ‘Hacca gitmenizdeki en önemli amaç hangisidir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	69
Tablo 37: Eğitim düzeyi ile ‘Kur’an-ı kerim okumasını biliyor musunuz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	70
Tablo 38: Eğitim düzeyi ile ‘Haccın edası ile bilgileri hangi yolla öğrendiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	71
Tablo 39: Eğitim düzeyi ile ‘Hangi tür haccı yerine getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	72
Tablo 40: Eğitim düzeyi ile ‘Daha önce hac veya umreye gitmiş miydiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	73

Tablo 41: Eğitim düzeyi ile ‘Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	74
Tablo 42: Eğitim düzeyi ile ‘Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	75
Tablo 43: Eğitim düzeyi ile ‘Hac ortamı size neler hatırlattı?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	76
Tablo 44: Eğitim düzeyi ile ‘Hac mekanında en çok hangi duyguları yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.	77
Tablo 45: Eğitim düzeyi ile ‘Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	78
Tablo 46: Eğitim düzeyi ile ‘Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	79
Tablo 47: Eğitim düzeyi ile ‘Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Size göre hac ile kurban arasında ne tür bir ilişki vardır?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	80
Tablo 48: Eğitim düzeyi ile ‘Hac dönüşü aile ve çevrenizin size karşı tavırlarında ne tür değişiklikler oldu?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	81
Tablo 49: Eğitim düzeyi ile ‘Hac dönüşü aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	82
Tablo 50: Eğitim düzeyi ile ‘Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	83

Tablo 51: Eğitim düzeyi ile ‘Hac ibadeti boyunca eşinizle ailenize ait sorunlardan en çok hangisini yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	84
Tablo 52: Ankete Katılan Hacıların Mesleki Durumlarına Göre Dağılımı.....	85
Tablo 53: Mesleğiniz ve ‘Hacca gitmenizdeki en önemli amaç hangisidir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	85
Tablo 54: Mesleğiniz ve ‘Kur’an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	86
Tablo 55: Mesleğiniz ve ‘Haccın edası ile ilgili bilgileri hangi yolla öğrendiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	87
Tablo 56: Mesleğiniz ve ‘Hangi tür haccı yerine getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	88
Tablo 57: Mesleğiniz ve ‘Daha önce hac veya umreye gitmiş miydiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	89
Tablo 58: Mesleğiniz ve ‘Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	90
Tablo 59: Mesleğiniz ve ‘Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	91
Tablo 60: Mesleğiniz ve ‘Hac ortamı size neler hatırlattı?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	92

Tablo 61: Mesleğiniz ve ‘Hac mekanında en çok hangi duyguları yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	93
Tablo 62: Mesleğiniz ve ‘Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	94
Tablo 63: Mesleğiniz ve ‘Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	95
Tablo 64: Mesleğiniz ve ‘Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Sizce hac ile kurban arasında ne tür bir ilişki vardır?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	96
Tablo 65: Mesleğiniz ve ‘Hac dönüşü aile ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür bir değişiklik oldu?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	97
Tablo 66: Mesleğiniz ve ‘Hac dönüşü aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	98
Tablo 67: Mesleğiniz ve ‘Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	99
Tablo 68: Mesleğiniz ve ‘Hac ibadeti boyunca eşinizle (evli olanlar için) ailenize ait sorunlardan en çok hangisini yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	100
Ek-B. Tablo 69: Türkiye’den Hacca Gidenlerin Yıllara, Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	127

ÖZET

İslam dininin temel ibadet şekillerinden olan hac, hem ferdin bizzat ruhi yapısını hem de toplumla olan yönünü içermektedir.

Çünkü hac, inançlı insanların aynı amaç için bir araya gelip, etkileşim ve iletişim içerisinde bulunarak kollektif bilincin oluşmasına imkan sağlayan evrensel bir hadisedir.

Hac ibadetini yerine getiren hacıların, kişilik, duygu, düşünce ve davranışlarının bu ibadetten nasıl ve ne şekilde etkilendiği araştırılıp psikolojik açıdan tahlil etmek bu araştırmanın asıl amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışma teorik ve ampirik (uygulamalı) olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genel manada hac kavramı üzerinde durularak, hac-insan-toplum ve bazı dinlerde hac konularına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, uygulamalı olarak 78 denek üzerinde çalışılmış olup elde edilen veriler psiko-sosyal açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Sonuç kısmında ise, değerlendirme ve öneriler kısmı yer almış olup konunun genel bir muhtevasına gidilmiştir.

SUMMARY

THE VALUE OF PILGRIMAGE WORSHIP IN PSYCHO-SOCIAL RESPECT

KEYWORDS : PILGRIMAGE, WORSHIP, PERSON, SOCIETY

The pilgrimage which is one of the basic worship ways of Islam, includes both psychological structure of the individual and the social aspect of him.

Because the pilgrimage is a universal phenomenon that enables the formation of collective consciousness by the believing peoples coming together at the same aim and being in the interaction and the communication.

The essence target of this research is to search how the personality, the feeling, the idea and the manners of the pilgrims are affected by this worship and to analyse it psychologically.

This research is formed of two parts; the orectical and empirical. In the first part, the general pilgrimage in some other religions are given place to.

And in the second part, after searching for 78 people, the datums are subjected to evaluation in the psycho-social respect.

In the conclusion part; the evaluation and suggestion part take place and a general content of the subject is pointed out.

GİRİŞ

Metafizik dönem diye tanımladıkları safhanın yirminci asırda son bulacağını iddia eden pozitivistlere ve materyalistlere karşı, pek büyük tehlikeleri göze alarak hacca gelmeleri; din gerçeğinin her zaman mevcut olan en büyük sosyal bir vakıta olduğunun ispatı olarak görülmektedir. Türk, Arap, Acem, Zenci, Çinli, Hintli, Endonezyalı, Afrikalı vs. kavimlerin yanı sıra; dünyanın çeşitli bölgelerinde azınlık olarak yaşayan Müslüman topluluklarından gelen hacı adayları mukaddes mekanlarda birlikte olmanın ruh diriliği ve güven sayesinde aynı dinin mensubu olmanın onurlu mutluluğunu yaşarlar. İşte inananların aynı amaç için bir araya gelmelerine ve böylece kollektif bilincin oluşmasına imkan veren evrensel bir olaydır. Bu haliyle hac, müslümanlar arası etkileşim ve iletişim için yıllık fırsattır. Başlangıçta birbirlerine yabancı olan bu insanlar, kısa bir sürede ortak duygu, düşünce, amacın gizemli motivasyonu ile, aynı toplumun bireyleri olduklarının bilincine vararak, tüm hayatları boyunca unutamayacakları dostluklar kurarlar. Hac edası boyunca bu iletişim güçlenir, hacılar aynı renklerin, dillerin, giyimlerin, kültürel farklılıkların hikmetini anarlar. Böylece hac, uluslar arası barışın, birlikteliğin ve dayanışmanın da fırsatını sunar. Müslümanlar kardeşlik duygularıyla birbirleriyle tanışıp, karşılıklı görüş alış-verişinde bulunurlar; problemlerine insanlığın ortak sorunlarına, çözüm arayışlarına katkı sağlarlar.

Asırlarca İslam dünyasının koruyuculuğunu ve liderliğini yapmış olan Türk milleti hacılarının, mukaddes mekanlarda örnek davranışlarıyla, aksiyoner ve nezaketli halleriyle diğer ulusların hacılarına örnek olması, milletimiz ve ülkemizin tanıtılması için de çok uygun bir fırsattır. Her Türk hacısının, hac seferinin başlamasından yurda dönünceye kadar daima şuur ve sorumluluk duygusu taşıması, hac dönüşü kendisine, ailesine, topluma ve tüm insanlığa karşı vazifeli olduğu bilinci ile yeni bir hayata başlaması gerekmektedir.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE TEORİK ÇERÇEVESİ

İslam dininin ibadet şekillerinden olan hac; hem malî hem bedenî olma vasfıyla diğer ibadetlerden ayrıldığı gibi özellikle toplumsal yönünün ve etkilerinin ağırlığıyla da farklı bir konuma sahiptir. Müslümanların duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını ilgilendiren böylesine dinî-psiko-sosyal bir hadisenin çok farklı yönleriyle birçok ilmin ilgi alanına girmesine rağmen, din psikolojisi tarafından yeterince araştırılmamış olması bir eksiklik olarak görülmüş, dolayısıyla bu çalışma alan araştırması yapılarak 'Hac ibadetinin psiko-sosyal yönden değeri' adlı müstakil bir çalışma olarak düşünülmüştür.

1.1. Konunun Belirlenmesi

1.1.1. Araştırmanın Amacı ve Sınırları

Din psikolojisi alanında yapılan çalışmaların ülkemizde giderek arttığı görülmektedir. Fakat hac konusunda yapılmış müstakil çalışmalar yok denebilecek kadar azdır. Ayrıca yapılan birkaç çalışmanın metot ve amaçları da farklıdır. Genellikle bu konuda yapılan çalışmalar haccın önemi, tarihi gelişimi ve dini bir vecibe olarak yerine getirilmesi konusundadır. Hacla ilgili olarak Din Psikolojisi alanında, psiko-sosyal metotlarla yapılan araştırmalar çok azdır ve bu alanda büyük bir boşluk söz konusudur. Araştırmacının tespit edilen bir konu üzerinde ilmi çalışma yapması mutlaka bir amaç gerçekleştirmeye yönelik olmalıdır. Amaçlar, araştırmacının konu hakkındaki "Neyi?, Niçin?, Nasıl yapacağım?" sorularıyla yola çıkıp aydınlatmak istediği durumları belirten özel ifadelerden ibarettir. Hiçbir bilimsel çalışma amaçsız değildir [Cebeci, 1997: 27]. Bu araştırmanın amacı ise; sosyal psikolojinin kullanmış olduğu metot ve tekniklerden anket ve mülakat metodu ile alan araştırması yaparak hac ibadetinin hacılar üzerindeki psikolojik ve sosyal yönden etkilerini araştırmaktır.

Bu çalışmada, Sakarya ili Merkezinde yaşayan hacılarla ilgili olarak psiko-sosyal yönden tahlil yapılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda; yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerle de hacıların psiko-sosyal yönden etkilenme derecelerinin araştırılması öngörülmüştür.

Genelde hac konusunda yazılan eserler; haccın dini bir vecibe olarak yerine getirilmesi hakkında olması, psiko-sosyal yönden yazılan eser ve makalelerin çok sınırlı olmasından dolayı mevcut kaynakları tarama ve alan araştırması metotlarından olan anket ve mülakatın değerlendirilmesinden ibarettir. Alan araştırması; mevcut bir durumu, olayı bütün yönleriyle olduğu gibi ortaya çıkarmaya çalışan bir modele dayanır [Cebeci, 1997: 57]. Anket ise hacca giden insanlar üzerinde uygulanmış olup, hac ibadetinden etkilenme sonucundaki bulgulara yer verilmiştir.

Araştırmanın önemine gelince; bu çalışmada amaç sadece bilgi toplamak değil, elde edilen bulgular üzerinde yorumlar yapmaktır. Hac ibadetini yerine getiren hacı adaylarının kişilik, duygu ve düşüncelerinin bu ibadetten nasıl ve ne şekilde etkilendiğini ortaya çıkarmaktır.

Ayrıca çalışmada göz önünde bulundurulacak sıralamalara gelince: öncelikli olarak hedef kitle hacca bu yıl (2003) gitmiş olan hacı adaylarıdır. Araştırmanın evreni ise, Adapazarı Merkez beldesinde yaşayan hacılardır. Araştırma 78 bay ve bayan hacılarıyla sınırlı tutulmuştur. Anket ve mülakat metodu birlikte kullanılmıştır. Ancak mülakat; fertlerin fikirleri, inanışları, bireysel yaşantılarıyla ilgili bilgilerin elde edilmesi için en uygun bir araştırma tekniğidir. Dolayısıyla bu araştırma tekniği kullanılarak hacılar hac esnasında yaşadığı duyguları, özlem ve istekleri hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir. Kaynak taraması, anket ve mülakat tekniğiyle yapılmış olan bu alan araştırması ile, günümüz Din Psikolojisi Bilimine önemli katkıları olabilecek sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın içeriğine gelince; sınırlılıklar, metot ve varsayımlar, insanın ibadet ihtiyacının psikolojik temelleri, insan-toplum ve hac ibadeti ilişkisi ile ilgili konulara giriş bölümünde yer verilmiş, bazı dinlerde hac başlığı altında ise; haccın tanımı, önemi, bazı dinlerdeki hac ibadet anlayışına kısaca temas edilmiş olup ayrıca İslâm'da hac ibadeti konusu şekil, mânâ ve muhteva bakımından daha detaylı bir şekilde ele alınarak konuya açıklık getirilmiştir. Haccın psiko-sosyal etkileri ile ilgili bulgular konusunda ise, hacılar ile yapılan anket sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi yer almıştır.

1.1.2. Araştırmanın Metot Ve Varsayımları

Çağdaş psikologlar, tabii ilimlerde olan araştırma metotlarını ortaya koymakla, sırf kendilerini gözlem ve nesnel araştırmanın mümkün olduğu gözetlenebilen davranışların araştırılmasına bağlı kılmışlardır. Gözlem ve deneysel araştırmanın zor olduğu önemli olan davranışlardan bir çoğu hususunda yapılabilecek etütlerden kaçınmış ve böylece de gözleminin zor olması nedeniyle bizzat nefis üzerindeki çalışmaları yapmamış, etütlerini, gözlemi ve kritiği mümkün olabilen davranışlara hasretmişlerdir. Bunlardan bazıları “psikoloji” yerine buna “davranış bilimi” demeyi yeğlemişlerdir. Çünkü modern psikolojik olgu, nefis yerine davranışları incelemektedir. Psikolojik etütlerde, tabii ilimlerin metotlarını tatbik hususundaki bu yönelişin neticesi, tüm görünebilen psikolojik realiteleri fizyolojik aktivitelere irca edecek, hayvana bakış şeklinde insana bakan materyalist bakış açısına götürmüştür [Necati, 1998: 16].

Bu anlayış, psikolojiyle ilgili sathi ve kıymet ifade etmeyen birçok çeşitten insan davranışları hususunda araştırmaların çoğalmasına yol açmıştır. İnsanın dînî ve rûhî yönünü ele alan önemli, gözlenebilen davranışlarının bir çoğunun araştırılmasından, insanlığın yüce değeri ve olgusuna olan sevgisinden uzak kalınmıştır.

Bazı çağdaş psikologlar, insandaki ruhsal yönün etütleri konusunda modern psikolojinin eksiklerini görmüşlerdir. Örneğin muasır psikanalist Erich Fromm : “Modern psikolojinin ilgisi, insanın önemli problemlerinin etüdü için yeni metotları geliştirmeye yönelik olması gerekirken çoğu zaman önemsiz iddia seviyesinde olan metot ile beraber seyreden problemlere yönelik olmuştur. Bunun gibi psikoloji, ana konusu olan ruha muhtaç iken, insana ait sevgi, akıl, şuur ve değer gibi temel ayırt edici faktörlere ihtimam göstermeyip sadece insanın tepki ve içgüdü oluşumu ve mekanizmalarıyla meşgul olmuştur.” demektedir.

Çağdaş psikologların büyük bir kısmı, ciddi bir şekilde insandaki bu ruh yönünün araştırılmasının gerekli olduğunun bilincine varmışlar ve bazı gözetlenebilir ruhsal olayların araştırılması girişimlerini başlatmışlardır [Necati, 1998: 17-18].

Bu tür psikolojik araştırmalarda da pozitif bilimlerin kullanmakta olduğu pek çok araştırma ve metotların temel kabul edildiği görölmektedir. Dolayısıyla günümüz din psikoloji biliminde, diğer psikoloji dallarına göre daha güç olmakla birlikte, tabiat bilimlerinde olduğu gibi birçok deneyler, istatistik teknikler, anketler vb. metotlar uygulanmaktadır. Metot: Problemi çözmek üzere araştırmada takip edilecek usul ve yoldur. Kısacası, çizilen hedeflere başarılı bir şekilde erişebilmek için takip edilecek güvenilir bir yoldur [Yavuz, 1986: 153].

Din psikoloji bilimi araştırmalarında çoğunlukla: gözlem, deney, anket, mülakat, istatistik vb. metot ve teknikleri kullanmaktadır. Ancak bu araştırmada “anket ve mülakat” metodu birlikte tercih edilmiş olup ayrıca bununla yetinilmemiş gözlem ve açıklama metotlarından da istifade edilmiştir. Elde edilen verilerin işlenmesi içinde ‘S.P.S.S.’ bilgisayar programı kullanılmıştır.

Anket, bir problemle ilgili olarak çeşitli kimselerin bilgi, tecrübe ve düşüncelerini almak için yapılan soruşturmadır. Diğer bir ifadeyle “anket, belli bir araştırmanın amacına uygun düzenlenmiş soru listesidir” [Baymur, 1983: 21]. Bu çalışmada kullanılmak üzere hazırlanmış olan anket soruları konularına göre dört grupta toplanmıştır. Bunlar;

- a- Anketi cevaplayanın kişiliği ile ilgili sorular,
- b- Bilgi edinmeyi gerektiren sorular,
- c- Görüş ve kanaat içeren sorular,
- d- Bireyin kişisel ve toplumsal etkileşimini ölçmeyi amaçlayan davranış bildiren sorulardır.

Anketin tanımı konusunda pek çok ifadeler söz konusudur. Bu tanımlardan bir diğeri de anket, kişinin, kalem kâğıt yoluyla herhangi bir konuda bilgi vermesi şeklindedir. Bu fikirler, inanışlar, bireysel yaşantılarla ilgili bilgilerin elde edilmesi için en uygun yol olarak görölmektedir [Peker, 2000: 56].

Bu çalışmada deneklerin %50 sine anket ve mülakat metodu birlikte kullanılmıştır. Bu bizzat araştırmacının kendisi tarafından uygulanarak, o esnada hacıların duygu,

düşünce, tutum ve davranışları da gözlemlenmeye çalışılmıştır. Çünkü hac ibadeti, fert ve toplum olarak insanlar üzerinde derin izler bırakabilen psikolojik bir hadisedir. İnsanların farklı alanlarda gösterdikleri tutumlar gibi, onların dini konularla ilgili tutum ve davranışlarını ölçmek için sosyal psikolojide kullanılan tutum ölçeklerinden yararlanarak, konuyu daha detaylı bir biçimde araştırmak daha doğru ve uygun olacaktır.

Ayrıca bu çalışmada konuyla ilgili arşiv araştırması yaparak ulaşabildiğimiz kadarıyla kaynaklara ulaşip tarama yöntemiyle gerekli bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen bu bilgiler öncelikle anlama ve bir din psikolojisi bilimi yöntemlerinden biri olan açıklama metodu ile izah edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra alan araştırması metodlarından olan anket ve mülakat ile de desteklenmiş, konu psikolojik açıdan tahlile tabii tutulmuştur. Gerçekleştirdiğim görüşmeler, elde edilen bilgilerin tamamlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu çalışma temel olarak bir alan araştırması olduğundan, uygulama özelliği ağır basmaktadır. Problemin test edilmesi, varsayımların sınanması ve var olan durumların aynen tespitini gerektirmektedir.

Araştırmada daha sağlıklı ve objektif sonuçlar elde etmek için yapılan mülakat bizzat araştırmacı tarafından örnekleriyle yüz yüze gerçekleştirilmiş, hacıların yaşadıkları duygu ve düşünceler yakalanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın varsayımlarına gelince; Varsayım: “Deneyle kanıtlanmamış fakat kanıtlanabilir derecede doğru olduğu kabul edilen ve hipotezin aksine denenmeyen yargıdır. Kısacası, kanıtlanmasına gerek görülmeden doğru kabul edildiği için araştırmada sonuçların geçerliliği bu yargının veya bu yargıların doğruluğuna bağlıdır [Baymur, 1983: 14].

Bu çalışmada şu varsayımlar söylenebilir:

- 1- Hac ibadeti, ferden ruh ve şahsiyetinde derin ve köklü tesirler bırakmakta ve ferden kendisini yeniden keşfetmesini sağlamaktadır.
- 2- Psikolojik açıdan insanlar farklı beklentiler içerisinde bulunarak hacca gitmeye karar verirler.

- 3- Hac ibadetinin, hem fert hem de insanlar arası ilişkiler de olumlu etkileri olduğu zannedilmektedir.
- 4- Hac ibadeti; insanlar arasındaki dil, ırk ve renk ayrımını ortadan kaldırdığı ve tüm dünya insanları arasında bütünleşmeyi sağlayıcı bir unsur olarak görülmektedir.

1.1.3. İnsanın İbadet İhtiyacının Psikolojik Temelleri

C. G. Jung'a göre, şahsiyeti meydana getiren psişik enerji, id, ego ve süper ego tarafından dağıtılır ve kullanılır. Bu üç sistem, enerjiyi elde etmek ve kullanmak için yarış halindedir. Bunlardan biri enerjisinin bütünü ele geçirirse diğer ikisi enerjiden mahrum kalır. Böylece o sistem diğerlerine göre kuvvetli olur, diğer iki sistem ise zayıflar. İnsan şahsiyeti de buna göre teşekkül eder. Jung'a göre şahsiyetin gelişimi, libido (vital=hayatî enerji)nün akışının iki kuralı "progression" (ilerleme) ve "regression" (gerileme)dur. Sistem içinde birbirine zıt kuvvetler dengede olduğu zaman libido, şahsiyetin şuurlu tabakasından şuura doğru kayar. Bu kayış ilerleme vetiresi(progress)dir. Libidosu ilerleme halindeki kişiler, haz duyguları içindedir. İlerleme bir engelle karşılaşır iç dünyaya kayar, dış dünya ile alakası kesilir. Bu gerileme (regression) vetiresidir.

Jung'a göre "yüceltme" (sublimaton), psişik (vital-hayatî) enerjinin ilkel, içgüdüsel vetirelerinden daha yüksek kültürel, rûhî ve daha farklı proseslerde yer değiştirmesidir. Buna göre İslam'da Allah, kalplerin doyumunu, insanın huzurunu iman, salih amel, ibadet ve zikre bağlamıştır. Zikr (ibadet ve Allah'ı anmak), insanlık için gerçek ve en yüksek bir ihtiyaçtır. İnsanın doyum ve mutluluğu buna bağlıdır. İnsan, kendi hayvânî tabiatını aşarak (transandans) gerçek insânî tabiatını, ruhunu geliştirme, rûhî cephesine yönelme ihtiyacındadır. İslâmî mânâda nefis (şahsiyet) anlayışına göre nefsin kendisinin altındaki hayvânî taraf ile üzerindeki ulvî taraf olmak üzere iki cephesi vardır. Kişi, kendisindeki hayvânî güçleri geliştirirse ulvî tarafa yabancılaşır. Ulvî tarafa yönelir ve şahsiyetini yüceltirse bu üst taraftaki ulvî âlemin müspet tesirleri (basiret, ilham, vecd) alacak olgunluğa gelir. Bu insânî yücelme gerçek bir ihtiyaçtır. Bu alakayı kuran ilim, ahlak, din, iman, ibadet ve güzel amellerdir [Çamdibi, 1994: 49-50]. Hac ibadeti de insanı yücelten, onu doyum ve mutluluğa ulaştıran bir unsurdur.

Çamdibi'nin naklettiğine göre; "Her ne kadar bedenın sultanı olan ruh, bedeni tedbir ve idare ederse de onu yine kendi vasıtasıyla idare eder" [Çamdibi, 1994: 49].

Ayrıca C. G. Jung tarafından psikolojiye tatbik edilen prensiplerden biri olan entropia prensibinde, psişik enerjinin çok olan yerden az olan yere nakledilerek "denge" kurulup şahsiyette itidal, uyum ve düzene ulaşır. Yine Jung'a göre "kollektif alt şuur" ise ancak "din" ile düzenlendiğinden insan için vazgeçilmez bir ihtiyaç ve zarurettir.

Abraham Maslow'a (1943) göre, temel ihtiyaçlar tatmin oldukça daha yüksek bir ihtiyaç ortaya çıkar. Tatmin olmuş ihtiyaçlar artık aktif olmaktan çıkar. Maslow, bir ferdin inkişafı esnasında "üst kademe"deki ihtiyacın meydana çıkabilmesi için "alt kademe"deki ihtiyacın kâfi derecede tatmin edilmiş olması lazım geldiğini iddia etmektedir [Çamdibi, 1994: 52-53-54].

İşte hac ibadetini yerine getirecek fertlerin tam bir kalbî doyum, huzur ve mutluluğa erebilmeleri için A. Maslow'un belirttiği gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmış olması ve bu konuda hacıların tatmin edilmiş olmasını İslâm dini, hacın kabul edilme şartlarından olarak görmüştür.

1.1.4. İnsan, Toplum ve Hac İbadeti

İnsan, biri duyuyla müşahede edilen beden, diğeri de akıl ile idrak olunan ruhtan müteşekkil bir bütünlük içindedir. İnsan, varlıklar arasında âlemde var olan eşyanın rûhânî ve maddî varlıkların bütün özelliklerini özet olarak ihtiva etmektedir. İnsan bedeniyle madde âlemine bağlanırken, ruhuyla da ulvî ve yüce bir âleme yükselmektedir.

Eğer insan engellenmezse cinsiyet, mülkiyet ve iktidar arzularında aşırı artma, ihtiras ve arzu temayülleri oluşur. Bu artış ve azgınlık insanda iç sıkıntısı meydana getirmektedir. Dolayısıyla insan kendisine mânevî bir tatmin yolu arar. Bu tatmin edici

unsurların basit, değersiz, zararlı ve maddi cinsten olmaması gerekmektedir [Çamdibi, 1994: 12-13-16].

İnsan dini ile irtibatını güçlü tuttuğu oranda iyi ve olgun olur, hem de merkez konumunu sürdürür [Okutan, 2002: 147]. Diğer insanlarla intibak etmeyi öğrenmek, insan hayatının en mühim problemlerinden biridir. Tüm hayatı boyunca her ferdin mevcudiyeti, huzuru, geçimi, saadeti diğer insanların tavır ve hareketlerinin gidişine bağlıdır [Cole-Morgen, 2001: 148].

Topluma gelince, bu terimi daha çok kitle anlayışı yönünden ele almak konu bakımından uygun olacaktır. Çünkü Le Bon'a göre; psikolojik kitlenin en belirgin özelliği şudur: Kitleyi meydana getiren bireyler ne türden olursa olsun, yaşayışları, işleri, güçleri, karakter ve zekaları birbirine ister benzesin ister benzemesin kitleleşme sonucu, yalnız ve yalnız bu nedenden ötürü ortak (kollektif) bir ruh kazanır; dolayısıyla her bir fert, tek başına iken hissedeceği, düşüneceği ve davranacağından bir başka türlü hisseder, düşünür ve davranır. Hatta öyle duygu ve düşünceler vardır ki, birbirleriyle kaynaşıp bir toplum oluşturmuş bireylerde rastlanır ve yine bu bireyler tarafından eyleme dönüştürülür [Freud, 1998: 11]. İşte hac ibadeti de bir yönüyle dînî kollektif bir şuur oluşturmakta ve bunu eyleme çevirmektedir.

Yine Mac Dougall'a göre; duygu ve heyecanların bir toplum(kitle)da ki kadar güçlülük kazanmasına başka koşullar altında pek rastlanmamaktadır. Fert istenilmeyen özelliklerini kitle içerisinde eriterek bu çirkin duygulardan kurtulmak birey için bir haz kaynağı oluşturmaktadır [Freud, 1998: 26]. Dolayısıyla Mac Dougall'a göre dinsel bir toplumun dağılışı pek kolay gözlenecek bir olay değildir [Freud, 1998: 45]. Hac ibadetinin özünde hem yaratıcıya hem de diğer insanlara karşı duygusal yönden bağlanma söz konusu olduğundan, hac ibadeti için bir araya gelmiş insanlar da bir kitle özelliği taşımaktadırlar.

İnsan ve toplumun ibadet ile ilişkisine gelince; Jung'a göre ibadet ve duanın insanın günlük hayatında çok önemli bir yeri olduğunu ve ibadetlerin ferdin rûhî-mânevî sağlığını koruması açısından vazgeçilmez unsurlardandır. Hatta Jung, kendisine tedavi

için gelen hastalarına, ellerinden geldiğince dini emirleri yerine getirmelerini tavsiye etmiştir [Özdemir, 1992: 18].

İnsanda bulunan duyguların, düşüncelerin, tasavvurların ve heyecanlarının neticesinin dışarıda müşahede edilen bir takım fiillerle ifade edildiği görülür. Bunlar; sevinç, heyecan, ağlama, üzüme vb. şekillerde ortaya çıkmaktadır. İşte ibadetleri de mânevî olan dînî his ve heyecanların maddî şekillenmeleri olarak ifade edebiliriz [Pazarlı, 1982: 183-4]. Hac da dînî his ve heyecanın zirveye çıktığı bir ibadettir.

Hissi ve ruhi yönden insanı kaplayan, şahsiyetinin derinliklerine nüfuz eden din, kişilerin ruhuna yerleştikten sonra, sosyal sahaya bu noktadan geçer ve yayılır. Daha doğrusu din, ruhuyla insanları yakalarken, onlarla serbestçe temasa geçebilmek için, yaşayış ve toplum kuralları yolundan giriyor [Sezen, 1998: 112].

Hac ibadeti ise; temelde ferdin Allah'a doğru yükselmesi, Adem'in yaratılış felsefesinin sembolik göstergesi iken sosyal planda; "bir yaratılış göstergesi", "bir tarih göstergesi", "birlik göstergesi" ve "bir ümmet göstergesi" dir.

Max Weber, Sosyolojiyi beşeri hareketlerin ilmi olarak kabul etmektedir. Hac ibadeti de bu tür beşeri hareketlerin teşekkülünden meydana gelmektedir. Yine hac ibadeti bir araya gelme düşüncesini açığa çıkarmaya yönelik bir hadise olduğundan sosyal bir olaydır. Dinin bu sosyal gücü, ferdi derinden etkileyen psikolojiden gelmektedir. Çünkü din; dağınıklığa, düzensizliğe, çaresizliğe, acze ve ümitsizliğe karşıdır. Dinin orijinalliği yanında sosyalliği de bu tahlilde aranmalıdır. Yine coşkunluk duygularının, sürurun kaynağı da dindir. Feragat, fedakarlık, sabır, çalışma, mücadele etme de dinden kuvvet alır.

Korkuyu, usancı, ümitsizliği kaldırmasıyla, ferdî menfaatleri düzene sokmasıyla, pratik fonksiyonunu icra eden din, birlik şuurunu doğurmakta ve sosyal bir bütünlük sağlamaktadır. Sosyal bütünleşmeden kasıt; bir sosyal sistemin unsurları veya bir milletin mensupları arasında mevcut olup, birlik ve bütünlüğü temin eden, ortak meseleler karşısında ortak tavır ve davranışlar oluşturmayı sağlayan karşılıklı

bağlılıktır [Sezen, 1998: 114]. İbadetin birleştirme gücü geçici veya sürekli bir teşkilatın kurulması ile gerçekleşmektedir [Dodurgalı, 1995: 49]. İşte hac ibadetinde geçici olarak ta olsa İslam dininin birleştirme gücünü görmek, bu sosyal bütünleşmede ona bağlı olarak gelişen ahlaki değerler en belirgin özellikleriyle yaşanmaktadır.

Hac ibadeti sadece aynı inanışta bir araya toplanmış insanlarda belirli bir dini heyecan yaratır. Bu heyecan cahil olan insanlarda muhayyile ve tasavvurane şekilde gelişirken aydın ve bilinçli insanlarda ise iradeyi kuvvetlendirme şeklinde gelişmektedir.

Sosyolojiye göre ahlak da bir cemiyet olayıdır. Hacda yaşanan ahlaki davranışlarda önemli rolü oynayan unsur ahlakla ilgili bilgiler değil, duygulardır. İnsan kendisiyle başkası arasındaki münasebetleri düzenler ve değerlendirirken hem kendisi hem de başkaları hakkında da bir takım fikirlerden, idrak ve inançlardan hareket etmelidir [Güngör, 2000:25].

Ahlak ile ilgili tutum ve davranışlar bir şuur meselesidir. Şuur ise, kendinin farkına varma, kendi benliğinden haberdar olmaktır. Hac ibadeti içinde şuur hali çok önemlidir. Çünkü yapılan ibadetin farkında olunması insana haz ve mutluluk verecektir.

Hac dini bir ibadettir. Her ne kadar dinin esası iman ise de inanan insan kuru bir imanla yetinemez. İnsanın inanç, düşünce ve duygu dünyasında yaşanan subjektif olguları diğer bir ifade ile kalplerin derindeki dini yaşanış ve tecrübeler davranış halinde dışa aksederler ki genel anlamda bunlara ibadet denir. İşte hac da inancın dışa yansıması yönünde tezahür eden bir ibadettir.

Terim olarak ibadet: “Allah’a karşı kulluk ve bağlılığı ifade eden sözler ve hareketlerdir”. Allah’a yakınlaşmak için yapılan dini davranışlar diye tanımlanan ibadet, dini inanç, duygu ve düşüncenin objektif dünyadaki bir uzantısıdır [Peker, 2000: 112-113].

Ayrıca Allah’a inancı ve bağlılığı simgeleyen bütün davranışlar ibadet olarak isimlendirilir. Başka bir ifade ile ibadet kavramı; “kutsal zaman ve mekanlara saygı”,

“dünya düzeni ve Tanrının iradesinin geniş bir yorumu sonucunda girilen bazı eylemler” ve “belli bir amaca ulaşmak için yapılan basit törenler” (dua, kurban, hac vb.) olmak üzere çok geniş bir davranış ve uygulamalar sistemini içerir [Hökelekli, 2001: 233].

Kendi varoluş imkanlarıyla tam ve mükemmel olmayan insanın her şeyini borçlu olduğu mükemmel ve yüce varlığa karşı itaat ve yaklaşma isteği, ibadetlerle anlam kazanmaktadır. İnsan, ibadet ve dini uygulamalar vasıtasıyla kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyişinin dışına çıkarak üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselmektedir [Hökelekli, 2001: 243].

Hac ibadetini sadece ekonomik ve maddi açıdan izah etmek zordur. Eğer insanlar, turistik seyahat veya alış-veriş amacıyla ziyaret düşünselerdi, dünyanın çok daha güzel ve lüks yerleri vardır. İşte hac ibadetinin diğer ziyaretlerden farkı, seyahat ve turizm dünyasında bir benzeri olmayan eşsiz bir seyahat olmasıdır. Çünkü diğer ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetinde de esas olan Allah ile kul arasındaki ilişkidir, yoğunlaşma, nefsin terbiye edilmesi ve ahlakın güzelleştirilmesidir. Her insanın dünyadaki bütün manevi yolculuğunun bir özetidir [Lekesiz, 2001: 59].

1.2. Bazı Dinlerde Hac

1.2.1. Haccın Tanımı Ve Önemi

Hac kelimesi İbranice’de “hag” şeklindedir; “bayram” anlamına gelen bu kelime “ bir şeyin etrafında dönmek, dolaşmak” manasındaki “hvg” kökünden türemiştir [Harman, 1996: 382]. Yine kelime olarak; ziyaret etmek, yönelmek, gönülden istemek, kastetmek anlamlarına da gelmektedir [Bayyigit, 1998: 27]. Hac sözlükte “mutlak kasıt” anlamındadır [Zuhayli, 1994: 403]. İslam dininde hac ise; belli bir zaman diliminde belli fiilleri yerine getirmek gayesi ile belli bir yeri ziyaret etmek demektir [Gazzali, 1978: 462; Akay, 1991: 120]. Necip Fazıl’a göre hac; “büyük bir işe muazzam bir davranışa niyet etmektir ” [Kısakürek, 1995: 127].

Haccın temelinde uluhiyyetin herhangi bir yerde tecellisi inancı yatmaktadır. Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekan olma açısından diğer dinlerden farkı yoktur. Ancak burada uluhiyyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı, mekanı diğer yerlerden farklı kılmakta, kutsallaştırmaktadır. Kutsal mekanlar insanlar tarafından seçilmiş değil keşfedilmiştir. Kutsal mekan kavramı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekanları ziyaretin sebebi, o mekanın kutsiyetinin bahsedebileceği maddi, manevî ve ahlakî faydaları elde etmektir [Harman, 1996: 382].

Tarihin her döneminde insanlar kutsal sayılan yerlere yolculuk ede gelmişlerdir ve her dinde hac fenomenini hatırlatacak izlere rastlamak mümkündür. Eski Yunanlılarda Apollon'un Delfi'deki, Zeus'un Dodana'daki mabedi, eski Mısır'da Siwa vahasındaki Aman tapınağı, Hind'in Benares şehri, Ganj nehri, Gaya Şehri, Yahudilerin Kudüs'ü Hıristiyanların Kudüs ve Roma başta olmak üzere azizlerin mezarları birer hac merkezleridir. Bütün tarihi arkeolojik veriler bize aslında her dinin ibadet esasları arasında haccın varlığını göstermektedir.

Günümüzde ilahi olsun olmasın bütün din ve inançlar sistemlerinde 'ziyaret' olayına rastlamak mümkündür. Ancak, inanç sistemleri içinde hacca en büyük değeri veren İslam olmuştur. İslam, Hz. Adem'den beri varolan, Hz. İbrahim'le müesseseleşen bu ilahi geleneğin zaman içinde uğradığı tahrifatı temizlemiş, onu asli esaslarına kavuşturmuş ve artık değişmez kurallar halinde yeniden organize etmiştir. Bugün de Müslümanların hayatında en önemli olaylardan birisi muhakkak ki hacdir [Bayyigit, 1998: 27].

Diğer dinlerde hac ziyaretleri daha çok "kitabî" bir emrinin gereği olarak değil, geleneksel olarak örf ve adetlerin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış ibadetlerden, İslam'da hac; bizzat dinin kurucusu, şarii ve kitabımız Kur'an tarafından emredilmiş, farz kılınmış, mekanı, yeri, zamanı ve ritüellesi ayrıntılı olarak tespit edilmiştir [Karaman, 2001: 375].

Ayrıca yol ve yolcu kelimeleri dinlerin ortak terimlerindedir. Dini hayatta maddi yolculuk gibi manevi yolculuk da vardır. Bu yolculukların her ikisini bünyesinde barındıran farz ibadetin adı ise “hac”dır. Hac sadece bedenimizin seyahati değil, aynı zamanda ruhumuzun da seyahatidir. Belli bir zamanda belli zeminleri ziyaret etmek, mukaddes mekanların havasını teneffüs etmek, dini hayat açısından birçok bereketi ihtiva eden bir faaliyettir. Zaman, mekan ve kardeş üçlüsü ile gönüller derinlik kazanmakta, “imanın tadı” hissedilir hale gelmekte aşkın olanla temasın getirdiği huzur hali yakalanmaktadır [Kara, 2001: 39].

Hac ibadetini önemine gelince; İbadetler içerisinde anlamlı bir yeri vardır. Çünkü hac, dünya üzerindeki bütün Müslümanların birlik ve beraberliğinin sembolüdür. Aynı dine ve aynı Allah’a inanan milyonlarca insan, Kabe’nin çevresinde toplanırlar. İrk, renk, dil ve millet ayrımına bakmadan birbirleriyle kucaklaşırlar. Birbirlerinin dertlerine ve sevinçlerine ortak olurlar. Dünya Müslümanlarının ortak problemlerini tartışırlar. Birbirleriyle kaynaşıp tanışırlar.

Hac sırasında kılınan toplu namazlar, Müslümanları heyecanlandırır. Müslümanlar, ibadet vazifelerinden daha çok zevk alırlar. Gözyaşları içinde, yüce Allah’a yalvarırlar. Bütün günahlarına tövbe ederler. Böylece günahlarından arınmış olurlar. Nitekim sevgili Peygamberimiz, hac ibadetini gereği gibi yerine getirenlere yeni doğmuş bir bebek gibi günahsız olacaklarını müjdelemiştir.

Hac ibadetlerinin bir başka yararı da kutsal toprakları tanımaktır. Çünkü Mekke ve Medine çevresi, sevgili Peygamberimizin hatıralarıyla doludur. Savaşlarını bu topraklarda yapmıştır. Dinimizin ilk şehitleri bu topraklarda can vermişlerdir [Gündüz, 2000: 113-114].

1.2.2. Hinduizmde Hac

Hindistan 2000 yıldan daha fazla bir süredir adeta hacılar ülkesidir. Orada doğmuş veya oraya yerleşmiş olan her din bu manevi tecrübe yolunu benimsemiştir [Bayyığıt, 1998: 37].

Hinduizmde kutsal yerlerin çoğu Ganj nehrinin kenarındadır. Ganj nehri ve buradaki Benores şehri Hinduların en önemli hac yerlerindedir [Tümer.-Küçük, 1997: 106]. Bu şehirde ölmek ve Tanrı Şiva'nın cennetine girmek Hinduların yegane arzusudur. Hatta ölünün naşı yakılmak üzere uzak yerlerden buraya getirilir. Ganj nehrinde yıkanmak, hacıların beden ve ruhen temizlenmesinin ilk ameliyesidir. Burada yıkanmak en büyük sevap ve kefarettir sayılır. Bunun dışında, kutsal yerlerin çevresinde tavaf etmek de yapılan diğer ayin şekillerindedir. Bunun için özel tavaf yolu vardır. Genellikle bunları Brahmanlar yönetirler [Bayyigit, 1998: 37].

1.2.3. Budizm de Hac

Budizm'de Hinduizmde olduğu gibi pek çok ziyaretgâh vardır. Buda'nın bizzat kendisi ölümünden önce dört büyük hac yeri tavsiye etmiştir. Birincisi, Buda'nın doğum yeri olan Lumbini parkı, diğeri Badhi Gaya'daki uyanış yeri, üçüncüsü Buda'nın uyanış sonrası ilk vaazını verdiği yer Benares parkı, dördüncüsü Nirvana'ya ulaştığı Kusanagara'dır. Bugün de Budistlerin en çok ziyaret ettikleri yerler; Benares yakınındaki Sarnâth, Bodhi Gaya, Ajantâ ve Sanchi'dir. Bu hac merkezleri Budistlerin ibadet hayatında önemli rol oynar [Bayyigit, 1998: 37-38; Tümer-Küçük, 1997: 198-199].

1.2.4. Yahudilikte Hac

Yahudilikte hac, Mayasız Ekmek, Haftalar ve Haymeler bayramlarında Süleyman Mâbedine yapılmaktadır. Hz. Süleyman, Mâbedinin bittiği 7. Ayda (Etanim), bütün İsrail erkeklerini çağırarak bayram yapmıştır [Kitabı Mukaddes, 1997: 8/2]. Tarihler'de, Hz. Süleyman'ın "sebtlerde ve aybaşlarında, mayasız ekmek bayramında ve haftalar bayramında ve haymeler bayramında..." Hz. Musa'nın şeriatına göre hac takdim etti [Kitabı Mukaddes, 1997: 8/13].

İsrail oğullarının yılda üç kere Kudüs'teki Beyt-i Mukaddes'e (Süleyman Mâbedi) yapmaları gereken bu ziyaret erkekler için farz kılınmış, [Kitabı Mukaddes, 1997: 23/17]. (küçükler, körler, kadınlar akıl ve beden özürlüler hariç tutulmuşken Tesniye de, bir

yenilik getirilerek hac bayramlarına erkeklerin yanı sıra, çocuklar, körler ve câriyeler, levililer, yanlarında bulundurdukları garip, öksüz ve dul kadınların da katılabilecekleri beyan edilmiştir. Bu ziyarette, her hacının beraberinde Rabb'e sunacağı bir "sungu" getirmesi gerekmektedir. Ayrıca bu ziyaretlerde kurbanlar da kesilmektedir.

Yahudilikte hac ibadeti, tarihi süreç içinde İsrail oğullarının geçirdikleri dönemlere, uğradıkları tercihlere göre farklılıklar göstermiştir. Bu arada, karşılaştıkları yabancı kültürlerden de etkilenerak, ibadet hayatlarında değişiklikler yaptıkları gibi, kutsal kitaplarına da bunu yansıtmışlardır. Fakat, her şeye rağmen, bilinçlerini yitirmedikleri değişen şartlara göre sembolik de olsa, ibadetlerini sürdürdükleri görülmektedir.

İsrail oğullarının tarihi serüvenine baktığımızda; Süleyman Mabedi'nin Babilliler (M.Ö.585) tarafından yıkılmasından sonra, Kudüs'te hac bayramları yapılamamıştır. Yahudilerin yüzyıllık sürgünlerinden sonra, Mabedin yeniden inşasıyla hac tekrar başlamış, ikinci Mabed döneminde de hac bayramları kutlanmış, Kudüs yine hac merkezi olmuştur. Ancak M.S. 70'de ikinci Beyt-i Mukaddes'in bu sefer Romalılar tarafından yakılıp- yıkılmasıyla Yahudilerin yeni bir sürgün hayatları başlamış, hac bayramları da yapılamaz olmuştur. Yine de, Yahudiler Haymeler Hac Bayramını Zeytin Dağında kutlamaya ve orada Yahwe'ye kurban takdim etmeye devam etmişlerdir. Fakat, bayramları eskisinden farklı olarak matem havasına bürünmüştür. Kudüs'e gidemeyen Yahudiler, hac bayramlarını, buldukları ülkelerde, evlerinde ve sinagoglarda kutlamışlar, haccın seremonilerini sembolik de olsa yaşamışlar, geleneği sürdürmüşlerdir. Bu dönemde, Kudüs'ten başka kutsal hac yerlerinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Mesela: Zeytin dağı, Hz. Davud'un mezarı bulunan Sion Dağı, Karmel Dağı'nda İlyas Mağaraları zahitlerin ve ünlü rahiplerin türbeleri ile kutsal metinlerde adı geçen diğer yerler bunlardandır. Bütün bu mekanların yanı sıra, Yahudilerden fırsat bulabilenleri Kudüs'e hac için gitmeyi sürdürmüşler, özellikle Ortaçağ boyunca Kudüs'ün Müslümanların yönetiminde bulunduğu zamanlarda, kolaylıkla ve güvenle hac ziyaretini yapabilmişlerdir. Selahattin Eyyubi'nin 1187 yılında Kudüs'ü fethetmesiyle, gerek o çevrede, gerek Şam, Bâbil ve Mısır arasında ikamet eden çevrede, gerekse Şam, Bâbil ve Mısır arasında ikamet eden Yahudiler Beyt-i Mukaddes'i ziyaret etmek imkanına kavuşmuşlardır. Ancak, Haçlı Seferleri

sırasında, Selahattin Eyyubi dönemi hariç Yahudiler Kudüs'e girememişlerdir. 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudiler Osmanlı Devleti'ne sığınmışlar ve bu dönemden itibaren Yahudi haccında artışlar olmuştur.

Günümüzde ise İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Yahudiler, Kudüs'ü yeniden hac merkezi yapmışlardır. Tarihleri boyunca ortaya çıkan kral, peygamber ve veli kimselerin kabirlerinin ziyaret edilmesi yaygın olsa da daha muteber olan yer Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin ayakta kalan, Batı Duvarı "Ağlama Duvarı"dır [Bayyigit, 1998: 28-29]. Bunun dışında Yahudiler, hac bayramlarını sembolik olarak evlerde ve sinagoglarda da kutlamaktadırlar [Tümer,-Küçük, 1997: 294]. Yahudiler, Süleyman Mabedi'nin Batı Duvarı'nın karşısında 17 Temmuz akşamından 19 Ağustos gününe kadar 23 gün devamlı toplanmakta ve bu duvarın önünde dua etmekte ve düşünceye dalmaktadırlar.

1.2.5. Hıristiyanlık'ta Hac

Hıristiyanlık'ta hac Hz. İsa'nın yaşadığı ve hayatına ait hatıraların bulunduğu kutsal yerlere veya Roma'daki dini liderlerinin mezarlarıyla kabul görmüş bazı din büyüklerine nispet edilen kutsal yerlere yapılan yolculuktur [Tümer,-Küçük, 1997: 294]. İncillerde Hz. İsa'nın hayatında Yahudi bayramlarına katıldığı belirtilmekte [Kitabı Mukaddes, 1997: 2/42- 26/17] ancak bunun hac ibadeti gayesi taşıyıp taşımadığı bilinmemektedir. Hz. İsa ve havarilerinin dinlerinin tebliği için bu bayramları bir fırsat olarak gördükleri ve bunun için katıldıkları, hatta Yahudi din adamlarıyla tartıştıkları bildirilmektedir. Hz. İsa gerçekten hac ibadeti niyetiyle katılmış olsa bile kilise bunu böyle kabul etmemiş ve bu sebeple ibadetleri arasında hacca yer vermemiştir. İlk Hıristiyanlar Pavlos'un bu telkinleri doğrultusunda, Filistin'deki Kudüs'ten dört bir yana dağılarak Hz. İsa'nın öğrettiklerini yayma çabasına girmişler, kendilerini Tanrı Krallığındaki Semavi Kudüs'ün hac yolcuları olarak telakki etmişlerdir.

İlk insanlar, Hz. İsa'ya ait yerleri ziyarete, ferdi ziyaretlerin dışında gerek duymamışlardır. Fakat, asıl ziyaret işi, üçüncü yüzyıldan itibaren yayılmıştır. Birçok

Hıristiyan, Hz. İsa'nın vasiyet ve emirlerine göstermedikleri özeni Ona ait kutsal yerlere (Bedlehem, Kudüs) ve hayatına ait izleri araştırmaya göstermişlerdir.

Böylece Hz. İsa'dan üç yüzyıl sonra başlayan hac ziyaretleri kilise babaları arasında tartışmalara neden olmuş; kimisi dini duyguları arttıracak için olumlu yaklaşırken, kimisi de dinlerinde uygulama olmadığı için karşı çıkmışlardır. Hatta birçok kilise babası (Aziz Hilary gibi) halkı bundan vazgeçirmeye çalışmış, onlara hac ziyaretlerinin dini bir önemi olmadığını, lüzumsuzluğunu anlatmaya çalışmalarına rağmen, Kudüs ve çevresine hac için yapılan ziyaretler artmıştır. Bu ziyaretler ilk zamanlar tamamen dini bir nitelik taşıırken daha sonraları tarihte "Haçlı Seferleri" olarak bilinen siyasi bir olaya da neden olmuştur. Kilise babaları arasında her ne kadar hac olayıyla ilgili tartışmalar bir neticeye bağlanamamış olsa da, kilise hac ziyaretlerinin kendisini güçlendireceğini anlamış ve Kudüs'ün ele geçirilmesi için Haçlı Seferleri'ni başlatmıştır. Ancak, Haçlı Seferleri ile Kudüs'ün Müslümanlardan alınamaması üzerine, Roma Katolik Kilisesi Kudüs'e alternatif olarak, Hıristiyanların hac ziyaretleri arzularını Roma'ya çevirmeye çalışmıştır. On üçüncü yüzyılda, Hz. İsa'nın yaşadığı yerler ile Kudüs'ten sonra Roma'daki kutsal yerlerin ziyareti de gelişmiştir. Böylece Roma ikinci ziyaret yeri olmuştur. Roma'nın ziyaret merkezi oluşu, Petrus ve Pavlos'un mezarlarının orada olmasındandır.

Günümüzde Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın hayatının üç safhasını oluşturan doğuşu (Noel), Haç'a gerilişi (yaslı Cuma) ve yeniden dirilişi (Paskalya) hatırasına, bu olayın cereyan ettiği günlerde, Kudüs ve Bedlehem'de hac yapmaktadırlar. Bu kutsal mekanların yanı sıra, ilk Hıristiyan azizlerinin ve diğer din büyüklerinin mezarlarının bulunduğu Roma'da ziyaret edilmektedir [Bayyigit, 1998: 30-31-32].

1.2.6. İslam'a Göre Hac

Hac, İslam'ın beş esasından biridir. Hicretin 9. Yılında farz kılınmıştır. Haccın farz oluşu; kitap, sünnet ve icma ile sabittir [Şentürk -Yazıcı, 2001: 282]. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: "Gitmeye gücü yetenlerin Kâbe'yi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır " [Özek, 2001: 2/97].

Peygamberimiz (s.a.v) de şöyle buyurmuştur: “İslam beş esas üzerine kurulmuştur:Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe’yi ziyaret etmek ve Ramazan orucunu tutmaktır ”[Buhari,İman-2; Müslim,İman-5].

Hac bilindiği gibi Hz. İbrahim’e kadar uzanan bir ibadettir. Kur’an ve hadisler bize, Hz. İbrahim’in haccından, insanları hacca çağırmasından bahsetmekte, (Hacc.22/ 27-28) Kâbe’nin ve hac menasikinin tarihçesine işaret etmektedir. Bir başka rivayete göre İslam’da hac ibadetinin tarihi Hz. Âdem’e kadar dayandırılmaktadır. Ancak, Hz. İbrahim öncesi mâlumat İslam’ı kabul etmiş olan Yahudilerin verdiği bilgilere dayanmaktadır. Dolayısıyla, daha çok rivayet kitaplarında anlatılan mâlûmatın hiçbirisi Kur’an-ı Kerim ve hadislerde mevcut değildir.

Hz. İbrahim Sâbiî dininden olan Bâbil halkına gönderilmişti. Hz. İbrahim’in Allah’ın dinini tebliğ hususundaki bütün gayretlerine rağmen Bâbil halkı sapıklıklarında ısrar ettiler. Hz. İbrahim’in, halkın ilâhlarına kurban sunmak için şehirden çıktıkları bir günde putlarını kırması üzerine de onu cezalandırmak için ateşe attılar. Fakat, ateş bir bahçeye dönüştü. Bu mucizeyi görenlerden bir kısmı iman ettiler. Hz. İbrahim onları ve ailesini Filistin’e getirdi ve Kudüs civarına yerleşti. Hz. İbrahim eşi Sare’nın çocuğu olmadığı için bir cariye olan Hacer’le evlendi ve ondan bir çocuğu oldu. Allah Hz. İbrahim’i imtihan için ihtiyarlık çağında sahip olduğu oğlundan ayrılmasını istedi. Hz. İbrahim eşi Hacer ve oğlu İsmail ile birlikte Filistin’den yola çıktı. Uzun ve meşakkatli yoldan sonra Mekke’ye geldiler[Özek, 1997: 14/37]. Hz. İbrahim bu çorak vadiye ailesini bırakma emri aldı ve geri döndü..

Kısa zamanda azıkları tükenen Hz. Hacer, çocuğunu bırakıp, bir can yoldaşı ve su bulabilmek için yakınlarında bulunan bir tepeye (Safâ) çıkıp etrafa bakındı. Hiçbir şey göremeyince, bu sefer karşı taraftaki diğer bir tepeye (Merve) çıktı. Vadiye inince, çocuğunu göremediğinden koşuyordu. Bu koşuşturma yedi kez tekrarlandı. Merve’ye son gelişinde susuzluktan ağlayan çocuğun ayaklarının dibinde bir suyun kaynadığını gördü. Hz. Hacer, sevinçle koşup suyun kumlar arasında kaybolmaması için etrafını kumlarla çevirip havuz haline getirdi. Bu kaynak, günümüze kadar devam eden zezem

kuyusu oldu. O bölgeden geçmekte olan göçebe bir kabile (Cürhümüler) suyu görünce Hz. Hacer'den yerleşme izni istediler. Böylece, onun ve çocuğunun bakımını üzerlerine alarak buraya yerleştiler.

Bir süre sonra Hz. İbrahim karısı ve oğlunu görmeye geldiğinde ikinci bir imtihan başlıyordu. Çünkü Hz. İbrahim'e rüyasında oğlunu kurban etmesi emrediliyordu. Hz. İbrahim oğluna konuyu açtığında o, babasından bu emri yerine getirmesini istedi (Kuran, 1997: 37/102). Hz. İbrahim oğlunu Mina'ya götürüp kurban etmeyi düşündü. Yolda şeytan, Hz. İbrahim'i bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştı. Hz. İbrahim şeytanı taş atarak kovdu. Şeytan bu sefer Hz. Hacer'e musallat oldu. O da şeytanı taşıladı. Bir sonuç alamayan şeytan, sonunda İsmail'i kurban olmaması için iknaya çalıştı. Fakat ondan da taşla karşılık gördü. Nihayet imtihan anı gelmişti. Küçük İsmail tam bir teslimiyete uzandı. Hz. İbrahim Allah'a bağlılık ve itaatin emsalsiz bilinciyle, oğlunu kurban etmeye yöneldi. Allah yolunda tereddütsüz fedakarlığın bu en yüksek nişanesine karşılık İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gökten bir koç indirildi. Bu bir imtihandı [Özek, 1997: 37/103-107] ve kazanılmıştı. Böylece kurban, insanın Allah için yaptığı fedakarlığın timsali olarak bütün ümmetlere farz kılındı.

Bu olaydan sonra, Hz. İbrahim Kâbe'yi yapmakla görevlendirildi. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail Allah'ın gösterdiği yerde Kâbe'yi inşa ettiler. Duvarlar yükselip yerden erişilmez duruma gelince Hz. İsmail iskele olarak kullanılmak üzere bir taş getirdi. Hz. İbrahim'in ayağı bu taşta bir iz bıraktı. Bugün de "Makamı İbrahim" adlı ziyaretgah olan taş budur.

Hız. Âdem'in cennetten getirdiği Hacerü'l Esved tavafın başlangıç noktası olarak Kâbe'nin köşesine yerleştirildi. Hacerü'l Esved'in pratik tavafın önemi başlangıç ve bitiş noktasını göstermesinin yanı sıra, onun temsili bir manası da vardır. O aynı zamanda, Allah'la kul arasında üzerine el konarak ve hürmeten öpülerek yapılan bir akdin (biat) sembolüdür [Bayyigıt, 1998: 35].

Kâbe'nin inşaatı bittikten sonra, Allah hac için insanları çağırmasını Hz. İbrahim'e vahy etti. Bu ilandan sonra Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail Cürhümülerle birlikte hacetti.

Cebraîl'in talimi ile bu ilk hac uygulamasından sonra Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail'e yönetimi devrederek Filistin'e döndü. Hz. İbrahim bundan sonrada bir çok kere gerek hac etmek ve gerekse ailesini görmek için Mekke'ye geldi.

Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den sonra bu ilk usûl ve erkân birkaç asır böylece devam etmiş, Hz. İbrahim'den sonra gelen bütün peygamberlerde hac etmişlerdir. Ancak, hûzalıların Mekke'yi ele geçirmeleriyle İbrahimî din anlayışı ve dolayısıyla hac da gayesinden saptırıldı. Bu kabilenin reisi Amr b. Luhay Arap Yarımadası'nın sonunda bir yerden "Hubel" adlı bir putu getirerek onu, Kâbe'nin içindeki adak kuyusunun üzerine yerleştirip bütün insanlara buna tapmalarını emretmesiyle, Putperestlik dönemi başlamış oldu. Böylece Araplar da putlara tapmaya başladılar ve onları ilah edindiler. Zamanla Arabistan'da putperestlik o kadar çok yayıldı ki Kâbe adeta putperest mabedi haline geldi. İbnü'l-Kelbi Putperestliğe sevk eden bir başka amilden de bahsetmektedir. Mekke'nin dışına çıkan birisi, gerek Mekke'ye bağlılığından gerekse Kâbe'ye saygısından dolayı, yanına bu bölgeden bir taş alırdı. Konakladıkları yerde, kendilerine uğur getirsin diye , sevgi ve saygı ifadesi olarak yanlarında getirdikleri taşı, Kâbe gibi tavaf ederlerdi. Bu davranışları onları başka şeylere tapmaya götürdü, asıl dinlerin unuttular. Hatta Hz. Nuh'un kavminin taptığı putları bile yeni den ortaya çıkardılar.

Bununla beraber, Araplar arasında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in öğretisini devam ettirenler vardı; Kâbe'ye saygı, onu tavaf, hac, umre Arafat'ta ve Müzdelife de vakfe, kurban sunmak ve telbiye gibi. Bir farkla ki, o da, hac menasıkına ve dualara bir takım ilaveler ve şirk unsurları katarak bu ibadeti sürdürüyorlardı.

Muhakkak ki Araplardaki putperestliğin yaygınlaşmasında başka amiller de söz konusu edilebilir. Ancak görünen vakıa Arapların menfaat saikiyle Hz. İbrahim'in dininden saptıkları, onun öğretisini tahrif ettikleridir. Her şeye rağmen, yine de hac ibadetinin Araplar arasında uygulana geldiği Kâbe'nin ayrıcalıklı yerini koruduğunu görüyoruz.

Cahiliye döneminde, İslam'ın doğuşu yıllarında Kâbe ve çevresi dini ve muhtevasını yitirerek yalnızca ticaret, eğlence, yarışma vb. faaliyet alanı niteliğine büründü. Bu durum, yani cahiliye hac adetleri Mekke'nin fethine, hatta haccın farz kılındığı hicretin

dokuzuncu yılına kadar devam etmiştir. Çünkü fetihten sonra hicretin sekizinci yılında Mekke’de vali bırakılan Attâb b. Esid’in başkanlığında, Hz. İbrahim’in sünneti olarak hac eden müslümanların yanı sıra, müslüman olmayan Araplar da cahiliyye adetlerine göre hac yapmışlardır. Ertesi yıl (Hicri 9) ilk olarak İslami hac, Hz. Ebu Bekir’in hac emirliğinde ifade edilmiş, bundan sonra da müşriklerin hac yapmaları yasaklanmıştır. Hicretin onuncu senesinde ise, Hz. Peygamber ilk ve son haccını (haccetü’l-veda) ifa etmiş, haccın günümüze kadar değişmeyen esaslarını tespit ve talim buyurmuştur. Yüzyıllar boyu asli özellikleri korunarak devam ede gelen İslami hac, günümüzde her yıl milyonlarca müslümanın yerine getirdiği bir ibadettir [Bayyigit, 1998: 36-37].

1.2.7. İslâmî Hac İbadetinde Şekil Ve Mânâ

Ferdin, dine ve dinin öğelerine karşı olan tutumlarının tümü olan dînî tutum, onun din ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını belirler. Dînî tutumun davranış öğeleri, dînî ibadetler, pratikler, faaliyetler, hareket ve işleridir. Ferdin namaz, oruç ve hac gibi dînî ibadetleri yapması, camiye gitmesi, dua etmesi, dînî âyin ve tören (hac gibi) lere katılması dînî tutumun davranış olarak yaşandığının göstergesidir [Kaya, 1998: 44-47].

Ayrıca inanan insanın Allah’a bağlılığını ifade etmesi, buna uygun düşen kalıplaşmış hareket ve davranış sistemlerini gerekli kılmaktadır. Din bu sistemleri bizzat düzenlemekle ferdin tapınma isteğine yön veren modern davranış şekli ve uygulama biçimleri oluşturmaktadır. Böylece her ibadet için öngörölmüş bulunan, değişmez asli unsurlardan oluşmuş bir şekil ve kalıp söz konusudur [Hökelekli, 2001: 35]. Hac ibadeti de bir takım şekil ve sembollerden oluşmaktadır.”Sembol”, kelimesi ayırıcı özellikleri geniş anlatımını içine alır. Bunlar; söz ve ifadeler, ibadet ve ayinler, eşya ve yapılar, dinin mensubu bulunan ve onu görünür kılan temsil edici şahıslardır. Dini meydana getiren semboller sistem oluştururlar. Mesela; bir ibadetin ancak ibadetler bütünü içerisinde bir anlamı vardır ve ibadetlerin mahiyeti, dini öğretinin dünya ve ahiret konusunda bildirdiği şeyle ilişki kurularak anlam kazanır. Eğer bir dinin inançları, ibadet ve ayinleri, dili ve teşkilatlanması kültürce belirlenmiş, şuurlu ya da şuur dışı ruhi durumlara uygun geldiği ölçüde fonksiyonel olacaktır. Hiçbir etkisi ve faydası olmayan

veya tüm fonksiyonunu yitirmiş bir din varlığını da sürdüremez [Hökelekli, 2001: 70-77].

İnanan insan bu tür semboller ve fonksiyonlar sayesinde, dini tecrübe ve tasavvurlarının gelişmesini açıkça izleme imkanı bulmakta, ruh hallerinin çok şekilli karmaşıklığından sıyrılmakta ve ilahi şuuru yaşayabilmektedir. İbadet ancak anlamına uygun bir niyetle yerine getirilirse meyvesini verir [Hökelekli, 2001: 225].

Din olgusu da daha çok soyut gerçekleri ihtiva ettiği için çoğu zaman dini hayat içerisinde farklı sembollerden yararlanmıştır. Duygu ve düşünceleri ifade etmenin en kapsamlı ve derin alanı sembolik olan anlatımlardır. Çünkü fert yüceliğine inandığı tabiat üstü varlığı doğrudan görüp algılama imkanına sahip değildir. İnanan insan ise kendisini göremediği ve kendisine yaklaşmadığı Allah karşısında duygu ve düşüncelerini dile getirebilmek için, diğer dinlerde olduğu gibi, İslam'daki bazı ibadetlerde –insan Allah ilişkisini- dile getiren sembolik jestler vardır. Hac ibadeti bunlardan biridir.

Hac ibadeti sembolik beden duruşlarını, söz ve hareketler ile sembolik nesnelere de ihtiva eder. Hac ibadetini oluşturan başlıca unsurlar ve ifade ettikleri sembolik anlamları kısaca şöyledir:

a). Mahşer gününde ve temiz niyetle Allah'ın huzuruna çıkar gibi bütün lezzet, şehvet ve arzuların sıyrılarak, bütün dünyevi bağlardan uzaklaşarak, yaratılışın en başındaki temiz fitrata dönüşü simgeleyen bir kıyafete bürünmesi (ihram) [Hökelekli, 2001: 239]. İnsanın aslı/kâdim çıplaklığına dönmesini ifade eder. İhramın beyazlığı sadece saflığı simgelemekle kalmaz, aynı zamanda manevi ölümün de alâmeti sayılır. Zahiri, sosyal ve sınıfsal ayrımları ortadan kaldırarak “ben” kavramını yerine “biz” kavramını ortaya çıkarır [Şeriati, 1991: 25].

b). Allah'ın mülk ve hükümdarlığının müşahhas sembolü olan Kutsal Belde (Mekke) deki Allah Evi (Kâbe)'ni ziyaretle, defalarca etrafında tavaf dönüşü yapmak suretiyle itaat ve bağlılığını gösteren sözler (Telbiye) sarf etmek [Hökelekli, 2001: 240]. “Kâbe”

ismi Arapça'da "küp" anlamına gelir. Bir küp olarak Kâbe aynı zamanda bizzat İslam'ı karakterize eden istikrar ve kalıcılığı sembolize eder. Ayrıca Kâbe, canlı bir vücut gibidir; yıldızlarla işlenmiş ayetleri olan siyah bir elbise giydirilmiş olmasının hikmeti de bundandır. Yine Allah-ü Teala; Kâbe'nin insanların idrak edebileceği şeyin çok üstünde bir manası olduğunu ifade eder. Çünkü insan maddi bir alemde yaşar. Bu yüksek varlıkla aşağıdaki varlık arasında irtibatı kuracak olan ruhtur. Bazı yerlerde insan maddi sebeplerle Allah'a yükselir. Çünkü Allah bir mesafede değil ki Ona doğru yürüyerek gidilebilsin. İşte insan bu gibi manevi durumların altından kalkabilmek için birtakım maddi şeyleri de sembol olarak kullanması gerekir. Kâbe; "Beytullah" yani "Allah'ın Evi" bunlardan biridir. Allah'ın eve mi ihtiyacı vardı? Hayır, bu sembolik bir anlam taşımaktadır [Uludağ, 2001: 52]. Kâbe, güneş sisteminde kendi yörüngelerinde yürüyen yıldızları andıran insanların ortasında tıpkı bir güneşi andıran bir semboldür [Şeriati, 1991: 49].

Yine mümin, yeryüzünde Allah'ın elini sembolize eden Hacerül-Esved üzerine elini koyarak, her dönüşün başlangıcında Allah'a olan bağlılığının akit ve yeminini tamamlar. Tavaf bu noktadan başlar ve burası evrenin düzene girdiği yerdir [Şeriati, 1991: 53]. Tavaf hareketi saatin ters yönündedir. Zira bu ibadeti ifade ederken insan zamanın aşağıya doğru akışının bir sonucu olarak kendi içinde tahakkuk etmiş olan bütün kusurları ve düşüş sürecini tersine çevirmektir. Tavaflar ibadetin anlamını içselleştirir ve erkek ve kadınları cennetimsi bir hale döndürür.

Tavaf, birlik adına tek tiplik yanlılığına düşer olan niceliksel bir eşitliğin karşı konulmaz ve tam zıddı olan farklılık içinde bir birliği ortaya koyar [Nasr, 2001: 40]. Yine Hacerül-esved, insanın kulluk konusunda Allah'a ahdinin belgesi ve bu ahde vefasının simgesi ve İslam ümmetinin bayrağı hükmündedir [Lekesiz, 2001: 60].

c). Allah'ın rahmet ve lütfunu talep etmek için, nefse hoş gelen alışkanlıklardan yüz çevirip, rahat ve zevklerini terk ederek, olanca gücü ile belirli sınırlar (Safa ve Merve) arasında koşmak(say) [Hökelekli, 2001: 240]. Sayı koşmak ve seğırtmek diye tanımlanan bir arayıştır. Bu hareketten amaç tavaf ederken Hacer gibi, Makam-ı

İbrahim’de, İbrahim ve İsmail gibi Allah’a teslim olmayı sembolize eder [Şeriati, 1991: 63].

d). Mahşer gününde bütün insanların bir araya toplanarak, dünyada yaptıkları işlerin hesabını vermek üzere hazırlanıp beklemeleri gibi, Arafat’ta topluca durup beklemek (vakfe) [Hökelekli, 2001: 240]. Arafat’ta, sınırları olmayan, tek bir ümmet halinde bütünleşmiş bütün dünyanın bu düzlükte bir araya gelmesi sembolize edilir.

e). İnsan tabiatında yer alan kötü eğilimleri ve bunlar vasıtasıyla insanı kışkırtmaya çalışan Şeytanın etkilerini ortadan kaldırmak ve böylece benliği tam manasıyla tasfiye etmek suretiyle akıl ve iradeyi yüceltip, kişilikte hakim duruma geçirmek için, kötülüğün sembolü olan Şeytana karşı savaş açmak (bu, şeytanı sembolize eden bir cisme taşlar atılması suretiyle ifade edilir) [Hökelekli, 2001: 240]. Yani Şeytanı temsil eden sütunların taşlanması ile bu ibadetin sadece zahiri bir eylem değil de, aynı zamanda içindeki Şeytanla (nefsiyle) deruni mücadele için harici bir destek demektir.

Mina’da gerçekleştirilen bu ibadetin psikolojik yönü ise, katılanların unutamadıkları bir sahnede, insan hayatının bir hakikatini gerçekleştirmektedir. Dini ve ruhi başarılarımız ne düzeyde olursa olsun, daima şunun bilincinde olmalıyız ki, hakikat, kötülüğün güçlerine nefis içindeki dağılmaya karşı sürekli mücadele ihtiyacındadır. Bu unutulmaz tecrübe, hayat yolculuğunda güçlü bir silah olarak kalır. Halis bir niyetle ve kendini Allah’a vakfetmek suretiyle bu ibadetleri yerine getiren hacılar için unutulmayacak bir tecrübedir.

f). Kendi benliğini ve arzularını Allah yolunda feda etmek suretiyle (tam bir ruhânî yücelme olgunlaşmaya ulaşmanın sembolü olarak) kurban kesmek [Hökelekli, 2001: 240]. Kurban olayı, inanç uğrunda bir derstir. İnsanın en çok sevdiğini kendi elleriyle kurban edebilme noktasına ulaşması söz konusudur [Şeriati, 1991: 61]. Kurban ile yine insanın içindeki sevgi ve gerçek arasında tercihi söz konusudur. O içindeki sevgi hayatı gerçek ise inancını temsil eder [Şeriati, 1991: 123].

g). Zemzem; bir nevi kardeşlik kanının sembolüdür. Kabe'ye yüz sürmüş kutlu insanların yeryüzünün her tarafına taşıdıkları zemzem, onu içen Müslümanların damarlarında bir kardeşlik kanı gibi dolaşmaktadır [Kara, 2001: 75].

Hac ibadeti ile ilgili bütün unsurlar, mahşer günün de kişinin içinde bulunacağı ruh halinin bir provasını ortaya koymaktadır. Bir anlamda hac mahşer günü için bir psikolojik hazırlık uygulamasıdır. Mülkiyet duygusu, beşeri zevk ve arzular, o zamana kadar yaşanmış olan rahatlıklar ve kazanılmış alışkanlıkların dışına çıkarak, Allah'ın hükümrânlığına tam bir boyun eğiş ve itaati yaşayan mümin kişi, saf fitrat durumuna dönüşün yolunu hac vasıtasıyla tecrübe eder hale gelmektedir [Hökelekli, 2001: 240-41].

Kâbe, Kur'an, zemzem ve diğerleri Müslümanların görünen ve görünmeyen dünyalarının özünü kuran ve aydınlatan, Allah'ın diktiği anıtlar (semboller) ve verdiği belgelerdir [Lekesiz, 2001: 63].

1.2.8. Hac İle İlgili Kavramlar

Hac konusundaki çalışmamız, bir taraftan dini hayatı diğer taraftan bu hayatın dışı yansıyan biçimlerini incelemeyi gerektirmektedir. Mesela: Tutum, bir ferde atfedilen ve ferdin bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışların düzenli bir şekilde oluşturan bir eğilimdir. Ayrıca tutumlar ve objeler kişileri belli şekilde değerlendirme eğilimi olarak tanımlanmaktadır [Uysal, 1994: 22-23].

İnsanlar çevresindeki uyarıcıları veya uyarıcı komplekslerini belli standartlara göre anlamlandırır, ihtiyaçlarını karşılama imkanlarına göre ayrıma tabi tutar ve önem derecesine göre de sıralarlar. Ferdin hayatı için anlamlı olan durumlar, objeler ve fikirler veya buna benzer bütün uyarıcılar tutum konuları içine girer. Tutum objelerinin fert için belli bir yararlılığı veya belli bir anlamı vardır. Bu tutum objeleri ferdin hayatında oneli bir yer tutmaları sebebiyle, fert için çeşitli derecelerde olumlu ya da olumsuz yönleriyle heyecani tepkileri de ihtiva eder. Kişi ona göre yaklaşma veya uzaklaşma yönünde bir reaksiyon potansiyeli oluşturur. Tutum objelerinin hissi yanı, ya tecrübelerden yana ya da ferdin diğer insanların duygularını öğrenmesinin bir sonucu olabilir.

İşte fertlerin inanç ve tutumlarında görülen ahenkli bütünlük derecesi aynı zamanda onun şahsiyetindeki birlik, bütünlük ve ahengi gösterir. İnanç ve tutumların bir bütün haline gelmesi, ideoloji veya hayat felsefesi denilen olguyu meydana getirir. Kişinin inanç ve tutumları iyi yapılmamış ve genelleşmiş oldukları, diğer gruplarla ve insanlarla aynileşme ihtiyacına dayanmış buldukları zamanda önemlidirler.

Hac ibadeti ferdin inanma ve sığınma dürtülerini, Gazzali'nin de belirttiği gibi en doruğa çıktığı bir ibadet şeklidir. Hac ibadetini yerine getirme sırasında, insanların karşılaşmış olduğu obje, kavram ve mekanların, o insanların şahsiyetlerinin değişmesi, ahlaklarının güzelleştirilmesi ve inançlarının sağlamlaştırılmasında önemli bir yer tuttıkları gerçektir. Kısaca hac ibadeti, dini-ahlaki değer ve normlarla alakalı olduğu için, hem ferdin iradi yönüne hem de sosyal yönünü yani karakterini etkilemektedir [Uysal, 1994: 24-25]. Bu sebeple hac ile ilgili kavramları kısaca açıklamak uygun olacaktır.

Hac: Belirli zamanda Kâbe'yi ve etrafındaki bir kısım kutsal yerleri usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve buralarda yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmektir.

Umre: Belirli zamana bağlı olmayarak Kâbe'yi usulüne göre ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki ifâ etmektir.

Menasık: Hacla ilgili işler ve ibadetler demektir [Yücel, 1987: 19].

Haccın Kısımları: Hac, farz, vacip ve nafil olmak üzere üç kısımdır.

Farz olan hac: Belirli şartlara sahip olan kimselerin, ömürlerinde bir defa yapmaları gereken hacdir.

Vacip olan hac: Üzerine farz veya vacip olmadığı halde, herhangi bir sebeple, haccetmeyi adayan kimsenin, adağını ifa etmesi vaciptir.

Nafile hac: Farz olan hac eda edildikten sonra, ikinci, üçüncü defa yapılan haclar ile, hacetmekle yükümlü olmayan çocuk, köle, deli, bunak gibi kimselerin yaptıkları haclardır.

Haccın Eda Şekilleri: Eda edilişi itibariyle hac 'üç' kısımdır.

İfrad haccı: Umresiz yapılan hacdır. Hac ayları içinde, hacdan önce umre yapmayarak sadece hac menasikini ifa edenler "*İfrad haccı*" yapmış olurlar.

Temettü haccı: Aynı yılın hac aylarında umre ve haccı ayrı ihramlarla eda etmektir. Hac ayları girdikten sonra umre yapıp ihramdan çıkan, daha sonra hac günlerinde yeniden ihramlanarak hac menasikini de eda eden kimseler "*temettü haccı*" yapmış olurlar.

Kıran haccı: İkisine birden niyetlenerek, umre ve haccı bir ihramda birleştirmektir. Hac ayları içinde önce umre yapıp, ihramdan çıkmadan (aynı ihram ile) hac günlerinde hac menasikini de eda eden kimseler "*kıran haccı*" yapmış olurlar [Yücel, 1987: 20].

Hac Ayları: Hac menasikinin başladığı ve devam ettiği aylardır ki ŞEVVAL ve ZİLKADE ayları ile ZİLHİCCE'nin ilk on günüdür.

Hac Günleri(Eyyâmü'l-Hac)

Yevm-i Terviye (Terviye günü): Zilhicce'nin 8'nci günüdür. Hacıların, bugün sabah namazını Mekke'de kılıp güneş doğduktan sonra Mina'ya çıkmaları ve geceyi Mina'da geçirmeleri sünnettir. Terviye, '*suya kandırmak*' veya '*gördüğü rüya üzerinde düşünmek*' demektir.

Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail'i kurban kesmekle ilgili rüyasını o gece görmüş, Terviye günü bu rüya üzerinde düşünmüş, ertesi Arefe günü (9 Zilhicce) bunun sadık rüya olduğunu anlamış, bayram günü (10 Zilhicce) de Hz. İsmail'i kurban etmeye teşebbüs ettiği' rivayet edilir.

Yevm-i Arefe (Arefe günü): Zilhiccenin 9'uncu günüdür. Haccın en önemli rüknü olan "*Vakfe*" Arafat denilen bölgede bu gün yapılır [Yücel, 1987: 23-4].

Yevm-i Nahr (Kurban kesme günü): Zilhiccenin 10'uncu günüdür.

Eyyâm-ı Nahr (Kurban kesme günleri): Zilhiccenin 10, 11, 12'nci günleridir.

Eyyâm-ı Teşrik (teşrik günleri): Beş vakit namazın farzlarından sonra teşrik tekbirlerinin alındığı Arefe sabahından bayramın 4'üncü günü akşamına kadar olan 5 güne denir.

Eyyâm-ı Mina (Mina günleri): Mina'da şeytan taşlama (remy-i cimar) menâsikinin yapıldığı günlerdir. (Bayram günleri)

Mikat: Mekke'ye gelen afakilerin ihramsız geçemeyecekleri sınırları belirleyen noktalardır [Yücel, 1987: 21-2].

Harem Bölgesi: Mekke ve etrafında, bitkileri koparılmamak ve hayvanları avlanmamak üzere sınırları belirlenmiş bölgeye "*Harem*" denir. Bu sınırların dışında kalan yerlere ise "*Hill*" denir. Harem bölgesi sınırları, Cibril (a.s)'ın göstermesiyle Hz. İbrahim tarafından belirlenmiş, bu sınırları gösteren işaretler Rasulullah (s.a) tarafından yenilenmiştir.

İhram: Hac veya umre niyetiyle, diğer zamanlarda helal olan bir kısım fiil ve davranışları, kişinin kendisine belirli bir süre için haram kılması demektir. Bu esnada erkeklerin büründükleri "*rida ve izar*" denilen iki parça örtüye de halk arasında "ihram" denilmektedir.

Muhrim: İhrama giren kimseye ihramlı olduğu sürede "*muhrim*" denir.

İhram Namazı: İhrama girmeden önce iki rekat kılınan namazdır.

İhram Yasakları: İhramlı iken yapılması cezayı gerektiren fiil ve davranışlardır. (Tırnak kesmek, elbise giymek gibi...)

Tehallül: İhramdan çıkmak demektir. Hac veya umre için ihrama giren kimse, belirli menasiki eda ettikten sonra tıraş olup ihramdan çıkar.

Rida: Belden yukarı örtülen havlu benzeri örtüye "rida" denir.

İzar: Belden aşağıya dolanan peştamal gibi örtüye "izar" denir.

Telbiye: "Lebheyk, Allähümme Lebheyk, lebheyke lâ şerîke leke lebheyk, İnne'l-hamde ve'nni'mete leke ve'l-mülk, Lâ şerîke."

"Rabbim, davetine sözümlü ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim senin davetine icabet, boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim bütün varlığımla sana yöneldim. Hamd senin, nimet senin, mülk de senin. Bütün bunlarla eşin ve ortağın yoktur senin" demektir.

Tekbir: "Allähü ekber, Allähü ekber, Lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber, Allähü ekber ve li'llâhi'l-hamd."

"Allah büyüktür. Allah büyüktür. Allah'tan başka kulluk edilecek hiçbir ilâh yoktur. Allah büyüktür. Allah büyüktür. Hamd O'na mahsustur" demektir.

Tehlül: hüve alâ küll "Lâ ilâhe illa'llâhü vahdehü lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve i şey'in kadîr"

"Allah'tan başka kulluk edilecek hiçbir ilâh yoktur. Tektir, eşi ve ortağı yoktur. Mülk, O'nun, hamd de O'nundur. O herzeve kadirdir." demektir.

Arafat: Mekke'nin yaklaşık 25 km. güneydoğusunda (yaya 6 saat mesafede) bir bölgenin adıdır.

Müzdelif: Arafat ile Mina arasında bir bölgenin adıdır.

Meş'ar-İ Haram: Müzdelife'de Kuzeh dağı üzerinde bir tepenin adıdır [Yücel, 1987: 23-45-46].

Mina: Müzdelife ile Mekke arasında, Harem sınırları içinde bir bölgenin adıdır. Büyük, Orta ve Küçük Cemreler buradadır [Yazıcı, 1999: 39].

Cemreler: Mina'da, birbirine birer ok atımı uzaklıkta "3" taş kümesi (Cemre) vardır. Bunlar:

Akabe Cemresi (Cemre-i Akabe): Halk arasında "*Büyük Şeytan*" denir.

Orta Cemre (Cemre-i Vüstâ): Halk arasında "*Orta Şeytan*" denir.

Küçük Cemre (Cemre-i Ülä): Halk arasında "*Küçük Şeytan*" denir.

Mescid-i Haram: Mekke'de ortasında Kâbe'nin bulunduğu cami-i şeriftir. Buna "*Harem-i Şerif*" de denir. "Haram" denilmesinin sebebi, ihtiram ve saygı vacip olduğu içindir.

Mescid-i Nebî: Medine-i Münevvere'de, içinde Rasûlüllah (s.a.)'in kabri seâdetinin bulunduğu cami-i şeriftir.

Ravza-i Mütahhare: Mescid-i Nebî'nin Rasûlüllah (s.a.) Efendimizin kabri seâdetleriyle minber-i şerif arasında kalan kısımdır.

Tavâf: Kâbe'nin etrafını usulüne göre yedi defa dolaşmaktır. Devirlerden her birine "*şavt*" denir.

Metaf: Kâbe'nin etrafında tavâf edilen yere "*Metaf*" denir.

Sa'yde: Safâ'dan Merve'ya gidiş ve dönüşlerden her birine "*Şavt*" denir.

Remel: Erkeklerin, tavâfin ilk üç şavt'ında, kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalınmış ve süratli yürümeleridir.

İstilâm: Hacer-i Esved'i selamlamak demektir.

Safâ Ve Merve: Mescid-i Haram'ın doğusunda yaklaşık 350 m. aralıklı iki tepedir. Güneydeki Safâ, kuzeydeki ise Merve'dir. Sa'y, bu iki tepe arasında yapılır.

Sa'y: Safâ ile Merve arasında gidip gelmektir. Safâ'dan Merve'ye "4" gidiş, Merve'den Safâ'ya "3" dönüş olmak üzere "7" şavt'tan ibarettir.

Mes'a: Safâ ile Merve arasında sa'y edilen yere "*Mes'd*" denir.

Hervele: Sa'yın her şavtında Safâ ve Merve adlı tepeler arasındaki vadi tabanına inildiğinde, yeşil renkli sütunlar arasında, erkeklerin süratli, çalınmış ve canlı yürümeleridir.

Remy-İ Cimâr (Şeytan Taşlamak): Mina'da "*Cemre*" adı verilen taş kümelerine ufacık taşlar atmak demektir.

Halk Ve Taksîr: "*Halk*", saçların dipten tıraş edilmesi, "*taksîr*" ise saçların kısaltılması demektir [Yücel, 1987: 31-32-33-34].

Kâbe: Mekke'de "*Mescid-i Harâm*" denilen cami-i şerîf'in ortasında, yaklaşık 13 m. yüksekliğinde 12 m. boyunda ve 11 m. genişliğinde taştan yapılmış dört köşe bir binadır.

Hacer-i Esved: 18-19 cm. kutrunda, kırmızımsı esmer, parlak bir taştır. Hz. İsmail tarafından Ebu Kubeys dağından getirilen bu mübarek taş, tavâfa başlanacak yere işaret olmak üzere, halen bulunduğu köşeye konulmuştur. Tavâfa başlarken, her şavtın sonunda ve sa'y başlarken bu taşı istilam etmek sünnettir [Yazıcı, 1999: 21].

Zemzem: Kâbe'nin doğusunda, Cenâb-ı Hakkın Hz. Hacer ile oğlu İsmail'e ihsan ettiği suyun yerinde kazılan, mübarek kuyunun suyudur. Yeryüzündeki suların efdalidir.

Makam-ı İbrahim: Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ederken iskele olarak kullandığı veya halkı hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir [Yücel, 1987: 17-8].

2. HACCIN PSİKO-SOSYAL ETKİLERİYLE İLGİLİ BULGULAR

2.1. Deneklerin Demografik Değişkenleriyle İlgili Bulgular

2.1.1. Yaş Değişkeniyle İlgili Bulgular

Yaş değişkenini 15-55 ve 56 –daha üstü şeklinde iki bölümde sınırlamaya tabi tuttuk. Bunun nedeni 15-55 yaş arası bireylerin, hayatlarının bu dönemlerinde sosyal çevreyle daha fazla etkileşim içerisinde olmaları, 56 ve üstü bireylerin ise pek çok ayırt edici özelliğe sahip yaşlılık dönemi içerisinde yer almalarıdır. Mesela; yaşlılık döneminde hem zihin hem de duygular donuklaştığından din ve mahiyeti hakkında da endişeler kalmaz [Koç, 2000: 97]. Her ne kadar yaşlılık dönemi konusunda günümüz din psikologları arasında farklı anlayış söz konusu olsa da, bu çalışmamızda Feriha Baymur'un görüşü esas alınmıştır ki, O'na göre: '55-60 yaşından hayatın sonuna kadar olan dönem yaşlılık dönemidir [Baymur, 1983: 60].

Değer	Kişi	Yüzde
15-55 arası	55	%70,5
56 ve üstü	23	%29,5
toplam	78	%100,0

Tablo 1: Ankete Katılan Hacıların Yaş Dağılımları.

Ankete katılan 78 denek grubu hacılardan 55'i, 15-55 yaş arası 23'ü ise 56 ve üstü yaşa sahiptir. Bu durum da ankete katılanların %70,5'inin (15-55) yaş, %29,5'inin ise 56 ve üstü yaşa sahip kişilerden oluştuğu tespit edilmiştir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Farzı yerine getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak	23 %29,5	6 %7,7	29 %37,2
Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak	23 %29,5	13 %16,7	36 %46,2
Kutsal mekanları ziyaret etmek	5 %6,4	4 %5,1	9 %11,5
Diğer	4 %5,1		4 %5,1
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare 4,480 df. 3 p>0,214			

Tablo 2: Yaşınız ve 'Hacca gitmenizdeki en önemli amacınız nedir?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloda bu soruya verilen cevapların dağılımı görülmektedir. Buna göre; 15-55 yaş arası hacıların daha çok 'farzı yerine getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak', 'Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak' seçeneklerini tercih ettiği görülmektedir. 56 ve üstü hacıların çoğunluğu ise 'Kutsal mekanları ziyaret etmek' amacıyla hacca gittiklerini belirtmişlerdir. Bu seçeneği tercih edenlerin çoğunluğunun yaşlılık dönemi hacılar olduğu görülmektedir. 'Diğer' seçeneği tercih eden 15-55 arası hacılar bununla; o mekanları merak etme, heyecan duyma, imanını daha da olgunlaştırma, cennete girebilme vb. gibi düşüncelerle hacca gitmek istediklerini belirtirken yaşlılık dönemi hacılar bu tür farklı düşünceler belirtmemişlerdir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Çok iyi düzeyde biliyorum	17 %21,8	2 %2,6	19 %24,4
Biliyorum	26 %33,3	10 %12,8	36 %46,2
Az biliyorum	10 %12,8	7 %9,0	17 %21,8
Bilmiyorum	2 %2,6	4 %5,1	6 %7,7
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
ki kare= 8,442 df.3 p>0,038			

Tablo 3: Yaşınız ve 'Kur'an-ı Kerim okumayı biliyor musunuz?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya genel olarak bakıldığında hacıların %91,3'ü Kur'an bilmektedir. 15-55 yaş grubu hacılardan, %33,3'ü okumayı biliyor, %21,8'i çok iyi, %12,8'i az biliyorken %2,6'sı hiç bilmemektedir. Yaşlılık dönemi hacılardan ikisi dışında Kur'an-ı çok iyi bilen olmadığı gibi hiç bilmeyenlerin sayısı 15-55 yaş grubuna göre daha fazladır. Bu durum yaş oranı düştükçe Kuran'ı iyi bir seviyede okuyabilme oranında artma olduğu görülmektedir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Tv, gazete, kitap ve kaynaklardan	13 %16,7	6 %7,7	19 %24,4
Müftülük tarafından verilen seminerlerden	26 %33,3	9 %11,5	35 %44,9
Daha önce gitmiş olanların tecrübesinden	10 %12,8	3 %3,8	13 %16,7
Hiçbir bilgi edinmedim(biliyordum)	6 %7,7	5 %6,4	11 %14,1
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	
Ki kare= 1,885 df.3 p> 0,597			

Tablo 4: Yaşınız ve ‘Haccın edası hususuyla ilgili bilgileri hangi yolla öğrendiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soruyu sormadaki amaç; hacı adaylarının ömürlerinde bir defa yerine getirdikleri ve belki de bir daha tekrar edemeyecekleri, kazasını yapamayacakları bir ibadet konusunda bilgi sahibi olup olmadıkları tespit etmek ve hangi yolla bu bilgilere ulaştıklarını açığa çıkarmaktır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında genel olarak hacıların (%44,9)’u, hacla ilgili bilgileri ‘müftülük tarafından verilen seminerlerden’ seçeneğini işaretlemişlerdir. Yine 15-55 yaş arası hacıların ‘Tv. gazete, kitap ve kaynaklardan’ seçeneğini yaşlılık dönemi hacıların oranla daha fazla tercih ettiği görülmektedir. ‘Daha önce gidenleri tecrübelerinden’ seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğu 15-55 yaş grubu hacılardır. 15-55 yaş grubu hacıların tüm bilgi edinme yollarını kullanmaları yaşlılık dönemine oranla daha fazladır.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Hacc-ı ifrat	2 %2,6	4 %5,1	6 %7,7
Hacc-ı temettü	43 %55,1	9 %11,5	52 %66,7
Hacc-ı kıran	3 %3,8	3 %3,8	6 %7,7
Bilmiyorum	7 %9,0	7 %9,0	14 %17,9
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 11,746 df.3 p> 0,008			

Tablo 5: Yaşınız ve ‘Hangi hac türünü yerine getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu sorudan amaç; hacılar bilgi edinme kaynaklarını tespit ettikten sonra edindikleri bu bilgileri sınama niteliğinde olan hangi tür haccı yaptıklarını bilip bilmediklerini öğrenmektir.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %66,7’sinin ‘Temettu haccı’ yaptığı görülür. Bunun nedeni ise; din görevlilerinin ısrarla hacılara, temettu haccı yapmalarını tavsiye etmelerinden dolayıdır. Çünkü temettu haccı, haccı kıran ve haccı ifrata göre daha kolay ve umre de yapıldığı için daha da üstündür.

Yaş değişkeni açısından baktığımızda; 15-55 yaş arası hacıların (%55,1) ‘i diğer gruba nazaran çoğunluğu temettu haccı yapmışlardır. Haccı kıran ve haccı ifrat’ı tercih edenlerin çoğunluğu ise yaşlılık dönemi hacılarıdır. Hangi tür haccı yerine getirdiğini bilmeyenler daha çok 56 ve üstü yaşlarda olduğu görülmektedir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Her ikisine de gittim	5 %6,4	4 %5,1	9 %11,5
Sadece hacca gittim	4 %5,1	3 %3,8	7 %9,0
Sadece umreye gittim	2 %2,6		2 %2,6
Hiçbirine gitmedim	44 %56,4	16 %20,5	60 %76,9
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare=2,636 df. 3 p>0,451			

Tablo 6: Yaşınız ve 'Daha önce hac veya umreye gitmiş miydiniz?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hac ve umreye gitmeyenlerin oranı %76,9 dur. 15-55 yaş grubu hacıların çoğunluğunun daha önce hacca gitmedikleri görülmektedir. 56 ve üstü grubundan ise daha önce hac ve umreye birlikte gidenlerin sayısı 7'dir. Ancak bu gruptan sadece umreye giden olmamıştır.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Eşim ve çocuklarımla birlikte	4 %5,1	1 %1,3	5 %6,4
Sadece eşimle birlikte	32 %41,0	14 %17,9	46 %59,0
Yakın akrabalarımla birlikte	7 %9,0	6 %7,7	13 %16,7
Yalnız gittim	12 %15,4	2 %2,6	14 %17,9
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 3,529 df. 3 p>0,317			

Tablo 7: Yaşınız ve ‘Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hac ibadetini yerine getirmeye gidenlerin (%59,0) çoğunluğu ‘sadece eşimle birlikte’ seçeneğini işaretlemiştir. 55 ve üstü yaş grubunun diğer gruba oranla daha fazla yakın akrabasıyla gittiği görülmektedir. 15-55 yaş grubu hacılardan ‘yalnız gittim’ seçeneğini işaretleyenler yaşlılık grubuna oranla daha çoktur. Mülakatla yapılan görüşmelere göre bunun nedeni; yaşlılık döneminde yaş ile birlikte gelen eşler arası bağlılığın yoğunlaşması, meşakkatli hac seyahatinde daha çok dayanışma ihtiyacının hissedilmesinden dolayıdır.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Yaşımın ilerlemiş olması		5 %6,4	5 %6,4
Çocuklarının veya çevrenin teşviki	4 %5,1	2 %2,6	6 %7,7
Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam	32 %41,0	11 %14,1	43 %55,1
Diğer	19 %24,4	5 %6,4	24 %30,8
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 13,17 df.3 p> 0,004			

Tablo 8: Yaşınız ve ‘Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep hangisidir? Sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacca gidişi etkileyen en önemli sebep olarak; %55,1 oranında ‘hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam’ seçeneğinin tercih edildiği görülmektedir. Ankete katılan hacıların %30,8’i ‘diğer’ seçeneğini sebep olarak göstermişlerdir. Bunun içeriğinde ise hacıların; hac ve umre ibadetinin hadisi şeriflerde günahlara kefarete olarak belirtilmesi; “Umre, ikinci bir umreye kadar olan günahlara kefarettir.” (Nesai, hac.3; Tirmizi, hac.6) düşüncesi ile karayoluyla gitmek istedikleri için bu güne kadar geciktirdiklerini belirtenlerde olmuştur. ‘çocuklarının ve çevrenin teşviki ile gidenlerin oranı 15-55 yaş grubunda daha fazladır. ‘Yaşımın ilerlemiş olmasından dolayı’ seçeneğini tercih edenlerin ise sadece yaşlılık dönemi hacılar olduğu görülmektedir.

	Yaşınız		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Allah'ın adaletinin, kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılmasını	6 %7,7	10 %12,8	16 %20,5
Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu	12 %15,4	6 %7,7	18 %23,1
Mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını	22 %28,2	6 %7,7	28 %35,9
Diğer	15 %19,2	1 %1,3	16 %20,5
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 13,544 df. 3 p>0,004			

Tablo 9: Yaşınız ve 'Hac ortamı size neler hatırlattı?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 'Hac ortamı size neler hatırlattı?' sorusuna genel olarak hacıların %35,9'u 'mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını' seçeneğini işaretledikleri görülmektedir. Yaş değişkeni açısından baktığımızda, 15-55 yaş grubundan sadece 'mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını' diyenlerin %28,2 çoğunlukta olmasına rağmen yine bu grup 'diğer' seçeneği içerisinde 1, 2 ve 3. Seçeneklerin ikisini veya üçünü birlikte kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. 56 ve üstü yaş grubu daha çok 'Allah'ın adaletini, kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılmasını' seçeneğini tercih etmiştir.

Ayrıca mülakat esnasında hacıların yapılan konuşmalarda hacıların en çok etkileyen mekan; Kabe ve tavaf alanı ile Arafat meydanıdır. Özellikle Kabe her fırsatta ziyaret edilmekte, farzın dışında nafile tavaflar yapılmaktadır. Arafat; uçsuz bucaksız bir toplanma yeri, insanlar iki parça olan kefene benzer örtülerle huzurdadır. Arafat meydanı adeta mahşeri andırıyor, insanlar ise hesaba çekilmeyi bekliyorlar. Kısacası

hac; eşitliğin, adaletin, dürüstlüğün ve cömertliğin en belirgin ve en saf bir biçimde sergilendiği ibadettir. İster fakir, ister zengin, rütbeli-rütbesiz fark gözetmeksizin müslümanlar arasında birlik tesis edilerek, bembeyaz ihramlar içerisinde aynı duygular paylaşılmaktadır.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Ara sıra korku ve endişe duydum	7 %9,0	9 %11,5	16 %20,5
Gördüğüm yerler ve hadiselerden dolayı çok duygulandım	25 %32,1	7 %9,0	32 %41,0
Çok huzurluydum hiçbir korku ve endişe duymadım	21 %26,9	6 %7,7	27 %34,6
Diğer	2 %2,6	1 %1,3	3 %3,8
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 7,110 df.3 p>0,068			

Tablo 10: Yaşınız ve ‘Hac esnasında en çok hangi duyguları yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %41,0 ‘i ‘gördüğüm yerler ve hadiselerden dolayı çok duygulandım’ seçeneğini tercih etmiştir. %20,5’i ara sıra korku ve endişe duyduğunu belirtmiştir. Korku ve endişe duyanların çoğunun yaşlılık dönemi hacılar olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise; yaşlılık döneminde güç ve kuvvetin zayıflaması, hem zihin hem de duyguların daha da donuklaşması [Koç, 2000: 97]. Ayrıca hacıların, vazifelerini istenilen biçimde yapamama, kalabalıkta kaybolma, ezilme korku ve endişesi taşıdıklarını belirtmiş olmalarıdır.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Kendim için	13 %16,7	6 %7,7	19 %24,4
Ailem ve çocuklarım için	6 %7,7	6 %7,7	12 %15,4
Yakınlarımın özel sıkıntılarının giderilmesi için	8 %10,3		8 %10,3
Diğer	28 %35,9	11 %14,1	39 %50,0
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 5,845 df 3 p>0,119			

Tablo 11: Yaşınız ve ‘Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

‘Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?’ sorusuna verilen cevaba genel olarak dağılımına baktığımızda %50,0’sini ‘diğer’ seçeneği almıştır. Bu seçeneğin içeriğini ise bir, iki ve üçüncü seçenekler doldurmuştur. Hacılar hem kendileri, hem aile ve çocukları hem de yakınları için dua ettiklerini belirtmişlerdir. Yaş değişkeni açısından baktığımızda 55 ve üstü grubun diğer gruba nazaran daha çok kendileri için dua ettikleri görülmektedir. 15-55 yaş grubundan %10,3’ ü yakınlarının özel sıkıntıları için dua ettiklerini belirtirken, 55 ve üstü grubun bu seçeneği tercih etmediği görülmektedir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması	32 %41,0	14 %17,9	46 %59,0
Bizlere nazaran daha yardımsever ve ibadetlerine dikkat ediyor olmaları	17 %21,8	6 %7,7	23 %29,5
Yabancı hacıların uyumsuz olmaları	1 %1,3	2 %2,6	3 %3,8
Diğer	5 %6,4	1 %1,3	6 %7,7
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 6,617 df.3 p>0,455			

Tablo 12: Yaşınız ve ‘Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz hangisidir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya genel olarak hacıların %59,0’u ‘din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması’ seçeneğini cevap olarak vermişlerdir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında 15-55 yaş grubunun % 41,0’i bu seçeneği belirtirken, %21,8’i ‘bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatli’ seçeneğini tercih etmiştir. 15-55 yaş grubundan bir, 55 ve üstü gruptan iki kişi yabancı hacıların uyumsuz olduğunu belirttikleri görülmektedir.

15-55 yaş grubu hacıların %6,4’ü ‘diğer’ seçeneği içerisinde; bir ve ikinci seçeneklere katıldıklarını, ancak dil bilemedikleri için yabancı hacıların anlaşmada güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir.

Diğer ülkelerden gelen hacıların ilişki kurup konuşabildiğini söyleyenler ise, mülakat sırasında bunu nedeninin yabancı hacıların az da olsa Türkçe bilmelerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Ayrıca Türk hacıların içerisinde ise dil bilen çok azdır ve

bildikleri bu dili pratikte kullanamamaktadırlar. Hacılarla yapılan görüşmelere göre hac da hakim, ortak dil İngilizce'dir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Kurban kesilmeden hac farızası yerine getirilmiş olmaz	13 %16,7	4 %5,1	17 %21,8
Kurban kesmeyle Allah'a olan samimiyet daha iyi ifade edilir	36 %46,2	17 %21,8	53 %67,9
Hacda kurban kesilmese de olur	3 %3,8	2 %2,6	5 %6,4
Diğer	3 %3,8		3 %3,8
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 1,981 df.3 p>0,576			

Tablo 13: Yaşınız ve 'Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Size göre hac ile kurban arasında nasıl bir ilişki vardır?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya göre cevaplara genel olarak bakıldığında; %67,9'u 'hac da kurban kesmeyle Allah'a olan samimiyet daha iyi ifade edilir' seçeneğini tercih etmiştir. Bu oran her iki grupta da ilk sırayı almaktadır. 15-55 yaş grubu hacıların %16,7'si 'kurban kesilmeden hac farızası yerine getirilmiş olmaz' derken yaşlılık dönemi hacıların %5,1'i bu düşüncede olduğu görülmektedir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu	9 %11,5	7 %9,0	16 %20,5
Çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli oldu	29 %37,2	12 %15,4	41 %52,6
Ne aile ne de çevremde değişiklik olmadı	13 %16,7	2 %2,6	15 %19,2
Diğer	4 %5,1	2 %2,6	6 %7,7
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare 3,492 df.3 p>0322			

Tablo 14: Yaşınız ve ‘Hac dönüşünde aile veya çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya genel olarak bakıldığında; hacıların hac dönüşünde hem aile hem de çevre tarafından daha sıcak karşılandığı görülmektedir. Özellikle 15-55 yaş arası hacılardan %37,2’si , 55 ve üstü grubun %15,4’ü “çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu” seçeneğini cevap olarak vermiştir. İkinci sırada “aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu” seçeneği yer almıştır. 15-55 yaş grubu hacıların %16,7’si ne aile ne de çevresinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirtirken bu durum 56 ve üstü grupta %2,6 oranında olup oldukça düşüktür.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
İhtiyaç olan çeşitli ev aletleri		1 %1,3	1 1,3
İnci, boncuk, tespih, takke, kumaş, vb.	3 %3,8	1 %1,3	4 %5,1
Zemzem, hurma	14 %17,9	8 %10,3	22 %28,2
Diğer	38 %48,7	13 %16,7	51 %65,4
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 3,322 df.3 p>0,345			

Tablo 15: Yaşınız ve ‘Hacdan dönerken aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tablomuza baktığımızda; 15-55 arası hacıların %48,7’si, 56 ve üstü grubundan %16,7’si “diğer” seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. Bunun nedeni ise hac dönüşü hacıların; ihtiyaç olan ev aletleri, inci-boncuk, kumaş, zemzem-hurma vb. pek çok değişik hediyeleri birlikte aldıklarını belirtmiş olmalarıdır. Bunun dışında “sadece hurma ve zemzem” seçeneğini tercih edenlerin oranı %28,2 dir. Bunun sebebini kendilerine sorduğumuzda; hac dönüşü getirilen hediyelerin kendileri için büyük bir sıkıntı olduğunu, kendilerini fazlaca meşgul edip zaman zaman ibadetlerinden bile alıkoyduğunu belirtmişlerdir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmemek	15 %19,2	4 %5,1	19 %24,4
Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak	29 %37,2	12 %15,4	41 %52,6
Herkes bir şeyler aldığı için ben de aldım	4 %5,1	5 %6,4	9 %11,5
Diğer	7 %9,0	2 %2,6	9 %11,5
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare=3,821 df.3 p> 0,281			

Tablo 16: Yaşınız ve ‘Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep hangisidir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

“Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevaplara baktığımızda; en fazla tercih edilen seçenek %52,6 oranında “kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak” seçeneğidir. Daha sonra “aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmemek” seçeneği yer almaktadır. “Herkes bir şeyler aldığı için ben de aldım” diyenlerin çoğunluğu 56 ve üstü gruptan olduğu görülmektedir.

	Yaşınız?		Toplam
	15-55 arası	56 ve üstü	
Çocuğumun maddi sıkıntılarını ve işini düşündüm	1 %1,3		1 %1,3
Evdekileri veya malımıza zarar gelip gelmediğini düşündüm	1 %1,3	2 %2,6	3 %3,8
Eşimle varolan daha önceki tartışmalarımız devam etti	3 %3,8	2 %2,6	5 %6,4
Hiçbir farklı düşünce aklıma gelmedi	46 %59,0	18 %23,1	64 %82,1
Diğer	4 %5,1	1 %1,3	5 %6,4
Toplam	55 %70,5	23 %29,5	78 %100,0
Ki kare= 2,952 df.3 p>0,566			

Tablo 17: Yaşınız ve ‘Hac ibadeti boyunca (evli olanlar için) ailenize ait sorunlardan en çok hangisini yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Hacılar hem bedeni hem de kalbiyle Allah’ın Kuran’da adına yemin ettiği “emin belde”ye gitmektedirler. Fert, aile ve toplum olarak insan hayatı üzerinde büyük etkilere sahip olan bu ibadetin, yapıldığı süre içinde aile içi sorunlar, eşler arası diyalog ve bu ilişkilerden ne derece bir etkilenme olduğunu öğrenebilmektir.

Yukarıdaki tabloya genel olarak bakıldığında; mülakata katılan hacıların %82,1’i “hiçbir farklı düşünce aklıma gelmedi” seçeneğini tercih etmiştir. “Diğer” seçeneği içerisinde 15-55 yaş grubu hacıların cevap olarak; çocuklarını da bu mekanda görmek istemeleri ve ifade edemeyecekleri bazı sıkıntıları olduğunu belirtmişlerdir.

56 ve üstü gruptan çocuğunun maddi sıkıntılarını düşünen olmamıştır. 15-55 yaş grubu hacılardan 3’ü, 56 ve üstü hacılardan 2’si eşyle hacca gitmeden var olan tartışmalarının orada da devam ettiğini belirtmiştir.

2.1.2. Cinsiyet Değişkeniyle İlgili Bulgular

Cinsiyetiniz	Kişi	Yüzde
Erkek	37	%47,4
Kadın	41	%52,6
Toplam	78	%100,0

Tablo 18: Ankete Katılan Hacıların Cinsiyet Dağılımı.

Ülkemizde yıllara göre hacca gidenlerin cinsiyet dağılımına baktığımızda (Bkz. Ek B.Tablo: 69). Tüm yıllarda hacca giden erkeklerin oranı kadınlardan fazladır. Bunun iki nedeni olabilir: İlki, İslami kurallara göre kadının mahremi olmadan uzun yolculuklara çıkamaması, ikincisi de ülkemizde geleneksel anlayış gereği kadının ekonomik bağımsızlığının olmamasıdır. Bu durumda kadının ancak kocası veya bir erkeğin himayesinde hacca gidebileceğini mümkün kılmaktadır [Bayyigit, 1998: 87-88].

Bu araştırma yapılırken cinsiyetlerin eşit olmasına gayret edilmesine rağmen, daha çok bayan hacılara ulaşılmıştır. Yukarıdaki tabloya bakıldığında anket ve mülakatımıza katılan hacıların cinsiyet dağılımı görülmektedir. Tabloya göre, ankete katılanların 41'ini kadın 37'si ni erkek hacı oluşturmuştur.

	Cinsiyetiniz?		
	erkek	Kadın	
Farzı yerine getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak	12 %15,4	17 %21,8	29 %37,2
Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak	19 %24,4	17 %21,8	36 %46,2
Kutsal mekanları ziyaret etmek	4 %5,1	5 %6,4	9 %11,5
Diğer	2 %2,6	2 %2,4	4 %5,1
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare= 0,881. df:3 p>0,830			

Tablo 19: Cinsiyetiniz ve 'Hacca gitmenizdeki en önemli amaç nedir?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ankete katılan hacıların %42,2'si, "Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak" seçeneğini tercih etmişlerdir. Bunların %24,4'ünü erkek, %21,8'ini bayan hacılar oluşturmaktadır. Yine bayan hacılar aynı oranda "farzı yerine getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak" seçeneğini seçmişlerdir. Bu seçeneği tercih edenlerin erkek hacılara oranla bayan hacılar daha çoğunluktadır.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Çok iyi düzeyde biliyorum	12 %14,5	7 %9,0	19 %24,4
Biliyorum	14 %17,9	22 %28,2	36 %46,2
Az biliyorum	7 %9,0	10 %12,8	17 %21,8
Bilmiyorum	4 %5,1	2 %2,6	6 %7,7
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare= 4,095 df:3 p>0,251			

Tablo 20: Cinsiyetiniz ve 'Kur'an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?' sorusuna verilen cevabın dağılımı.

Yukarıdaki tabloya genel olarak baktığımızda ankete katılan hacıların %93,3'ü Kur'an-ı Kerim okumasını biliyor. Cinsiyet değişkeni açısından baktığımızda kadın hacılara oranla erkek hacılar daha iyi düzeyde bilirken, Kur'an'ı hiç bilmeyenlerin sayısı erkek hacılarda daha fazla olduğu görülmektedir.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Tv, gazete, kitap ve kaynaklardan	8 %10,3	11 %14,1	19 %24,4
Müftülük tarafından verilen seminerlerden	14 %17,9	21 %26,9	35 %44,9
Daha önce gitmiş olanların tecrübelerinden	7 %9,0	6 %7,7	13 %16,7
Hiçbir bilgi edinmedim(tecrübeyle biliyordum)	8 %10,3	3 %3,8	11 %14,1
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=4,029 df:3 p>0,258			

Tablo 21: Cinsiyetiniz ve ‘Haccın edasıyla ilgili bilgileri hangi yolla öğrendiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; kadın hacıların %26,9’u, erkek hacıların ise %17,9’u “müftülük tarafından verilen seminerlerden” seçeneğini tercih etmiştir. Burada bayan hacıların, hac hakkında bilgi edinme yolunun daha çok müftülük tarafından verilen seminerlerden olduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce hacca gitmiş olanların tecrübelerinden istifade edenlerin sayısı erkeklerde daha fazladır. Yine “hiçbir bilgi edinmedim” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu erkek hacıların oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise, bazı erkek hacıların daha önce hac veya umreye gitmiş olup, hac hakkındaki bilgileri tecrübeyle öğrenmiş olmalarından dolayıdır.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Hacc-ı ifrad	3 %3,8	3 %3,8	6 %7,7
Hacc-ı temettü	29 %37,2	23 %29,5	52 %66,7
Hacc-ı kıran	3 %3,8	3 %3,8	6 %7,7
Bilmiyorum	2 %2,6	12 %15,4	14 %17,9
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare= 7,650 df:3 p>0,054			

Tablo 22: Cinsiyetiniz ve ‘Hangi tür haccı yerine getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; erkek hacıların bayanlara oranla çoğunluğunun “haccı temettü” yaptığı görülmektedir. Hangi tür haccı eda ettiğini bilmeyenlerin çoğunluğunu ise bayan hacı oluşturmaktadır. Bu konuda mülakat esnasında bayan hacılara bunu nedenini sorduğumuzda; eşleri ne yaparsa onlarda aynısını yaptığını veya kendileriyle ilgilenen din görevlisi ne söylemişse onu yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevapları cinsiyet açısından değerlendirdiğimizde, erkek hacıların bayanlara oranla hac türleri hakkında daha doğru bilgiye sahiptirler.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Her ikisine de gittim	7 %9,0	2 %2,6	9 %11,5
Sadece hacca gittim	5 %6,4	2 %2,6	7 %9,0
Sadece umreye gittim	2 %2,6		2 52,6
Hiçbirine gitmedim	23 %29,5	37 %47,4	60 %76,9
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=9,149 df:3 p>0,27			

Tablo 23: ‘Cinsiyetiniz ve ‘Daha önce hac veya umreye gitmiş miydiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, kadın hacıların erkeklere oranla (%18,0) daha önce hiçbir şekilde hac veya umreye gitmedikleri görülmektedir. “her ikisine gidenler” seçeneğini erkek hacılardan 7, bayanlardan 2 kişi seçmiştir. “sadece hacca gittim” seçeneğini tercih eden erkek hacılar yine bayanlardan fazladır. Ankete katılan bayan hacılardan umreye giden olmadığı görülmektedir. Burada erkeklerin bayanlara oranla daha fazla hac veya umreye gittiği ortaya çıkmaktadır.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Eşim ve çocuklarımla birlikte	2 %2,6	3 %3,8	5 %6,4
Sadece eşimle birlikte	19 %24,4	27 %34,6	46 %59,0
Yakın akrabalarımla birlikte	5 %6,4	8 %10,3	13 %16,7
Yalnız gittim	11 %14,1	3 %3,8	14 %17,9
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare= 6,667 df:3 p>0,083			

Tablo 24: Cinsiyetiniz ve ‘Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?’ sorusuna verilen cevabın dağılımı.

“Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında, “sadece eşimle birlikte gittim” seçeneği ilk sırada yer almaktadır. Cinsiyet açısından baktığımızda; kadın hacıların %34,6’sı , erkek hacıların %24,4’ü bu seçeneği tercih etmiştir. Yakın akrabamla gittim diyenlerin sayısı bayan hacılarda daha fazla iken “yalnız gittim” seçeneğini tercih edenlerin %14,1’ini erkek hacılar oluşturmaktadır. “yalnız gittim” seçeneğini tercih eden 3 bayan hacının, buna sebep “görevli ve sorumluluk taşınması” olduğunu belirtmiş olmalarıdır.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Yaşımın ilerlemiş olması	1 %1,3	4 %5,1	5 %6,4
Çocuklarımla veya çevremle teşviki	2 %2,6	4 %5,1	6 %7,7
Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam	19 %24,4	24 %30,8	43 %55,1
Diğer	15 %19,2	9 %11,5	24 %30,8
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare =4,354 df:3 p>0,226			

Tablo 25: Cinsiyetiniz ve ‘Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bayan hacıların %8,4 erkek hacılara oranla daha fazla “hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam” seçeneğini tercih ettiği görülmektedir. Yine “yaşımın ilerlemiş olması” ve “çocuklarımla teşvikiyle” seçeneklerini tercih edenlerin çoğunluğunu bayan hacılar oluşturmaktadır.

“Diğer” seçeneğini tercih edenlerin %30,8 oranında olduğu görülmektedir. Bunun içeriğinde bir, iki ve üçüncü tercihlere ilave olarak, ihlasını artırmak ve çok büyük iştiyakla o beldeleri ziyaret etme arzusu duymalarından, özellikle bu yıl gitmek istediklerini belirtmişlerdir.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Allah'ın adaletinin, kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılmasını	6 %7,7	10 %12,8	16 %20,5
Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu	9 %11,5	9 %11,5	18 %23,5
Mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını	14 %17,9	14 %17,9	28 %35,9
Diğer	8 %10,3	8 %10,3	16 %20,5
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=0,797 df:3 p>0,850			

Tablo 26: Cinsiyetiniz ve 'Hac ortamı size neler hatırlattı?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Allah'ın adaletinin kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılması" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunun bayan hacılar olduğu görülmektedir. Bunun dışındaki seçeneklere erkek ve bayan hacılar eşit oranlarda cevap vermişlerdir. "Diğer" seçeneği içerisinde hacılardan bazıları o mekanları Allah'a en yakın olunan ortam ve yerler olduğunu, birlik ve beraberlik bilincinin en iyi hatırlandığı, haccın zahirde mahşeri batında ise tevhidi hatırlattığını belirtmişlerdir

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Ara sıra korku ve endişe duydum	7 %9,0	%11,5	16 %20,5
Çok huzurluydum hiçbir korku ve endişe duymadım	12 %15,4	15 %19,2	27 %37,6
Gördüğüm yerler ve hadiselerden dolayı çok duygulandım	16 %20,5	16 %20,5	32 %41,0
Diğer	2 %2,6	1 %1,3	3 %3,8
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare= 0,713. df:3 p>0,870			

Tablo 27: Cinsiyetiniz ve ‘Hac mekanında en çok hangi duyguları yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %41,0 oranında büyük çoğunluğu “gördüğüm yerler ve hadiselerden dolayı çok duygulandım” seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. İkinci sırada ise “çok huzurluydum hiçbir korku ve endişe duymadım” seçeneği yer almaktadır ki bu seçeneği tercih edenlerin çoğu bayan hacılardır.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Sadece kendim için	9 %11,5	10 %12,8	19 %24,4
Ailem ve çocuklarım için	4 %5,1	8 %10,3	12 %15,4
Yakınlarımla özel sıkıntılarımın giderilmesi için	3 %3,8	5 %6,4	8 %10,3
Diğer	21 %26,9	18 %23,1	39 %50,0
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=1,917 df:3 p>0,590			

Tablo 28: Cinsiyetiniz ve ‘Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

“Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; %50,0 oranında en çok “Diğer” seçeneğin tercih edildiği görülür. Bu seçeneği tercih edenlerin %23,1’i bayan, %26,9’u erkek hacılardır. Bu seçeneğin içeriği diğer üç seçeneklerdeki görüşlere de katıldığını ifade etmektedir.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması	23 %29,5	23 %29,5	46 %59,0
Bizlere nazaran daha çok yardımsever ve ibadetlerinde dikkatli olmaları	9 %11,5	14 %17,9	23 %29,5
Yabancı hacıların uyumsuz olmaları	2 %2,6	1 %1,3	3 %3,8
Diğer	3 %3,8	3 %3,8	6 %7,7
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=1,218 df:3 p>0,749			

Tablo 29: Cinsiyetiniz ve ‘Farklı ülkelerden gelip aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya cinsiyet açısından bakıldığında, bayan hacıların erkek hacıların aynı oranda “din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması” seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. Bu seçenek böylece ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada yer alan “bizlere nazaran daha çok yardımseverler ve ibadetlerine dikkatli” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu bayan hacıların oluşturduğu görülmektedir.

“Diğer” seçeneği içeriğinde ise; bazı hacıların onları gördüğünde çok duygulandığını, bayan hacılardan bazıları ise; zenci hacıların kendilerini dışlama kompleksinden kurtulmaları için onlara karşı daha bir samimiyet göstermeye çalıştıkları, bazı hacıların ise yabancı hacılara karşı hacca gitmeden önce duydukları önyargının hac da sevgi ve muhabbete dönüştüğü gibi düşüncelerini dile getirdikleri olmuştur.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Kurban kesilmeden hac farızası yerine getirilmiş olmaz	6 %7,7	11 %14,1	17 %21,8
Kurban kesme ile Allah'a olan samimiyet daha iyi ifade edilir	25 %32,1	28 %35,9	53 %67,9
Hacda kurban kesilmese de olur	3 %3,8	2 %2,6	5 %6,4
Diğer	3 %3,8		3 %3,8
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=4,647 df:3 p>0,200			

Tablo 30: Cinsiyetiniz ve 'Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Size göre hac ile kurban arasında nasıl bir ilişki vardır?' sorusuna verilen cevabın dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, bayan hacılar %3,8 oranla, erkek hacılardan daha fazla "kurban kesmeyle Allah'a olan samimiyet daha iyi ifade edilir" seçeneğini tercih etmişlerdir. Bu seçenek %67,9 oranla ilk sırayı almaktadır. "hacda kurban kesilmese de olur" diyenlerden 3'ü erkek, 2'si ise bayan hacılardır. "Diğer" seçeneğine bayan hacılardan cevap veren olmazken erkek hacılardan 3 kişi bu seçeneği tercih ettiği halde bununla neyi ifade etmek istediklerini ise belirtmemişlerdir.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu	6 %7,7	10 %12,8	16 %20,5
Çevrenin bakış ve yaklaşımları daha temkinli ve saygılı oldu	18 %23,1	23 %29,5	41 %52,6
Ne aile ne de çevremde hiçbir değişiklik olmadı	8 %10,3	7 %9,0	15 %19,2
Diğer	5 %6,4	1 %1,3	6 %7,7
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=4,149 df:3 p>0,246			

Tablo 31: Cinsiyetiniz ve ‘Hac dönüşünde aile ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında “çevrenin bakış ve yaklaşımları daha saygılı oldu” seçeneğini bayan hacılar erkeklere oranla daha fazla tercih etmişlerdir. “Ne aile ne de çevremde hiçbir değişiklik olmadı” seçeneğini tercih edenlerin kadın ve erkek hacıların oranı eşittir. “Diğer” seçeneğini bayanlardan bir erkek hacılardan ise 5 kişi tercih ettikleri görülmektedir. Bunun nedeni sorulduğunda cevap olarak; kendilerine gösterilen bu sıcak yaklaşımın şahıslarına değil de o mübarek yerlere olan özlem ve saygının bir yansıması olduğunu belirtmişlerdir.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
İhtiyaç olan çeşitli ev aletleri	1 %1,3		1 %1,3
İnci-boncuk, tespih, takke, kumaş, vb.		4 %5,1	4 %5,1
Zemzem, hurma	11 %14,1	11 %14,1	22 %28,2
Diğer	25 %32,1	26 %33,3	51 %65,4
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=4,827 df:3 p>0,185			

Tablo 32: Cinsiyetiniz ve ‘Hac dönüşü aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

“Hac dönüşü aile ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında “zemzem ve hurma“ seçeneğini tercih eden bayan ve erkek hacılar eşit sayıda. Cinsiyet açısından bakıldığında “inci-boncuk, tespih-takke,kumaş vb.” seçeneğini erkek hacılardan tercih eden olmamıştır. Ancak bayan hacılardan bu seçeneği tercih oranı %5,1 dir. Bayan hacılar ilk sırada yer alan “ihtiyaç olan ev aletleri” seçeneğini tek olarak tercih etmemişlerdir. Ankete katılan hacıların %65,4’ gibi büyük çoğunluğu “Diğer” seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. Bu seçeneğin içeriğini ise bir, iki ve üçüncü seçeneklerdeki tercihlerden ikisi veya üçü birden getirildiği anlayışı oluşturmaktadır.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmemek	8 %10,3	11 %14,1	19 %24,4
Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak	19 %24,4	22 %28,2	41 %52,6
Herkes bir şeyler aldığı için ben de aldım	5 %6,4	4 %5,1	9 %11,5
Diğer	5 %6,4	4 %5,1	9 %11,5
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=0,712 df:3 p>0,870			

Tablo 33: Cinsiyetiniz ve ‘Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep neydi?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, bayan hacılar %3,8 oranla erkek hacılardan daha fazla “kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak” seçeneğini tercih etmiştir. Yine “aile ve yakınlarıma küçük düşmemek” seçeneğini tercih edenlerinin çoğunluğunu bayan hacılar oluşturmaktadır.

	Cinsiyetiniz?		Toplam
	Erkek	Kadın	
Çocuğumun maddi sıkıntılarını ve işini düşündüm		1 %1,3	1 %1,3
Evdekilere veya malımıza zarar gelip gelmediğini düşündüm		3 %3,8	3 %3,8
Eşimle daha önce varolan tartışmalarımız devam etti	2 %2,6	3 %3,8	5 %6,4
Hiçbir farklı düşünce aklıma gelmedi	31 %39,7	33 %42,3	64 %82,1
Diğer	4 %5,1	1 %1,3	5 %6,4
Toplam	37 %47,4	41 %52,6	78 %100,0
Ki kare=5,873 df:4 P>0,230			

Tablo 34: Cinsiyetiniz ve ‘Hac ibadeti boyunca eşinizle (evli olanlar için) ailenize ait sorunlardan en çok hangisini yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Aklıma hiçbir farklı düşünce gelmedi” seçeneği %82,1 oranında tercih edilerek ilk sırayı alan tercih olduğu görülmektedir. Bayan hacılar erkeklere oranla bu seçeneği daha fazla tercih etmiştir. Erkek hacılardan bir ve ikinci seçenek tercih edilmezken bayan hacılar az da olsa arkalarında bıraktıkları gerek evlat gerekse mal ve mülk hakkında bazı düşüncelere sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

2. 1. 3. Eğitim Düzeyi İle İlgili Bulgular

Tahsil durumu	Kişi	Yüzde
Okuma yazma bilmiyor	4	5,1
İlkokul mezunu	39	50,0
Lise ve dengi mezunu	17	21,8
Fakülte veya daha üstü	18	23,1
Toplam	78	100,0

Tablo 35: Ankete Katılan Hacıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.

Ankete katılan hacıların %50,0 si “ilkokul mezunu” olup bu değişken ilk sırayı alırken, ikinci sırayı %23,1 oranla “fakülte ve üstü”, üçüncü sırayı %21,8 oranla “lise ve dengi mezunu”, %5,1 oranla “okuma-yazma bilmiyor” seçeneği almaktadır.

Genel olarak bakıldığında ankete katılan hacıların eğitim seviyeleri oldukça yüksektir. Daha önce yaptığımız seminer çalışmasına göre; daha çok ilkokul mezunu veya okuma-yazma bilmeyenler hacca giderken bu araştırmaya göre artık yüksek düzeyde lise ve üniversite mezunu olanlarında hacca gittikleri görülmektedir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve daha üstü	
Farzı yerine ve getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak	1 %1,3	14 %17,9	6 %7,7	8 %10,3	29 %37,2
Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak	2 %2,6	18 %23,1	9 %11,5	7 %9,0	36 %42,2
Kutsal mekanları ziyaret etmek	1 %1,3	5 6,4	1 %1,3	2 %2,6	9 %11,5
Diğer		2 %2,6	1 %1,3	1 %1,3	4 %5,1
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=2,225 df:9 p>0,987					

Tablo 36: Eğitim düzeyi ile 'Hacca gitmenizdeki en önemli amaç hangisidir?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, ilkokul ve lise mezunları hacıların çoğunluğu "Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak" seçeneğini tercih etmişlerdir. Fakülte ve üstü mezunlarının %10,3 çoğunluğunun "farzı yerine getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak" seçeneğini cevap olarak verdikleri görülmektedir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Çok iyi düzeyde biliyorum		1 %1,3	6 %7,7	12 %15,4	19 %24,4
Biliyorum	1 %1,3	20 %25,6	9 %11,5	6 %7,7	36 %42,2
Az biliyorum		15 %19,2	2 %2,6		17 %21,8
Bilmiyorum	3 %3,8	3 %3,8			6 %7,7
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare= 60,862 df:9 p<0,000					

Tablo 37: Eğitim düzeyi ile ‘Kur’an-ı kerim okumasını biliyor musunuz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Kur’an-ı kerim okumasını çok iyi düzeyde bilenlerin oranı fakülte ve üstü mezunlarının diğerlerine %9,0 oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Fakülte mezunlarından Kur’an’ı hiç bilmeyen yoktur. Okuma-yazmasını bilmeyenlerden sadece bir hacı Kuran okuyabilmektedir. Kuran-ı okuyabilmenin okuma-yazma ile yakın bir ilişkisi olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. “Biliyorum” seçeneğini tercih edenlerin büyük çoğunluğunu lise ve ilkokul mezunlarının oluşturduğu görülmektedir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Tv., gazete, kitap ve kaynaklardan		6 %7,7	5 %6,4	8 %10,3	19 %24,4
Müftülük tarafından verilen seminerlerden	1 %1,3	23 %29,5	6 %7,7	5 %6,4	35 %44,9
Daha önce gitmiş olanların tecrübesinden	1 %1,3	6 %7,7	2 %2,6	4 %5,1	13 %16,7
Hiçbir bilgi edinmedim (tecrübeyle biliyordum)	2 %2,6	4 %5,1	4 %5,1	1 %1,3	11 %14,1
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=15,875 df:9 p>0,070					

Tablo 38: Eğitim düzeyi ile ‘Haccın edası ile bilgileri hangi yolla öğrendiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, “Tv. gazete, kitap ve kaynaklardan” seçeneğini tercih edenlerin %10,3’ü ve ayrıca bu seçeneği tercih edenlerin çoğunluğu fakülte ve üstü mezunlardır. Seçenekler içerisinde en çok tercih edilen “müftülük tarafından verilen seminerlerden” seçeneğidir. İlkokul mezunlarının %29,5’i ile lise ve üstü mezunlarının %7,7’si bu seçeneği tercih etmişlerdir. “hiç bir bilgi edinmedim” diyenler, okuma-yazma bilmeyenlerden 2 kişi, ilkokul ve lise mezunlarından ise 4’er kişidir. Bu seçeneği tercih edenlerden bazıları daha önce gitmiş ve tecrübe sahibi olmalarından dolayıdır.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Hacc-ı ifrat		4 %5,1	1 %1,3	1 %1,3	6 %7,7
Hacc-ı temettü	1 %1,3	23 %29,5	13 %16,7	15 %19,2	52 %66,7
Hacc-ı kıran		2 %2,6	2 %2,6	2 %2,6	6 %7,7
Bilmiyorum	3 %3,8	10 %12,8	1 %1,3		14 %17,9
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=17,633 df:9 p>0,040					

Tablo 39: Eğitim düzeyi ile ‘Hangi tür haccı yerine getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

“Hangi tür haccı yerine getirdiniz? Sorusuna verilen cevaba tahsil durumu açısından bakıldığında ilkokul mezunlarının %29,5’i, lise ve üstü mezunlarının %16,7’si, fakülte ve üstü mezunlarının %19,2’si “haccı temettü” yu tercih etmiş ve seçenekler içerisinde ilk sırayı aldığı görülmektedir. “Bilmiyorum” seçeneğini çoğunlukla tercih edenler öncelikle okuma-yazma bilmeyenler ve ikinci sırada ise ilkokul mezunlarıdır. Fakülte ve üstü mezunlarından “bilmiyorum” seçeneğini tercih edenlerin olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Her ikisine de gittim	1 %1,3	2 %2,6	1 %1,3	5 %6,4	9 %11,5
Sadece hacca gittim		3 %3,8	1 %1,3	3 %3,8	7 %9,0
Sadece umreye gittim			1 %1,3	1 %1,3	2 %2,6
Hiçbirine gitmedim	3 %3,8	34 %43,6	14 %17,9	9 %11,5	60 %76,9
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=13,158 df:9 p>0,156					

Tablo 40: Eğitim düzeyi ile ‘Daha önce hac veya umreye gitmiş miydiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, “her ikisine de gittim” diyen 9 kişiden 1’er tanesi “okuma-yazma bilmiyor” ve “lise mezunu”, 2’si ilkokul mezunu iken 5 tanesi ise fakülte ve üstü mezunudur. Burada görüldüğü gibi daha önce her ikisine de gidenlerin çoğunluğunu fakülte ve üstü mezunları oluşturmaktadır. “Sadece umreye gittim” seçeneğini okuma-yazma bilmeyenler ve ilkokul mezunu olanlardan tercih eden olmamıştır.

“Hiç birine gitmedim” seçeneği en çok tercih edilen seçenek olarak ilk sırayı almaktadır. Mülakata katılan hacıların %76,9’u hac ve umreye ilk defa bu yıl gittikleri görülmektedir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Eşim ve çocuklarımla birlikte	1 %1,3	2 %2,6	1 %1,3	1 %1,3	5 %6,4
Sadece eşimle birlikte	2 %2,6	28 %35,9	9 %11,5	7 %9,0	46 %59,0
Yakın akrabalarımla birlikte	1 %1,3	6 %7,7	2 %2,6	4 %5,1	13 %16,7
Yalnız gittim		3 %3,8	5 %6,4	6 %7,7	14 %17,9
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=12,168 df:9 p>0,204					

Tablo 41: Eğitim düzeyi ile ‘Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu tabloda “eşim ve çocuklarımla birlikte” seçeneğini tercih eden 5 kişiden ikisi ilkokul mezunu iken birer kişisi ise diğer tercihlerdendir. “yakın akrabalarımla birlikte” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu %7,7 oranında ilkokul mezunları oluştururken 2. Sırayı %5,1 oranla fakülte ve üstü mezunlar almıştır.

Yalnız gidenlerin çoğu fakülte ve üstü mezunu iken okuma-yazma bilmeyenlerden yalnız başına giden olmamıştır.”Sadece eşimle birlikte gittim” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu %35,9 oranla ilkokul mezunları, %11,5’ini lise ve üstü alırken son sırada fakülte ve üstü mezunları yer almıştır.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Yaşımın ilerlemiş olması	1 %1,3	4 %5,1			5 %6,4
Çocuklarımla veya çevremle teşviki	1 %1,3	3 %3,8		2 %2,6	6 %7,7
Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam	2 %2,6	23 %29,5	11 %14,1	7 %9,0	43 %55,1
Diğer		9 %11,5	6 %7,7	9 %11,5	24 %30,8
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=13,964 df:9 p>0,124					

Tablo 42: Eğitim düzeyi ile ‘Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, “Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam” seçeneğinin en çok tercih edilmiş olduğu görülür. Bu seçeneği tercih edenlerin %29,5’ini ilkokul mezunları, %14,1’ini lise ve dengi mezunları, %9,0 ‘unu ise fakülte ve üstü mezunlarıdır. “Yaşımın ilerlemiş olması” seçeneğini lise ve fakülte mezunlarından tercih edenler olmamıştır. “Çocuklarımla ve çevremle teşviki” seçeneğini en çok tercih edenlerin ilkokul mezunu oldukları görülmektedir.”Diğer seçeneğini ilkokul mezunlarıyla fakülte ve daha üstü mezunları eşit sayıda tercih etmişlerdir. Bu seçeneği tercih edenlere bununla ne anlatmak istediğini sorduğumuzda cevap olarak; o kutsal yerlere büyük bir haz ve özlem duyma, daha önce gitmiş olup orada yaşadığı duygu ve heyecanları tekrar yaşama ihtiyacı hissetme, irşat ekibinde görevli olarak gitme vb. pek çok farklı düşüncelerle gitmek istediklerini ifade etmişlerdir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Allah'ın adaletinin, kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılmasını		13 %16,7	3 %3,8		16 %20,5
Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu	3 %3,8	8 %10,3	2 %2,6	5 %6,4	18 %23,1
Mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını	1 %1,3	9 %11,5	9 %11,5	9 %11,5	28 %35,9
Diğer		9 %11,5	3 %3,8	4 %5,1	16 %20,5
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=18,935 df:9 p>0,026					

Tablo 43: Eğitim düzeyi ile 'Hac ortamı size neler hatırlattı?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu sorunun cevabına bakıldığında "Allah'ın adaletinin kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılmasını" seçeneğini en çok tercih edenlerin %16,7 oranında ilkokul mezunlarıdır. Okuma-yazma bilmeyenler ile fakülte mezunlarının bu seçeneği tercih etmedikleri görülmektedir.

En çok tercih edilen seçenek ise "mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını" dır. Bu seçeneği ilkokul, lise ve üstü, fakülte mezunlarından tercih edenlerin oranı eşit sayıdadır.

“Diğer” seçeneğini tercih edelerin %11,5’i ilkokul mezunlarıdır. Bu seçeneği tercih edenler; bir, iki ve üçüncü seçeneklerin tümünü birlikte düşündüklerini ifade etmişlerdir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Ara sıra korku ve endişe duydum	2 %2,6	10 %12,8	2 %2,6	2 %2,6	16 %20,5
Çok huzurluydum hiçbir korku ve endişe duymadım	1 %1,3	12 %15,4	5 %6,4	9 %11,5	27 %34,6
Gördüğüm yerler ve hadiselerden dolayı çok duygulandım	1 %1,3	16 %20,5	10 %12,8	5 %6,4	32 %41,0
Diğer		1 %1,3		2 %2,6	3 %3,8
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=11,020 df:9 p>0,274					

Tablo 44: Eğitim düzeyi ile ‘Hac mekanında en çok hangi duyguları yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında “ara sıra korku ve endişe duydum” diyenlerin çoğunluğu %12,8 oranında ilkokul mezunlarıdır. “çok huzurluydum hiçbir korku ve endişe duymadım” seçeneğini en çok tercih edenlerin; %15,4’ü ilkokul, %11,5’i fakülte ve üstü mezunlarıdır.

En çok tercih edilen seçenek ise “gördüğüm yerler ve hadiselerden dolayı çok duygulandım”dır. Bu seçeneği en çok tercih edenlerin %20,5’i ilkokul, %12,8’i ise

lise, %6,4'ü ise fakülte ve üstü mezundur. Tüm tahsil gruplarında az da olsa korku ve endişe duyulduğu görülmektedir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Kendim için (günahlarımın bağışlanması için)		9 %11,5	7 %9,0	3 %3,8	19 %24,4
Ailem ve çocuklarım için	1 %1,3	6 %7,7	2 %2,6	3 %3,8	12 %15,4
Yakınlarımın özel sıkıntılarının giderilmesi için		5 %6,4	3 %3,8		8 %10,3
Diğer	3 %3,8	19 %24,4	5 %6,4	12 %15,4	39 %50,0
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=10,182 df:9 p>0,336					

Tablo 45: Eğitim düzeyi ile 'Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "kendim için" seçeneğini tercih edenlerin en çoğu %12,8 oranla ilkökul, %9,0 oranla lise ve üstü mezunlarıdır.

Bu soruya en fazla cevap olarak verilen en seçenek "Diğer" seçeneğidir. İlkokul mezunları %24,4, fakülte ve üstü mezunları %15,4, lise %6,4 ve en son olarak %3,8 oranla okuma-yazma bilmeyenler tercih etmiştir.

Sorumuza verilen cevaplarda görüldüğü gibi ankete katılan hacıların sadece kendileri veya çocukları için dua yapmadıklarını dualarında tüm insanları kapsayan bir anlayışa sahip oldukları anlaşılmaktadır.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması	3 %3,8	23 %29,5	10 %12,8	10 %12,8	46 %59,0
Bizlere nazaran daha çok yardımsever ve ibadetlerinde dikkatli olmaları	1 %1,3	15 %19,2	5 %6,4	2 %2,6	23 %29,5
Yabancı hacıların uyumsuz olmaları		1 %1,3	2 %2,6		3 %3,8
Diğer				6 %7,7	6 %7,7
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=27,148 df:9 p<0,001					

Tablo 46: Eğitim düzeyi ile 'Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz nedir?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soruya cevap olarak en fazla tercih edilen "din kardeşliğinin tesisinin en güzel örneğinin yaşanması" seçeneğidir. %29,5 oranla ilkokul mezunu, %12,8 oranlarında lise ve fakülte mezunları tercih etmiştir. "Bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatli" seçeneğine en fazla cevap veren grup %19,2 oranla ilkokul mezunlarıdır. Yabancı hacıların uyumsuz olduklarını belirten 3 kişiden ikisi lise diğeri de ilkokul mezunudur.

"Diğer" seçeneği tercih eden sadece %7,7 oranında fakülte ve üstü mezunlarıdır ki bununla diğer ülkelerden gelen hacıların aralarında dil konusunda anlaşmazlık olduğu birbirlerini anlamada güçlük çektiklerini bu sorunun aşılması taktirde onlarla daha samimi diyaloglar kurulabileceğini ifade etmişlerdir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Kurban kesmeden hac farızası yerine getirilmiş olmaz		13 %16,7	3 %3,8	1 %1,3	17 %21,8
Kurban kesmeyle Allah'a olan samimiyet daha iyi ifade edilir	4 %5,1	23 %29,5	14 %17,9	12 %15,4	53 %67,9
Hacda kurban kesilmese de olur		2 %2,6		3 %3,8	5 %6,4
Diğer		1 %1,3		2 %2,6	3 %3,8
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=15,001 df:9 p>0,091					

Tablo 47: Eğitim düzeyi ile ‘Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Size göre hac ile kurban arasında ne tür bir ilişki vardır?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında “kurban kesilmeden hac farızası yerine getirilmiş olmaz” diyenlerden en çoğu %16,7 oranında ilkokul mezunu, %3,8 oranında ise lise mezunudur.”hac da kurban kesilmese de olur” seçeneğini tercih edenlerin çoğu fakülte ve üstü mezunlarıdır ki bunlara göre kurban kesilmesi hac ibadetinin farzlarından değildir.

En çok tercih edilen seçenek ise “kurban kesmeyle Allah'a olan samimiyet daha iyi ifade edilir” dir. Bu seçeneği tercih sırasına baktığımızda %29,5 ilkokul mezunu, %17,9 oranla lise ve dengi, %15,4 oranında fakülte ve üstü son olarak ta %5,1 oranla okuma-yazma bilmeyenler tercih etmiştir. “Diğer” seçeneğini tercih edenlere göre hac ile kurban ibadetleri birbirinden ayrıdır.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu	1 %1,3	7 %9,0	6 %7,7	2 %2,6	16 %20,5
Çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu	2 %2,6	23 %29,5	6 %7,7	10 %12,8	41 %52,6
Ne aile ne de çevremde değişiklik olmadı	1 %1,3	6 %7,7	2 %2,6	6 %7,7	15 %19,2
Diğer		3 %3,8	3 %3,8		6 %7,7
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=10,662 df:9 p>0,300					

Tablo 48: Eğitim düzeyi ile ‘Hac dönüşü aile ve çevrenizin size karşı tavırlarında ne tür değişiklikler oldu?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında “aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu” seçeneğini tercih edenlerini çoğunluğunu ilkökul mezunları oluşturmaktadır.”ne ailemde ne de çevremde değişiklik olmadı” seçeneğini tercih edenlerden ilkökul mezunu ile fakülte mezun sayıları eşittir.”Diğer” seçeneğini sadece ilkökul ve lise mezunları tercih etmiştir. Tercih sebebi olarak; hem aile hem de çevre tarafından olumlu yaklaşımlarla karşılandığını belirtmiş olmalarıdır. Bu soruya en fazla cevap olarak verilen seçenek “çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli oldu” seçeneğidir.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
İhtiyaç olan çeşitli ev aletleri		1 %1,3			1 %1,3
İnci-boncuk,tespih, takke, kumaş, vb.		4 %5,1			4 %5,1
Zemzem, hurma	1 %1,3	8 %10,3	6 %7,7	7 %9,0	22 %28,2
Diğer	3 %3,8	26 %33,3	11 %14,1	11 %14,1	51 %65,4
Toplam	4 5,1	39 %50,0	17 %21,8	17 %21,8	78 %100,0
Ki kare= 6,982 df:9 p>0,639					

Tablo 49: Eğitim düzeyi ile ‘Hac dönüşü aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu sorumuza cevap olarak verilen seçeneklerden en fazla tercih edilenin “Diğer” olduğu görülmektedir. Mesleki açıdan baktığımızda ilk sırada tercih eden; %33,3’ü ilkokul mezunu, %14,1’ er oranla lise ve dengi ile fakülte ve üstü , %3,8’ini ise okuma-yazma bilmeyenler oluşturmuştur. Bu seçeneği tercih edenlerin görüşüne göre; bir, iki ve üçüncü seçeneklerden en az ikisini birden tercih ettiklerini ifade etmişlerdir

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmemek	2 %2,6	8 %10,3	4 %5,1	5 %6,4	19 %24,4
Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak	2 %2,6	22 %28,2	9 %11,5	8 %10,3	41 %52,6
Herkes bir şeyler aldığı için ben de aldım		7 %9,0	2 %2,6		9 %11,5
Diğer		2 %2,6	2 %2,6	5 %6,4	9 %11,5
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=11,642 df:9 p>0,243					

Tablo 50: Eğitim düzeyi ile ‘Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; “aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmemek” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu ilkokul mezunları oluşturmaktadır. “herkes bir şeyler aldığı için ben de aldım” seçeneğine okuma-yazma bilmeyenlerle üniversite mezunlarından tercih eden olmamıştır.”Diğer” seçeneği yine en çok tercih eden üniversite mezunlarıdır. Bunu tercih edenlere göre hediyeleşmenin sünnet olması ve insanları sevindirmenin sevap olduğu düşüncelerine sahip olmalarıdır.

“Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak” seçeneğini çok tercih edenlerin %28,2’si ilkokul, %11,5’i lise, ve %10,3’ü üniversite mezunlarıdır.

	Tahsil durumunuz?				Toplam
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezunu	Fakülte ve üstü	
Çocuğumun maddi sıkıntılarını ve işini düşündüm		1 %1,3			1 %1,3
Evdekilere veya malımıza zarar gelip gelmediğini düşündüm		3 %3,8			3 %3,8
Eşimle varolan daha önceki tartışmalarımız devam etti		5 %6,4			5 %6,4
Hiçbir farklı düşünce aklıma gelmedi	4 %5,1	29 %37,2	16 %20,5	15 %19,2	64 %82,1
Diğer		1 %1,3	1 %1,3	3 %3,8	5 %6,4
Toplam	4 %5,1	39 %50,0	17 %21,8	18 %23,1	78 %100,0
Ki kare=13,861 df:12 p>0,310					

Tablo 51: Eğitim düzeyi ile ‘Hac ibadeti boyunca eşinizle ailenize ait sorunlardan en çok hangisini yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; “çocuğumun maddi sıkıntılarını ve işini düşündüm”, “evdekileri düşündüm” ve “eşimle var olan daha önceki tartışmamız devam etti” seçeneklerini tercih edenlerin sadece ilkokul mezunlarının olduğu görülmektedir.

“Hiçbir farklı düşünceye sahip olmadım” seçeneğini üniversite ve lise mezunlarının hemen hemen tamamı tercih etmiştir. İlkokul mezunlarından ise 29 kişi bu seçeneği tercih ederek en çok bu seçeneğin tercih edildiği görülmektedir.

2.1.4. Mesleki Değişkenle İlgili Bulgular

	Kişi	Yüzde
Serbest Meslek (çiftçi-esnaf)	14	%17,9
Ücretli (işçi-memur)	22	%28,2
Emekli	7	%9,0
Ev hanımı	35	%44,9
Toplam	78	%100,0

Tablo 52: Ankete Katılan Hacıların Mesleki Durumlarına Göre Dağılımı.

Ankete katılan hacıların mesleki durumuna göre dağılımına baktığımızda; %17,9'u serbest meslek (çiftçi-esnaf), %28,2'si ücretli(işçi-memur), %9,0'u emekli ve %44,9'u ev hanımıdır.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Farzı yerine ve getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak	4 %5,1	9 %11,5	2 %2,6	14 %17,9	29 %37,2
Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak	7 %9,0	10 %12,8	4 %5,1	15 %19,2	36 %42,2
Kutsal mekanları ziyaret etmek	2 %2,6	2 %2,6	1 %1,3	4 %5,1	9 %11,5
Diğer	1 %1,3	1 %1,3		2 %2,6	4 %5,1
Toplam	14 %17,9	22 28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=1,648 df:9 p>0,996					

Tablo 53: Mesleğiniz ve 'Hacca gitmenizdeki en önemli amaç hangisidir?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya mesleki değişkenler açısından bakıldığında; “farzı yerine getirmek” seçeneğini tercih edenlerin çoğu ev hanımları ve ücretlilerdir.”Allah’ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak” seçeneğini en çok ücretliler daha sonra da ev hanımlarının tercih ettiği görülmektedir. “Diğer” seçeneğini tercih edenler , tercih sebebini şöyle açıklamaktadırlar: “İhlasımızı arttırmak, ve imanımızı daha da kuvvetlendirmektir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi- memur)	Emekli	Ev hanımı	
Çok iyi düzeyde biliyorum		16 %20,5	1 %1,3	2 %2,6	19 %24,4
Biliyorum	8 %10,3	4 %5,1	3 %3,8	21 %26,9	36 %42,2
Az biliyorum	4 %5,1	2 %2,6	1 %1,3	10 %12,8	17 %21,8
Bilmiyorum	2 %2,6		2 %2,6	2 %2,6	6 %7,7
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=44,863 df:9 p<0,000					

Tablo 54: Mesleğiniz ve ‘Kur’an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?’ sorusuna verilen cevabın dağılımı.

“Kur’an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?” sorusuna cevap olarak; “çok iyi düzeyde biliyorum” diyenlerin en çoğu %20,5 oranında ücretli olanlardır. “az biliyorum” diyenlerin çoğunluğunu ev hanımları oluşturmaktadır. Ücretlilerden Kur’an bilmeyen yoktur.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Tv., gazete, kitap ve kaynaklardan	3 %3,8	7 %9,0	3 %3,8	6 %7,7	19 %24,4
Müftülük tarafından verilen seminerlerden	4 %5,1	10 %12,8	2 %2,6	19 %24,4	35 %44,9
Daha önce gitmiş olanların tecrübesinden	3 %3,1	3 %3,8		7 %9,0	13 %16,7
Hiçbir bilgi edinmedim (tecrübeyle biliyordum)	4 %5,1	2 %2,6	2 %2,6	3 %3,8	11 %14,1
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=10,200 df:9 p>0,335					

Tablo 55: Mesleğiniz ve ‘Haccın edası ile ilgili bilgileri hangi yolla öğrendiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tablomuza bakıldığında “Tv., gazete-kitap ve kaynaklardan” seçeneğini tercih edenlerin çoğu ücretlilerdir. “müftülük tarafından verilen seminerlerden” diyenlerin çoğu % 24,4 oranında ev hanımlarıdır. “hiçbir bilgi edinmedim” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu serbest meslek ve ev hanımlarının oluşturduğu görülmektedir. Bu seçeneği tercih edenlerin görüşüne göre daha önce gitmiş olduklarından bu konuda bilgilerinin olmasından dolayıdır.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Hacc-ı ifrat		2 %2,6	1 %1,3	3 %3,8	6 %7,7
Hacc-ı temettü	11 %14,1	18 %23,1	4 %5,1	19 %24,4	52 %66,7
Hacc-ı kıran	1 %1,3	2 %2,6	2 %2,6	1 %1,3	6 %7,7
Bilmiyorum	2 %2,6			12 %15,4	14 %17,9
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=19,125 df:9 p>0,024					

Tablo 56: Mesleğiniz ve ‘Hangi tür haccı yerine getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

“Hangi tür haccı yerine getirdiniz?” sorusuna cevap olarak “haccı temettü” diyenlerin %24,4’ü ev hanımı %23,1’i ücretli, %14,1’i serbest meslektendir. “haccı ifrat’ı serbest meslekten tercih eden olmamıştır. Hangi tür haccı eda ettiğini ücretli ve emeklilerden bilmeyen yoktur. Bayan hacılardan %15,4’ü hangi tür haccı yaptığını bilmemektedir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Her ikisine de gittim	1 %1,3	5 %6,4	1 %1,3	2 %2,6	9 %11,5
Sadece hacca gittim	1 %1,3	3 %3,8	2 %2,6	1 %1,3	7 %9,0
Sadece umreye gittim	1 %1,3	1 %1,3			2 %2,6
Hiçbirine gitmedim	11 %14,1	13 %16,7	4 %5,1	32 %41,0	60 %76,9
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=13,522 df:9 p>0,140					

Tablo 57: Mesleğiniz ve ‘Daha önce hac veya umreye gitmiş miydiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında “her ikisine de gittim” diyenlerin çoğu ücretli olanlardır. Sadece umreye giden emekli ve ev hanımı olmamıştır. Hiç birine gitmemiş olanların en çoğu % 41,0 oranında ev hanımlarıdır. Bayanların çoğunun bu zamana kadar hacca veya umreye gitmemesinin nedeni, ekonomik bağımsızlıklarının olmaması ve mahremsiz tek başlarına gidememe düşüncesine sahip oldukları gözlemlenmiştir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Eşim ve çocuklarımla birlikte	1 %1,3	1 %1,3		3 %3,8	5 %6,4
Sadece eşimle birlikte	7 %9,0	9 %11,5	6 %7,7	24 %30,8	46 %59,0
Yakın akrabalarımla birlikte	2 %2,6	3 %3,8	1 %1,3	7 %9,0	13 %16,7
Yalnız gittim	4 %5,1	9 %11,5		1 %1,3	14 %17,9
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=17,104 df:9 p>0,047					

Tablo 58: Mesleğiniz ve ‘Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soruya cevap olarak “sadece eşimle gittim” diyenleri çoğunluğunu %30,8 oranla ev hanımları oluşturmaktadır. “yalnız gittim” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu ücretliler oluşturmaktadır. Emeklilerden yalnız giden olmamışken ev hanımlarından bir kişi olmuştur.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Yaşımın ilerlemiş olması	1 %1,3			4 %5,1	5 %6,4
Çocuklarımın veya çevremın teşviki	1 %1,3	2 %2,6		3 %3,8	6 %7,7
Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam	9 %11,5	9 %11,5	4 %5,1	21 %26,9	43 %55,1
Diğer	3 %3,8	11 %14,1	3 %3,8	7 %9,0	24 %30,8
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=9,749 df:9 p>0,371					

Tablo 59: Mesleğiniz ve 'Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "yaşımın ilerlemiş olması" seçeneğini, ücretli ve emeklilerden tercih eden olmamıştır. "çocukların ve çevrenin teşvikiyle" diyenlerin çoğunluğunu ev hanımları oluşturmaktadır. "Diğer" seçeneğini tercih edenler bununla bir, iki ve üçüncü seçeneklerde yer alan görüşleri en az ikisini birden kastettiklerini belirtmişlerdir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Allah'ın adaletinin, kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılmasını	4 %5,1	1 %1,3	3 %3,8	8 %10,3	16 %20,5
Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu	2 %2,6	6 %7,7	2 %2,6	8 %10,3	18 %23,1
Mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını	5 %6,4	9 %11,5	1 %1,3	13 %16,7	28 %35,9
Diğer	3 %3,8	6 %7,7	1 %1,3	6 %7,7	16 %20,5
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=7,606 df:9 p>0,574					

Tablo 60: Mesleğiniz ve 'Hac ortamı size neler hatırlattı?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

“Allah'ın adaletini kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılmasını” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu emekliler oluşturmaktadır. En çok tercih edilen seçenek olan “mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını” %16,7 oranında ev hanımları, 11,3'ünü ücretliler, %6,4'ünü serbest meslek grubu tercih etmişlerdir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Ara sıra korku ve endişe duydum	2 %2,6	3 %3,8	2 %2,6	9 %11,5	16 %20,5
Çok huzurluydum hiçbir korku ve endişe duymadım	4 %5,1	9 %11,5	2 %2,6	12 %15,4	27 %34,6
Gördüğüm yerler ve hadiselerden dolayı çok duygulandım	8 %10,3	8 %10,3	2 %2,6	14 %17,9	32 %41,0
Diğer		2 %2,6	1 %1,3		3 %3,8
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=8,648 df:9 p>0,470					

Tablo 61: Mesleğiniz ve ‘Hac mekanında en çok hangi duyguları yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında “hiçbir korku ve endişe duymadım” diyenlerin çoğunluğunu ücretliler oluşturmaktadır.”gördüğüm yerler hakkında duygulandım” seçeneğini en çok tercih edenlerin ev hanımları ve ücretliler olduğu görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Kendim için (günahlarımın bağışlanması)	3 %3,8	4 %5,1	3 %3,8	9 %11,5	19 %24,4
Ailem ve çocuklarım için	2 %2,6	3 %3,8		7 %9,0	12 %15,4
Yakınlarımın özel sıkıntılarının giderilmesi için	3 %3,8	1 %1,3		4 %5,1	8 %10,3
Diğer	6 %7,7	14 %17,9	4 %5,1	15 %19,2	39 %50,0
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=7,578 df:9 p>0,577					

Tablo 62: Mesleğiniz ve ‘Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

“Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; “kendim için” seçeneğini tercih edenlerin çoğu ev hanımlarıdır. “Diğer” seçeneği en çok tercih edilmiştir. Bunu %19,2 oranla ev hanımları, %17,9 oranla ücretliler, %7,7 oranla serbest meslek ve son sırada emekliler tercih etmişlerdir. Bu seçenek diğer bir, iki ve üçüncü seçeneği kapsamaktadır.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması	10 %12,8	13 %16,7	5 %6,4	18 %23,1	46 %59,0
Bizlere nazaran daha çok yardımsever ve ibadetlerinde dikkatli olmaları	3 %3,8	5 %6,4	1 %1,3	14 %17,9	23 %29,5
Yabancı hacıların uyumsuz olmaları		1 %1,3	1 %1,3	1 %1,3	3 %3,8
Diğer	1 %1,3	3 %3,8		2 %2,6	6 %7,7
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=7,771 df:9 p>0,557					

Tablo 63: Mesleğiniz ve ‘Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında en çok tercih edilen seçenek “din kardeşliği tesisinin en güzel bir şekilde yaşanması” tir. Bunu tercih edenlerin çoğu ücretliler, ev hanımları ve serbest meslek gruplarıdır. “bizlere nazaran daha yardımsever ve daha dikkatli” olduklarını belirtenlerin ev hanımları olduğu görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Kurban kesmeden hac farızası yerine getirilmiş olmaz	1 %1,3	2 %2,6	2 %2,6	12 %15,4	17 %21,8
Kurban kesmeyle Allah'a olan samimiyet daha iyi ifade edilir	11 %14,1	16 %20,5	4 %5,1	22 %28,2	53 %67,9
Hacda kurban kesilmese de olur	1 %1,3	2 %2,6	1 %1,3	1 %1,3	5 %6,4
Diğer	1 %1,3	2 %2,6			3 %3,8
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=11,431 df:9 p>0,247					

Tablo 64: Mesleğiniz ve 'Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Sizce hac ile kurban arasında ne tür bir ilişki vardır?' sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "kurban kesilmeden hac yerine getirilmiş olmaz" diyenlerin çoğu ev hanımlarıdır. Yine "kurban kesmeyle Allah'a olan samimiyet daha iyi ifade edilir" diyenlerin çoğu serbest meslek, ücretliler ve ev hanımlarıdır.

"Hac da kurban kesilmese de olur" diyenlerden 2'si ücretlilerden, 1'er kişi ise diğer gruplardandır.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu	3 %3,8	5 %6,4	2 %2,6	6 %7,7	16 %20,5
Çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu	7 %9,0	10 %12,8	2 %2,6	22 %28,2	41 %52,6
Ne aile ne de çevremde değişiklik olmadı	2 %2,6	6 %7,7	1 %1,3	6 %7,7	15 %19,2
Diğer	2 %2,6	1 %1,3	2 %2,6	1 %1,3	6 %7,7
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=9,366 df:9 p>0,404					

Tablo 65: Mesleğiniz ve ‘Hac dönüşü aile ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür bir değişiklik oldu?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında “çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli oldu” seçeneğini en çok ev hanımları, ücretliler ve serbest meslek grupları tercih ederken yine ücretli ve bazı ev hanımlarının “ne aile ne de çevremde değişiklik olmadı” seçeneğini de tercih ettikleri görülmektedir.

“Diğer” seçeneğini tercih edenlerin görüşüne göre hem aile içinde hem de çevreden kendilerine karşı olumlu yönde değişimler olduğunu belirtmişlerdir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
İhtiyaç olan çeşitli ev aletleri			1 %1,3		1 %1,3
İnci-boncuk,tespih, takke, kumaş, vb.				4 %5,1	4 %5,1
Zemzem, hurma	4 %5,1	9 %11,5	3 %3,8	6 %7,7	22 %28,2
Diğer	10 %12,8	13 %16,7	3 %3,8	25 %32,1	51 %65,4
Toplam	14 17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=19,318 df:9 p>0,023					

Tablo 66: Mesleğiniz ve ‘Hac dönüşü aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; “sadece zemzem ve hurma” seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu ücretliler oluşturmaktadır. En çok tercih edilen “Diğer” seçeneğini sırasıyla; ev hanımları, ücretliler, serbest meslek ve emekliler seçmiştir. Bu seçenektan maksatlarının diğer seçeneklerde yer alan görüşlerin iki veya daha fazla alınması şeklinde algıladıklarını ifade etmişlerdir.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmemek	3 %3,8	4 %5,1		12 %15,4	19 %24,4
Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak	8 %10,3	11 %14,1	4 %5,1	18 %23,1	41 %52,6
Herkes bir şeyler aldığı için ben de aldım	1 %1,3	2 %2,6	3 %3,8	3 %3,8	9 %11,5
Diğer	2 %2,6	5 %6,4		2 %2,6	9 %11,5
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=14,516 df:9 p>0,105					

Tablo 67: Mesleğiniz ve ‘Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep nedir?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

“Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep nedir?” sorusuna cevap olarak; “aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmemek” seçeneğini en çok tercih edenlerin ev hanımları olduğu görülmektedir. Herkes bir şeyler aldığı için ben de aldım diyenlerin 3’ü emekliler, 3’ü ev hanımı, 2’ser kişi de diğer mesleklerdendir.”Diğer” seçeneği seçenlerin çoğunluğunu ücretliler oluşturmaktadır. Bu seçeneği seçme nedenlerine gelince: bu hediyelerle çocukları ve ziyarete gelenleri sevindirmek diyenlerinin yanında görüşlerini belirtmeyenlerde olmuştur.

	Mesleğiniz nedir?				Toplam
	Serbest meslek	Ücretli (işçi-memur)	Emekli	Ev hanımı	
Çocuğumun maddi sıkıntılarını ve işini düşündüm				1 %1,3	1 %1,3
Evdekilere veya malımıza zarar gelip gelmediğini düşündüm				3 %3,8	3 %3,8
Eşimle varolan daha önceki tartışmalarımız devam etti		1 %1,3	1 %1,3	3 %3,8	5 %6,4
Hiçbir farklı düşünce aklıma gelmedi	14 %17,9	17 %21,8	6 %7,7	27 %34,6	64 %82,1
Diğer		4 %5,1		1 %1,3	5 %6,4
Toplam	14 %17,9	22 %28,2	7 %9,0	35 %44,9	78 %100,0
Ki kare=14,380 df:12 p>0,277					

Tablo 68: Mesleğiniz ve ‘Hac ibadeti boyunca eşinizle (evli olanlar için) ailenize ait sorunlardan en çok hangisini yaşadınız?’ sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; ilk iki seçeneği ev hanımları dışında tercih edenlerin olmadığı, “eşimle olan tartışmalarımız devam etti” diyenlerin 3’ünün ev hanımı olduğu görülmektedir. “hiçbir farklı düşünce aklıma gelmedi” seçeneğini en çok tercih edenlerin ev hanımları, ücretliler ve serbest meslek sahibi olanlar olduğu görülmektedir. Ankete katılan ev hanımlarıyla yapılan görüşmelerde bu seçenekle, geride bıraktığı aile ve çocuklarına ait sıkıntılara dair hiçbir düşünce akıllarına gelmediğini ifade etmişlerdir.

2. 2. Elde Edilen Demografik Verilerin Değerlendirilmesi

Çalışmamızın bu bölümünde anket ve mülakattan elde edilen ham veriler, deneklerin demografik bilgileri ferdi ve sosyal açıdan göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır. Ankete katılan hacıların, sorulara verdikleri cevaplar ile mülakat esnasında elde edilen düşünceleri de bu yorumlamaya katılmıştır.

2. 2. 1 . Verilerin Ferdi Yönden Değerlendirilmesi

Ankete katılan hacıların çoğunluğunu 15-55 yaş grubu hacılar oluşturmuştur. Daha önceki yıllarda hacca gitme yaşı daha çok yaşlılık dönemi diyebileceğimiz 55 ve üstü yaşlarda iken (Bkz. Ek B. Tablo: 69) bu oranın günümüzde daha genç yaşlara kaydığı görülmektedir (Bkz. Tablo: 1).

Cinsiyete göre dağılımda ise anketimize katılan hacıların 41'ini kadın, 37'sini erkek hacılar oluşturmuştur (Bkz. Tablo: 18). Ülkemizde yıllara göre hacca gidenlerin cinsiyet dağılımına bakıldığında (Bkz. Ek B. Tablo: 69) tüm yıllarda hacca giden erkeklerin oranı kadınlardan fazladır. Bayyigit'e göre bunun iki nedeni olabilir. İlki İslami kurallara göre kadının mahremsiz olarak uzun yolculuklara çıkamaması, ikincisi ise, yine ülkemizdeki geleneksel anlayıştan kaynaklanan kadının ekonomik bağımsızlığının olmamasıdır. Bu durum kadının ya kocası ya da kendisine helal olabilecek bir erkeğin himayesinde hacca gideceğini mümkün kılar [Bayyigit, 1998: 87-88].

Anketimize katılan hacıların eğitim seviyelerinin oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo: 35). Yine bu yıl hacca gidip anketimize katılan hacılara mesleki açıdan bakıldığında ilk sırada ücretli (işçi-memur)'ler ve ev hanımlarının yer aldığı görülmektedir (Bkz. Tablo: 52)

Ankete katılan hacılarımıza "Hacca gitmedeki en önemli amacınız nedir?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplara göre 15-55 yaş grubu diğer gruba oranla daha çok "farzı yerine getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak" yönünde görüşe sahip

oldukları ortaya çıkmıştır. (Bkz. Tablo: 2). Yine bu soruya cevap olarak; “Allah’ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak” yönünde görüş belirtenlerin çoğunluğunu erkekler (Bkz. Tablo: 19), eğitim düzeyi bakımından ilkokul ve lise-dengi mezunları tercih etmiştir (Bkz. Tablo: 36). Mesleki açıdan bakıldığında en çok ev hanımı ve ücretlilerin hacca gidiş amaçlarının “Allah’ın rızasını kazanmak” olduğu ifade edilmiştir (Bkz. Tablo: 53).

Diğer insanlara göre daha dindar bir özellik taşıyan hacıların Kur’anı Kerim bilip bilmedikleri konusunda “Kur’an okumasını biliyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Çünkü dini hayatın temel tezahürleri dini pratiklerdir. Onun için kişinin dindarlık ölçüsünün tespitinde ibadetleri yerine getirip getirmemesiyle mümkündür.

Dolayısıyla bütün dinlerde olduğu gibi, İslam dininde de dini pratiklerden önce iman gereklidir. Kur’an-ı Kerim’in ibadet maksadıyla okunması oldukça yaygındır. Ancak bu okuma, salt yüzünden ve ezberden okunmadır. Kur’an’ın sevap kazanma niyetiyle yanı sıra sıkıntılardan kurtulma, şifa bulma, bela ve musibetlerden kurtulma gibi amaçlarla okunur. Okumanın amacı ve nedeni her ne olursa olsun toplumumuzdaki dini hayatta Kur’an merkezi bir yere sahiptir.

Bu soruya verilen cevaplarda ortaya çıkan sonuca göre; hacıların hemen hemen tamamı (%91,3) Kuran okuyabilmektedirler (Bkz. Tablo: 3).

Çok iyi seviyede Kuran okumasını bilenler 15-55 yaş grubu ücretli fakülte ve üstü mezunlarıdır (Bkz. Tablo: 37, 54). Fakülte ve üstü mezunlarından Kuran okumasını bilmeyen hiç yoktur.

Ayrıca erkek hacılar bayanlara oranla daha iyi seviyede Kuran okumasını bilirken, hiç bilmeyenlerin oranı erkeklerde daha fazladır (Bkz. Tablo: 20). Okuma yazma bilmeyenlerden sadece bir kişi Kuran okuyabilmektedir (Bkz. Tablo: 37). Bu durum Kuran okuyabilmenin okuma-yazma bilmeye yakın bir ilişkisi olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Anketimizde yer alan “Haccın edası ile bilgileri hangi yolla öğrendiniz?” sorusuna verilen cevaplarda ortaya çıkan tabloya göre; hacıların çoğu “müftülük tarafından verilen seminerlerden” hac hakkında bilgi edinmektedir (Bkz. Tablo: 4). 15-55 yaş grubu fakülte ve üstü ücretlilerin daha çok hac konusunda bilgi yolu olarak “Tv. gazete, kitap ve kaynaklardan” istifade ettiği ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo: 4 , 38). İlkokul mezunu ev hanımı bayan hacıların “bilgi kaynağı olarak “müftülük tarafından verilen seminerler” olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo: 21 , 38, 55).

Daha önce yapmış olduğumuz seminer çalışmasına göre; son yıllara kadar hacca gidecek hacıların daha çok kulaktan duyma bilgilerle hacca gittikleri tespit edilmiştir. Bu sebeple olacak ki başta Diyanet olmak üzere hac organizatörleri, hac ile ilgili seminerler yapma ihtiyacı duymuşlardır. Ancak bu seminerlerin daha verimli olabilmesi için, hacca gidecek olan hacıların; yaşı, öğrenim düzeyi ve kültürel durumları göz önünde bulundurularak, daha çok göze hitap edip, pratiğe ağırlık veren, hac uygulamalarıyla ilgili araç ve gereçlerin (Kabe maketi, ihram, şekil, harita vb.) kullanıldığı eğitimler verilmelidir. Çünkü seminerlere duyulan ilgi ve ihtiyaç her geçen yıl daha da artmaktadır.

Anketimizde yer alan “Hangi tür haccı yerine getirdiniz?” sorusuna verilen cevaplardan ortaya çıkan sonuca göre; anketimize katılan hacıların çoğu “temettu haccı” yapmışlardır (Bkz. Tablo: 5, 22, 39, 56). Hangi tür haccı eda ettiğini bilmeyenlerin çoğunluğu 56 ve üstü gruptan, ilkökul mezunu ev hanımı bayanlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bkz. Tablo: 5, 22, 39, 56). Hangi tür haccı eda ettiğini bilmeyen ücretli ve emekli olmadığı ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo: 56).

Ankete katılan hacılara daha önce hac veya umreye gidip gitmedikleri” sorulmuştur. Bu sorudan elde edilmek istenen bilgi, hacca daha önce gitmiş olanların tekrar, tekrar gitme ihtiyacı hissetmeleri ve umre ibadetinin toplumda kabul görüp görmediği sonucuna ulaşmaktır. Toplumumuzda var olan yanlış bir kanaate göre Türk hacıların hac öncesi umreye gitmeye çekindikleri bilinmektedir. Nedeni ise hacdan önce umreye gitmek haccı zorunlu kılmakta fert umre yaptığı halde daha sonra hacca gitmemesi halinde borçlu düşmektedir. Daha önce yaptığımız seminer çalışması sonucuna göre; bu gibi

nedenlerle toplumumuzda hac öncesi umrenin endişeden dolayı yapılamadığı şeklinde bir kanaate ulaşılmıştır.

Dolayısıyla ankete katılan hacıların %76,9'u ne hac ne de umreye gitmemiştir ki bu durum mevcut olan kanaati desteklediği sonucuna ulaşılmıştır (Bkz. Tablo: 6)

Hacca daha önce hiç gitmeyenlerin çoğunluğunun 15-55 yaş grubu (Bkz. Tablo: 6) ev hanımı (Bkz. Tablo: 57) bayan hacıların olduğu görülmüştür.

Her ikisine de gidenlerin çoğunluğunu fakülte ve üstü mezunu (Bkz. Tablo: 40) ücretli (Bkz. Tablo: 57) erkek hacıların oluşturduğu tespit edilmiştir.

Ankete katılan hacılara özellikle "Bu yıl hacca gitmelerini sağlayan en önemli sebebin ne olduğu" sorusunun cevabına genel olarak bakıldığında; hacıların %51,1'i "hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam" cevabını vermişlerdir (Bkz. Tablo: 8).

Mülakat esnasında hac farızasının şartlarına ulaşılmış olmadan neyi kastettikleri sorulduğunda; oğlanın-kızın evlendirilmiş olması, ev-araba-arsa sahibi veya emekli olunması şeklinde açıklık getirmişlerdir. Bu soruya cevap olarak "yaşımın ilerlemiş olması" seçeneğini tercih eden hacıların daha çok 56 ve üstü, ilkokul mezunu, okuma-yazma bilmeyen serbest meslek ve ev hanımları olduğu ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo: 8, 42, 59). Fakülte ve üstü ile lise mezunlarından bu seçeneği tercih eden olmamıştır (Bkz. Tablo: 42).

"Yaşımın ilerlemiş olması" seçeneğini tercih edenlerle yapılan görüşme esnasında; imkanı olduğu halde genç yaşta hacca gitmek isteyenlerin çevre tarafından baskı altına alınıp daha genç olduğu, hacılığını tutamayacağı fikrinden hareketle engellemeler söz konusudur. Yine imkanı olmadığı halde yaş ilerlemiş olanlara ise gitmeleri gerektiği konusunda çevrenin baskısı söz konusudur. Bu yüzden ferdin içinde yaşadığı sosyo-kültürel çevrenin gerek hac anlayışının gerekse hac kararının oluşmasında önemli rolü olmaktadır.

“Çocuklarımın ve çevrenin teşvikiyle” diyenler, çoğunlukla 15-55 yaş grubu ilkokul mezunu ev hanımı bayan hacılardır (Bkz. Tablo: 8 , 42, 59).

Anketimizde yer alan sorulardan “hac ortamı size neler hatırlattı?” sorusuna verilen cevaplara genel olarak bakıldığında hac ortamının hacılara “mahşer gününü ve herkesin kendi başına kalacağını” hatırlattığı ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo: 9).

Bu seçeneği en çok tercih edenlerin; 15-55 yaş grubu, fakülte ve üstü, ücretliler, ev hanımları ve serbest meslek grubundan hacıların seçtiği görülmüştür (Bkz. Tablo: 9, 26, 43, 60).

“Hac mekanlarında ne tür duygular yaşadınız?” sorusundan amaç; hac ibadetinin yapıldığı mekanların emin yerler olduğunun Kur’an da: “Biz Kabe’yi toplantı yeri ve emniyet bölgesi kıldık ” (Bakara, 2/ 125) bildirilmesi üzerine, giden hacıların burada herhangi bir olumsuz durumla karşılaşp karşılaşmadıklarını, o yerlerde güven içerisinde olup olmadıklarını, ruhsal yönden kendilerini nasıl hissettiklerini açığa çıkarmaktır. Ankete katılan hacıların verdiği cevaplara göre; ilkokul mezunu, yaşlılık dönemi hacıların ara sıra korku ve endişe duydukları ortaya çıkmaktadır (Bkz. Tablo: 10). Mülakat esnasında bunun nedeni kendilerine sorulduğunda; güç ve kuvvetlerinin zayıf olması, hac vazifelerini istenilen biçimde yapamama, kalabalıklar içerisinde ezilme veya kaybolma korkusu taşıdıklarını ifade etmişlerdir.

Hiçbir korku ve endişe duymayanların çoğunlukla fakülte ve ilkokul, serbest meslek sahibi ve ücretlilerden olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo: 44, 61).

Anketimize katılan hacılara “hac ile kurban arasında nasıl bir ilişki olduğu” sorulmuştur. Bu soruya verilen cevapların sonucuna bakıldığında hacıların %67,9’u “hac da kurban kesmeyle Allah’a olan samimiyetin daha iyi ifade edileceğini” belirtmişlerdir (Bkz. Tablo: 13). “Kurban kesilmeden hac yerine getirilmiş olmaz” diyenlerin 15-55 yaş grubundan ilkokul mezunu ev hanımları olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo: 13, 47, 64). “Hacda kurban kesilirse de olur” diyenlerin fakülte ve üstü ücretliler olduğu ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo: 13, 64).

**T.O. YÖRSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Anketimizde yer alan “Hac ibadeti boyunca eşinizle (evli olanlar için) ailenize ait meselelerden en çok hangisini yaşadınız?” sorusundan amaç; eşler arasında hac öncesi var olan tartışmanın bu ibadeti yerine getirme sırasında da devam edip etmediğini, hac hakkında bildirilen: “Hac bilinen aylardandır. Kim o aylarda (ihrama girerek) hacci kendine gerekli kılsa bilsin ki, hac da kadına yaklaşmak, günaha sapmak, tartışmak yoktur ” (Bakara. 2/ 197) ayetindeki hakikatlerden ne derece haberdar olup ta hacıların dünyalık istek ve arzularına gem vurabilme, nefsinin temizleme, hevasının taşkınlıklarına karşı koyabilme, zorluklara sabretme [Necati, 1998: 258] vb. hususlarda nefsinin iyi ve olgunlaştırma eğilimi içerisine girip girmediğini ortaya çıkarabilmektir.

Ankete katılan hacılardan % 82,1'i, ailesine ait meselelerden hiçbir iş ve sıkıntıyı aklına getirmedeği ortaya çıkmaktadır ki bu durum da yukarıda ifade edilen hacın nefis terbiyesi konusunda faydalı olduğu görüşünü doğrulamaktadır (Bkz. Tablo: 17). Ankete katılan hacılardan bu düşünceye sahip olanlar; fakülte ve üstü ile lise ve dengi mezunların (tamamı), dan ücretli ve ev hanımlarıdır (Bkz. Tablo:51, 68).

2. 2. 2. Verilerin Sosyal Yönden Değerlendirilmesi

Anketimizde yer alan sorulardan “Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz?” sorusuna cevap olarak hacıların % 59'u eşiyle birlikte gittiğini belirtmiştir. Yapılan görüşme esnasında bunun sebebini sorduğumuzda erkek hacıların cevap olarak; hanımlarının çocuklarını bakıp büyütme, yıllarca kendilerine katlanmaları karşısında bir vefa borcu olarak götürme arzusu duyduklarını ifade etmişlerdir. Toplumumuzda erkek hacıların eşlerini hacca götürmeleri bir bakıma onlara verilmiş bir ödül olarak görülmektedir.

Ankete katılan hacılardan eşimle birlikte gittim diyenlerin çoğunluğu 15-55 yaş rası, ilköğretim mezunu ev hanımlarının olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo: 7, 41, 58).Yalnız gittim diyenlerin çoğunu yine 15-55 yaş arası, fakülte ve lise mezunu ücretli erkek hacı olduğu ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo: 7, 41, 58). 55 ve üstü yaş grubu ve emeklilerden yalnız giden olmamıştır (Bkz. Tablo: 7, 58). Bunun nedeni kendilerine sorulduğunda; yaşla birlikte gelen sıkıntıların eşler arası bağları daha da

kuvvetlendirdiği, yoğun ve meşakkatli hac seyahatinde birbirlerine daha fazla dayanışma ihtiyacı hissetmelerinden dolayı olduğunu ifade etmişlerdir.

“Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz?” sorusuna ankete katılan hacılarımızın cevaplarına göre sadece kendileri için dua etmedikleri ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo: 11). Kendim için dua ettim diyenlerin çoğu ilkokul mezunu ev hanımlarıdır (Bkz. Tablo: 45, 62). Anketimize katılan hacıların çoğunluğu hem kendileri hem aile fertleri hem de yakın akrabaları için dua ettikleri görülmektedir.

Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştıkları hacılar hakkındaki düşünceleri sorusuna, anketimize katılan hacıların % 59'u “din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması” cevabını vermişlerdir (Bkz. Tablo: 12). bu seçeneğe cevap verenlere değişkenler açısından bakıldığında; 15-55 yaş grubu, ilkokul-lise mezunlarından ücretli erkekler ile ev hanımı bayanların oluşturduğu görülmektedir (Bkz. Tablo: 12, 46, 63). “Bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatli” diyenlerin çoğu 15-55 yaş grubu ilkokul ve lise mezunu ev hanımlarıdır.

Ankete katılan hacılarla yapılan görüşmelerde diğer ülkelerden gelen hacılara karşı her hangi bir kibir, dışlama, kabullenememe gibi duygulara kapılıp kapılmadıkları sorulduğunda cevap olarak; hacıların tamamına yakını onlarla aynı ortamda bulunmaktan duydukları sevinçlerini dile getirerek, aynı yer ve aynı zamanda, aynı amaç için bir araya geldiklerini, aynı Allah'a ibadet ettiklerini ve aynı tarafa yöneldiklerini belirtip ilave olarak; dünyanın her tarafından gelmiş olan bu insanlarla dinde kardeş olduklarını, ırk, renk, dil ayrımı yapmadan omuz omuza, yan yana ibadet yaptıklarını ve bu nedenle İslam kardeşliğinin güzelliğini ve peygamber ümmetinden olup birbirleriyle olan gönül bağlılığının yakinen müşahede edildiğini ifade etmişlerdir.

“Hac dönüşü aile ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?” sorusundan maksat; hacıların, hac sonrası hayatında yeni bir sayfa açılmış olması ve artık yeni bir sıfatla ülkesine dönen hacıların dini, ferdi-sosyal hayatlarında hac ne gibi değişimler meydana getirecektir.

Halk arasında yaygın olan, hacca gidip gelen kişiye ismiyle hitap edilmesinin günah olduğuna dair bir inanç, asıl isimlerinin ikinci plana itilmesine neden olmaktadır. Daha önce Konya yöresinde yapılan bir araştırmaya göre hacıların çoğu kendilerine “hacı” denilmesinden hoşlanmaktadır. “Hacı” sıfatının kendilerine dini-toplumsal bir prestij kazandırdığını ve kendilerine “hacı” veya “hacım” denilmesinden büyük şeref ve gurur duyduklarını belirtmektedirler [Bayyığıt,1998: 146-147].

Ankete katılan hacıların görüşüne göre; hac dönüşünde hem aile fertlerinin hem de yakın çevredekilerin yaklaşımları daha sıcak, samimi ve ilgili olduğu tespit edilmiştir. Ancak 15-55 yaş grubundan ilkokul ve fakülte mezunlarından bazılarında göre ne aile ne de çevrede kendilerine karşı farklı bir yaklaşım olmamıştır. Bunun nedeni 15-55 yaş grubunun kendilerini daha genç hissetmelerinden olacak ki gerek aile fertlerinin gerek çevresindekilerin kendilerine farklı bir yaklaşım göstermelerini istememektedirler. Çünkü bu çalışmamız esnasında kendileriyle görüştüğümüz genç grubun “hacı” sıfatını çok önemli bulmadıkları, mülakatımıza katılan 15-55 yaş grubu hacıların “hacı” sıfatının kendilerine yakıştırılmasından rahatsız oldukları onun yerine isimlerinin kullanılmasını tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Ankete katılan hacılara “Hac dönüşü aile fertlerine veya çevredekilere neler getirdiği ve niçin böyle birtakım hediyeler getirme ihtiyacı hissettikleri?” sorulmuştur. Daha önce yaptığımız seminer çalışmasına göre; hacca giden hacıların en büyük sorunlarından ve onları o yerlerde oldukça meşgul edip zaman zaman ibadetlerinden alıkoyan hadisenin toplumumuzda adet haline gelen hac dönüşü getirilen hediyeler olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılan hacılarımızın bu soruya verdikleri cevapların sonucunda az da olsa hepsinin hac dönüşü birtakım hediyeler aldığı görülmüştür. Sadece zenzem ve hurma alanlar olduğu gibi pek çoğunun bütün bunlarla birlikte aile veya yakınlarına hediyeler almıştır. Ankete katılan hacıların çoğunluğuna göre bu tür hediyeler alınması gereklidir. Onlara göre bu hediyeler daha çok o kutsal mekanları unutmamak ve aile fertleri ile yakın çevrelerindeki insanlara da hatırlatmaktır. Bunun dışında “diğer” seçeneğinde belirttiklerine göre bazı hacılar; hediyeleşmenin sünnet olduğunu, insanlar arasındaki sevgi ve akrabalık ilişkilerini güçlendirdiğini söylerken, diğer bir kısmı ise; hac dönüşü hediye getirmenin adet olduğunu, eş-dost ve çevrenin beklenti içerisinde

bulduğunu, getirmedikleri taktirde kınanabileceklerini hatta küsmelerin bile olabileceğini söyleyenlerin yanı sıra hediye getirmeyenlerin cimrilikle bile itham edildiğini dolayısıyla getirmek gerektiğini belirtmişlerdir.

Bütün bu gerekçelere bakıldığında hacıların hac dönüşü hediyeler alması konusunda toplumsal bir baskının olduğu görülmektedir.

Ankete katılan hacılardan eğitim seviyesi yükseldikçe ve bilinçli ibadet anlayışına sahip olanların diğerlerine nazaran hediye almak için zamanlarını harcamak istemediklerini ve oraya alış-veriş yapmaya gitmediklerini de dile getirmişlerdir.

Ankete katılan hacılara genel olarak bakıldığında yaş seviyesi düşüp, eğitim düzeyi yükseldikçe alış-veriş yapma miktarında azalma olduğu görülmektedir. Sadece zezem ve hurma getirdiğini belirtenler üniversite mezunu ücretlilerdir (Bkz. Tablo: 49).

“Ne tür hediyeler getirdiniz?” sorusuna cevap olarak ise; zezem ve hurmanın yanında; battaniye, tülbent, şifon ve kumaşlar, kına, elektronik aletler, oyuncak ve takılardır. Mülakat esnasında bazı hacılarla yapılan görüşmede; seccade, takke ve tespih gibi hediyeler hacca gidilmeden önce buradan alındığı belirtilmiştir.

2.3. Genel Değerlendirme

2.3.1. Psikolojik Açıdan

Her dinde hac ibadetine benzer bir ibadetin olduğunu “bazı dinlerde hac” bölümünde açıklamıştık Fakat diğer dinlerin hiçbirindeki hac anlayışı, İslam dinindeki boyutlarıyla insanın manevi, ruhi, hissi ve metafizik bütün duygularını kuşatan evrensel bir eyleme dönüştürmesi söz konusu değildir. İslam da hac insana derin bir iç tecrübe yaşatır [Ak, 2001: 205].

Ayrıca hac ibadeti, insanın kalbini Allah aşkıyla dolduran psikolojik bir eğitimidir. Çünkü hac, müminin hem malı hem bedeniyle ifa ettiği bir ibadet şekli olup, tümüyle

Allah'a teslimiyetin ifadesi bireysel planda da nefsi (psikolojik) bir eğitimidir. Mesela zorluklara, sıkıntılara göğüs germe, sabır, fedakarlık, paylaşma, yardımlaşma ve kardeşlik duygularının gelişimi ve öğretimidir [Özbuğday, 2003: 5].

Hac ibadeti, Hz. Peygamber'e, Ona yardım eden kimselere ve Kuran'a tabi olan insanlara karşı sevgi ve bağlılığı artırmaktadır. Dünyanın her tarafındaki müslümanlara karşı kardeşlik duyguları uyanmakta hacıların gönüllerinde İslam'ın yüce prensiplerine uyma istek ve gayreti artmaktadır. İşte bütün bu duygular insanların ruhu üzerinde derin tesirler bırakmaktadır. İnsanın Allah'a olan ibadet aşkı artmakta, işlediği günahlara pişmanlık duymaktadır [Kardavi, 1974: 413].

Mukaddes topraklar ve oraların hatırası, haccın ayırıcı izleri ve bunların ruhlar üzerinde bıraktığı tesirler yıllarca devam etmektedir. Cemaat kuvveti ve onun düşünce ve davranıştaki tezahürü gibi insanın ruh dünyasında meydana gelen pek çok psikolojik tesirleri söz konusudur (Bkz. Tablo: 10).

Böylece müslüman, hac seyahatinden tertemiz bir kalple, tertemiz bir yoldan hayır işlere karşı azimeti her zamankinden daha kuvvetli, şer kuvvetlerin tahrikine karşı daha sağlam bir halde dönmektedir. Haccın Allah katında kabul derecesi ne kadar fazla ise, normal hayattaki canlı tesiri de şüphesiz o kadar fazla olacaktır.

Hac, her renk ve ırktan insanları kardeş yapan bir ruhun varlığını yansıtır [Kısakürek, 1995: 127]. Yine hac, müminin ruh ve şahsiyetinde derin ve köklü tesirler bırakmakta, kişinin kendi kendini yeniden keşf ve fethetmesinde önemli bir fonksiyon ifa etmektedir. İrşat ve ihtida olayları müstesna; insanın fikri, ahlakı tekamülünde en önemli "değiştirici" unsur hac ve umre gibi dini seferlerdir.

İslam'ın evrensel ve alemşümül boyutunun somut olarak yaşandığı hac ibadetinde müslümanlar, ifa ettikleri vazife ve ibadetlerin tazammum ettiği remzi ve sembolik anlatımlarla nefislerine ve şeytana karşı oluşlarını, Allah'ın yolunda daim ve kaim olduklarını ifade etmekte, bu duygu ve şuur olduklarını sayısı milyonları bulan topluluklar içinde ilan ve izhar etmektedirler [Yılmaz, 1996: Kapak].

Ayrıca haccın “kast ve yönelme” şeklindeki kelimeyi anlamıyla oynadığı manevi rol arasında ilişki vardır. Müslüman ömrü boyunca günde beş defa namaz kılmak için Allah evini (Kabe’yi) ziyaret etmeyi en büyük manevi zevk olarak telakki eder. Hem hacda önemli olan sadece bir fiilin yapılması değil onun özel bir amaçla, yani Allah’ın emrine uymak niyetiyle yapılmasıdır. Dolayısıyla haccın en önemli psikolojik yönlerinden biri de insanların, Allah’ın emri olduğundan yurtlarını, ailelerini, dostlarını ve mallarını terk etmeye, bazı arzularına karşı koyup sıkıntıları göğüslemeye hazır olduklarını göstermeleridir. Ayrıca hac, belli bir zamanda ve belirli bir mekanda gerçekleşen bir ibadet olduğu için insanlara zaman ve mekan mefhumu, dünyada her şeyin belli bir düzen içinde gerçekleştiği şuurunu kazandırmaktadır.

Hac ibadeti, insanı ailesinden, çevresinden ve arzularından uzaklaştırdığı, ölmeden önce bir anlamda ölümü yaşattığı için önemli bir irade egzersizi yaptırmakta ve ilahi iradeye boyun eğmeye hazır olduğunu kendisine telkin ettirmektedir (Bkz. Tablo: 9).

Hacca giden her müslüman, ihrama girerken büründüğü elbiseyle, kabre girerken bürüneceği kefenin benzerliğinin şuurunda olarak artık bir bakıma dünya dışı bir düzene ayak uydurduğunu hissettirmekte ve bunun etkilerini duyurmaktadır.

İhrama giren kişi, bu kıyafetin içinde bulunduğu sürece, kendisine diğer zamanlarda meşhur olan bir dizi davranıştan uzak durmak zorundadır. Bu program dışı hayatı, kişinin alışkanlıklarından ve bağımlılıklarından kurtulmasına ve kendisiyle hesaplaşmasına imkan tanıyan önemli bir fırsattır (Bkz.. Tablo: 2).

Tavaf kişiye, her şeyin bir başka şey etrafında belli bir düzen içinde döndüğü ve insanında bu kozmik düzenin bir parçasını teşkil ettiği şuurunu kazandırır.

Sa’y, kişilerin sırf Allah istediği için katıldığı bir yürüyüştür, insanlar bu sayede kendisi gibi aynı yola girmiş, aynı niyet ve duygularını taşıyanlarla beraber koşmanın ne demek olduğunu fark eder. Sa’y sırasında “hervele” denilen çalimli ve hızlı yürüyüş, niyet ve duygu bütünlüğüyle kaynaşmış ümmet ruhunun azametini yansıtır.

Arafat'ta diğler insanlarla bir arada bulunan, kıyafetleriyle artık bu dünyayı terk ettiğini gösteren müslüman haşır ve hesaba çekiliş sahnesini temsili bir şekilde yaşatarak sorumluluğun ve hesaba çekilmenin idrakine varır (Bkz. Tablo: 43).

Yine Arafat'ta Rabbine yönelen insan daha bu dünyada, hiçbir yardımcının bulunmadığı şartlarda O'nun huzurunda durmanın manasını, makam, servet ve ilim gibi üstünlüklerin gerçek değerinin hesaba çekileceğı zaman ortaya çıkacağını anlar (Bkz. Tablo: 26). Hac esnasında çeşitli münasebetlerle yapılan dualar sadece Allah'a teslim olmanın ve bunu söz ve davranışlarla yaşamanın özlü bir ifadesidir.

İslam dininde dünya ve ahiret hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olan hac, samimi ve ihlaslı bir şekilde yerine getirildiğı zaman, insanı günahlarından arındırır, Allah katındaki derecesini yükseltir, cenneti kazanmasına vesile olur, kişiyi ahlaken olgunlaştırır [Özbuğday, 2003: 8].

Hac ibadeti sırasında kesilen kurbanla insanlar Allah'a olan samimiyetlerini daha iyi ifade ederler. Çünkü kurban, o mekanlarda sırf Allah istediğı için malından vazgeçebilmenin hatta bizzat kendisini dahi O'nun yolunda feda edebilmenin fiili olarak göstergesidir (Bkz. Tablo: 30).

Maslow'a göre. Her bir insan kendini gerçekleştirmeye yönelik doğuştan gelen bir eğilim vardır. En yüksek dereceli insan ihtiyacı olan bu hal tutum, yetenek ve niteliklerimizi aktif olarak kullanmayı ve potansiyelimizi geliştirip güçlendirmeyi içerir [Sschultz-Sydney Ellen Schultz, 2001: 524]. Hac ibadetini gerçekleştiren her bir insan Maslow'a göre kendini gerçekleştirme ihtiyacını tatmin etmiş ve bu nedenle psikolojik açıdan sağlıklı olarak nitelendirilir.

2.3.2. Sosyo-kültürel Açıdan

Günümüz din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi batıda geliştirilmiş olan ilmi disiplinlerin sadece "sosyal realite" olarak değerlendirmeye alıştıkları dini fenomenoloji verilerini derlemek yerine, ibadet ve dini aksiyonların gücünü ve bu

gücün eğitim, kalkınma ve erdemliliğe sağlayacağı katkıları incelemeye yönelmek gerekir. Hac olayı da bunlardan biridir. Mukaddes mekanlarda, binlerce insanın katılımıyla müşterek dua ve duygularla yüklü olarak müşterek şuur ve heyecan içinde ifa edilen hac ibadeti, insanların gönüllerine benliklerine nüfuz etmekte, inanmış kalpler, mana ve şahsiyet bazında adeta yeniden yapılanmaktadır.

Ayrıca hac, insanların kültür ufkunu da genişleten sosyal ve ilmi bir seyahattir. İnsanın etrafındaki dünya ile irtibat kurmasını, yine bir takım yerler görmesini sağlamaktadır.

Hac yapmak için mukaddes yerlere gelen insan daha önce nazari olarak bildiği İslam kardeşliğini burada canlı olarak yaşamaktadır. Yeryüzünün neresinden gelirse gelsin, rengi, dili ve ırkı ne olursa olsun bütün müslümanların kardeş olduğunu hissetmektedir.

Dünyanın değişik bölgelerinden gelen din kardeşleriyle tanışır, dert ve sıkıntılarını ortak olur. Böylece hac sayesinde müslümanların din kardeşliği ve yardımlaşma ruhunun gelişmesiyle sosyal bütünleşmeleri pekişir [Kayadibi, 1996: 12]; (Bkz. Tablo: 29).

Ayrıca hac ibadeti, müslümanlar için yıllık en büyük İslam kongresini oluşturmaktadır. Dünyanın her tarafından gelen müslümanlar bu kongreye katılarak diğer kardeşleriyle tanışma ve kaynaşma fırsatı bulurlar. Büyük bir sosyal fonksiyonu olan bu kongre, insana bir çok menfaatler kazandırmaktadır. Müslümanların ümitlerini tazeleyip, yeis hallerinden uzaklaştırır. Çünkü cemaat, insanlar için sürekli bir ümit ve kuvvet kaynağıdır. Bu kongre, müslümanların her ne kadar memleketleri birbirine uzak olsa dahi birbirlerinin hakkını gözetmeyi, aralarındaki İslam kardeşliğini ve iman bağını kuvvetlendirme konusunda önemli bir vesiledir.

Bu kongre dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen ilim, fikir ve siyaset adamlarını bir arada toplayarak, müslümanların bir hedefe ulaşabilmeleri, ümit ve ideallerini gerçekleştirmeleri, aralarında tanışığı görüşmeleri, yapılacak işler üzerinde tartışıp fikir telakkisinde bulunmaları bakımından oldukça önemlidir.

Hac, birlik ve kardeşlik mefhumunun fikir halinden fiil haline gelmesini temin eden bir ibadettir [Diyanet Dergisi, Gündem, 2000: 7].

Hac ibadeti ayrıca cana ve canlıya saygı göstermenin, her türlü husumetin düşmanlık ve saldırganlığın sona erdirilmesini, birbirine zarar-zıyan vermeden herkesin güven ve dostluk içinde yaşamalarını, inanç düşünce ve görüşlerini ifade edebilmeleri, korku ve kaygıdan uzak emniyet içinde bulunma durumunun bir göstergesidir (Bkz. Tablo: 44).

Sonuç olarak hac ibadetinin her birinde önemli hikmetler ve faziletler söz konusudur. Mukaddes yerler müslümanların tevhit akidesinin, kardeşliğinin, yardımlaşmalarının, kültür ve bilgi alış-verişlerinin maddi ve manevi dayanışmalarının sembolleştiği ve doruğa ulaştığı mekanlardır.

Sosyo-kültürel açıdan da bütün bu menfaatlerin ve hikmetleri görüp müşahede etmekteyiz. Ayrıca, hac ibadetlerini yerine getirenler hac dönüşü kendisine, ailesine, topluma ve tümüyle insanlığa karşı sorumluluklarının bilinciyle yeni bir hayata başlamaktadır [Özbuğday, 2003: 8]. Dileğimiz tüm müslümanların hac dan sonra da buralarda kazandıkları güzellikleri ülkelerine döndüklerinde muhafaza edip devam ettirmeleridir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmamızda, geleneksel dini yaşayışın en somut örneklerinden biri olan haccın hem ferdi (psikolojik) hem de sosyo-kültürel bir karakter arz ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki hac evrensel bir olaydır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşayan bütün din ve inanç sistemlerinde hac (ziyaret) vardır. Ancak hacca en büyük değeri veren İslam dini olmuş, Hz. İbrahim'le müesseseseleşen bu ilahi geleneği yeniden organize etmiş, değişmez kurallarla çağlar boyunca yaşamasını sağlamıştır. Günümüz İslam toplumlarında dini tecrübenin pratik ifadesinin en önemlilerinden biri hac ibadetidir. Nitekim, yüzyıllar boyunca olduğu gibi günümüzde de toplumumuzun dini, ferdi ve sosyal hayatının vazgeçilmez unsurlarından birisinin de hac hadisesi olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada hac ibadetiyle kişisel ve toplumsal değişkenler arasındaki ilişkiler ele alınarak, dini pratikler arasında farklı özelliklere sahip haccın ferdi ve toplumsal hayatta ne gibi değişim ve etkileşimlere sebep olduğu araştırılmıştır.

Yapılan bu çalışmada hacca gitme eğilimini oluşması ve karar aşaması, toplumsal değişkenlere göre farklılaştığı görülmüştür. Geçmiş yıllara bakıldığında ülkemizde hacca gitme eğilimi daha çok yaşlılık dönemi olarak kabul ettiğimiz 56 ve üstü yaşlarda iken yapılan bu çalışmayla bu oranın daha genç yaşlara indiği ve ankete katılan hac %70'inin 55 yaşının altında olduğu tespit edilmiştir. (Bkz. Tablo: 1).

Anketimize katılan hacıların ekonomik durumları orta seviyenin üzerindedir. Eğitim düzeyleri ise oldukça yüksektir. Çoğunluğunun ilkokul mezunu olmasıyla birlikte geçmişe nazaran fakülte ve üstü ile lise ve dengi mezunlarının da hacca genç yaşta gitmeyi tercih ettikleri ortaya çıkmıştır.

Özellikle bayan hacıların çoğu ilkokul mezunu olmakla eğitim seviyelerinin erkek hacılardan daha düşük olduğu ve haccın mali şartlarına sahip olmamalarına rağmen

genelde eşleri, çocukları veya mahremi olmayan yakınlarıyla birlikte hacca gitmektedirler. Ayrıca bu yıl hacca görevli olarak giden ücretli bayanlarda olmuştur.

Hacıların hacca gitmeden önce hac hakkındaki bilgilerini bayan hacılar daha çok Diyanet tarafından verilen seminerlerden öğrenirken erkek hacıların bununla birlikte kaynaklardan da istifade ettiği tespit edilmiştir. Her geçen yılda diyanet kurumu tarafından organize edilen seminerlere katılım artmaktadır. Dolayısıyla diyanet kurumunun, hacı adaylarının; yaş ve eğitim düzeylerini dikkate alarak onların seviyelerine göre programlar tertip edip hem ruhen hem bedenen ve hem de bilgi bakımından onları hacca hazırlamalıdır.

Hacıları hacca gitmeye motive eden faktörlerden en önemlisinin çevre olduğu tespit edilmiştir. Aile içi etkileşim, yakın çevrenin teşviki ve yaşın ilerlemesi sonucu çevre baskıları, hac kararının alınmasında önemli rol oynadığı ve hacca bir kere giden kişinin tekrar gitme arzusu duyduğu görülmüştür.

Yine hacı adaylarının hacca gidişini etkileyen en önemli sebeplerden birinin de insanların ruhen ve bedenen bu ibadete ihtiyaç hissetmeleri, çok büyük bir iştiaqla o beldeleri ziyaret etme arzusu taşıdıkları gözlemlenmiştir.

Ankete katılan hacıların, hac sırasında yapmış oldukları duaların bireysellikten daha çok toplumsal bir karakter arz etmektedir.

Kurban kesme konusu hacılara göre Allah'a olan teslimiyetin ve samimiyetin en güzel ifadesidir. O'nun emirlerine bağlılığı ve sadakati göstermektedir ki ankete katılan hacıların çoğunluğu hac da kurban kesilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Hac mekanlarının "Emin belde" oluşu yapılan çalışma sonucunda tekrar doğrulanmıştır. Çünkü ankete katılan hacıların çoğu o mekanlarda hiçbir şekilde korku-endişe duymamış hatta ailevi sıkıntı ve sorunlarını hatırlamadığı tespit edilmiştir.

Hac dönüşü, ankete katılan hacıların aile ve çevrenin yaklaşımlarında olumlu pek çok değişimler söz konusudur. Hatta genç hacıların çevrenin yakın ilgisine aldırmadığı daha çok yaşlıların, aile ve yakınları tarafından gösterilen ilgi ve alakadan memnun oldukları görülmüştür.

Hac ortamında hacıların diğer ülkelerden gelen hacılara karşı bir dışlama veya önyargı olmadığı hatta hac öncesi var olan bu düşüncelerin o mekanlarda muhabbete dönüştüğü, onlarla aynı ortamda bulunmaktan mutluluk duyduklarını belirtmekle beraber ilişkilerin istenen seviyede olmadığı görülmüştür. Bunun en sebebinin de dil sorunu olduğunu, onlarla konuşup anlaşabildiğini söyleyenlere göre bunun sebebi diğer ülkelerden gelen hacıların az da olsa Türkçe bilmelerinden dolayıdır. Hac da ortak evrensel dilin İngilizce olduğu belirtilmiştir.

Ankete katılan hacıların hac mekanlarında farklı bir dünya ve manevi bir iklim içerisinde bulunmanın hazzını yaşadıkları, yıllarca özlem duydukları umutlarının gerçekleşmesi hacılara apayrı bir sevinç ve mutluluk verdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca ankete katılan hacıların çoğunluğunun “temettu haccı” yaptıkları tespit edilmiştir. Bu konuda diyanet görevlilerinin de yönlendirmesi olduğu belirtilmiştir.

Hacıları hac esnasında en çok meşgul edip, hatta zaman zaman ibadetlerinden alıkoyan hadise, hac dönüşü getirilen hediyelerdir. Bazı hacılar bu tür hediyelerin getirilmesi gerektiğini belirtirken bir kısmı ise gereksiz olduğunu sadece zembek ve hurmanın yeterli olduğunu söylemiştir. Getirilmesi gerekir diyenler bunun nedeni olarak ta; kutsal mekanları unutmama ve yakınlarına da hatırlatmanın yanı sıra çevrenin kınamasından çekinmeleri, ve ayıplanmaktan sakındıkları için aldıkları tespit edilmiştir.

Sonuç olarak bu ibadetle; fertlerin kendilerini yeniden keşfedebildiği, insan davranışları üzerinde önemli etkiler bıraktığı ve insanlar arasında dil, ırk, renk ve kültür ayırımını ortadan kaldırdığı tüm dünya müslümanları arasında bütünleyici, ruhi bir unsur olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlara bakıldığında, tahminde bulunduğumuz varsayımlar anket uygulamamızın gösterdiği veriler doğrultusunda olumlu yönde desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akay, Hasan, İslami Terimler Sözlüğü, İslami Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul-1991.

Armener, Neda, Din Psikolojisine Giriş, cilt: 1. Ankara -1990.

Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, 5. Baskı: İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul-1983.

Bayyigit, Mehmet, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı, T. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara -1998.

Çamdibi, H.Mahmut, Din Eğitiminin Temel Meseleleri, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul -1994.

Cebeci, Suat, Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri, Alfa Basım-Yayım, Urfa -1997.

Cole Luella, John J.B. Morgon, Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi, Çev., Belkıs Halim Vassaf, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul- 2001.

Doğan, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, 11. Baskı: Rağbet Yayınları, İstanbul- 1996.

Dodurgalı, Abdurrahman, Eğitim Sosyolojisi, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul- 1995.

Freud, Sigmung, Kitle Psikolojisi, Çev., Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, Eylül -1998.

Gazzali, İhya-ı Ulum-id-Din, cilt:II, Yaylacık Matbaası, İstanbul -1978.

Gündüz, Üzeyir, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4. Sınıf), Gendaş A.Ş. İstanbul -2000.

- Güngör, Erol**, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, 3. Baskı: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Güven, Sami**, Toplum Biliminde Araştırma Yöntemleri, 2. Baskı: Ezgi Kitapevi,
Bursa- 2001.
- Hökelekli, Hayati**, Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara- 2001.
- Kardavi, Yusuf**, İbadet (anlamı, psikolojisi,hikmetleri), Çığır Yayınları, İstanbul 1974.
- Kaya, Mevlüt**, Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum, Etüt Yayınları, Samsun- 1998.
- Kısakürek, N. Fazıl**, Hacdan Çizgiler-Renkler ve Sesler, 2. Baskı: Büyükdoğu
Yayınları, İstanbul -1995.
- Kitab-ı Mukaddes**, Kitab-ı Mukaddes Şirketi,Orhan Matbaacılık,İstanbul -1997.
- Necati, Osman**, Kuran ve Psikolojisi, Çev., Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara-
1998.
- Okutan, Ahmet**, İslam Dininin Evrensel Güzellikleri, Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları, Ankara - 2002.
- Özek, Ali**, ve (Komisyon), Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, Kral Fehd
Musaf Basım kurumu, Suudi Arabistan Krallığı- 1992.
- Peker, Hüseyin**, Din Psikolojisi, 11. Baskı: Aksiseda Matbaası, Samsun- 2000.
- Pazarlı, Osman**, Din Psikolojisi, 3. Baskı: Remzi Kitabevi, İstanbul -1982.
- Schultz, Duane P, Sydney Ellen Scultz**, Modern Psikoloji Tarihi, Çev: Yasemin
Aslan, Kaknüs Yayınları, İstanbul- 2001.

Sezen, Yumni, Sosyoloji Açısından Din, 3. Baskı: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul- 1998.

Şeriati, Ali, Hacc, Şura Yayınları, İstanbul -1991.

Tümer, Günay, Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, 3. Baskı: Ocak Yayınları, Ankara -1997.

Uysal, Veysel, Psiko Sosyal Açıda Oruç, T. Diyanet Vakfi Yayınları, Ankara- 1994.

Yavuz, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ayyıldız Matbaası, Ankara -1987.

Yazıcı, Seyfettin, Mekke ve Medine'deki Mübarek Ziyaret Yerleri, 4. Baskı: Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları, Ankara -1999.

Yücel, İrfan, Hac Rehberi, 8. Baskı: T. Diyanet Vakfi Yayınları, Ankara -1987.

MAKALELER

Ak, M. Ali, "Hac İnsanın Ölümü ve Dirilişidir", Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), Sayı: 9. Ocak- 2001, ss. 204-207.

Cansever, Turgut, "Haccın Anlamı Üzerine", Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), Sayı: 9. Ocak- 2001, ss. 53-57.

Kapak, Gündem, "İslam'ın Işığında Haccın Manevi Boyutu", Diyanet Aylık Dergisi, Sayı:111. Mart 2000, ss. 7-10.

Kara, Mustafa; “Allah’ın Evine Gitmek Muhammed’in Gül Bahçesine Girmek”, Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), Sayı:9. Ocak -2001, ss. 74-81.

Karaman, Hayrettin; “Haccın Anlamı Üzerine”, Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), Sayı:9. Ocak- 2001, ss. 44-57.

Kayadibi, Fahri; “Sosyo-Kültürel Açından Hac”, Diyanet Aylık Dergisi, Sayı: 64. Nisan-1996, ss. 12-13.

Koç, Mustafa; “Din Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Dini Yaşam”, EKEV Akademi Dergisi, Cilt:2. Sayı: 2. Ankara (Mayıs) 2000, ss. 97-102.

Lekesiz, Ömer; “Mescidi Haramdaki Simgeler ve Anlamları”, Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), Sayı: 9. Ocak- 2001, ss. 36-43.

Özbuğday, Şükrü; “Haccın Hikmetleri ve Faydaları”, Diyanet Aylık Dergisi, Sayı: 146. Şubat -2003, ss.5-8.

Uludağ, Süleyman; “Haccın Anlamı Üzerine”, Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), Sayı :9. Ocak- 2001, ss.44-57.

Yavuz, Kerim; “Din Psikolojisinde Metot Meselesi ve Yeni Gelişmeler”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7. İstanbul- 1986, ss.153-185.

Yılmaz, M. Nuri; “Hac ve Hikmetleri”, Diyanet Aylık Dergisi, Sayı: 64. Nisan -1996, Başyazı.

ANSİKLOPEDİLER

Harman, Ö.Faruk; “Haccın Tanımı”, İslam Ansiklopedisi, Cilt:14. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul -1996, ss. 382.

Zuhayli, Vehbe; “Hac ve Umre ”, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, Cilt:3. Risale Basın-Yayın, İstanbul -1994, ss. 403-405.

Şentürk, Lütfi-Seyfettin, Yazıcı; “Hac” İslam İlmihali, Baskı:8. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara -2001, ss. 282-322.

TEZLER

Özdemir Saadettin; “İslam’da İbadet Psikolojisi (Namaz- Zekat)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum -1992.

EKLER

Ek-A Anket Formu

ANKET FORMU

Bu anket, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi bilim dalında, Hac ibadeti ile ilgili yapılan bir araştırmada değerlendirmek üzere uygulanmaktadır.

Ankette sizden kimlik bilgileriniz istenmemektedir. Anket sorularına doğru ve samimi olarak cevap vereceğinize inanıyor, şimdiden teşekkür ediyorum.

Nuran ŞEN

1- Yaşınız :

2- Cinsiyetiniz ?

() Erkek () Kadın

3- Tahsil durumunuz ?

() Okuma yazma bilmiyor () Lise veya denge mezunu
() İlkokul mezunu () Fakülte ve üstü

4- Mesleğiniz nedir ?

() Serbest meslek (çiftçi ve esnaf) () Emekli
() Ücretli (işçi-memur) () Ev hanımı

5- Hacca gitmenizdeki en önemli amaç nedir ?

() Farzı yerine getirmek ve hac sorumluluğundan kurtulmak
() Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak
() Kutsal mekanları ziyaret etmek
() Diğer :

6- Kuran-ı kerim okumasını biliyor musunuz ?

() Çok iyi düzeyde okuyorum
() Biliyorum
() Az biliyorum
() Bilmiyorum

7- Hangi hac türünü yerine getirdiniz ?

- Hacc- ı ifrat
- Hacc- ı temettü
- Hacc- ı kıran
- Bilmiyorum

8- Haccın edası hususundaki bilgileri hangi yolla öğrendiniz ?

- T v . gazete ve kitaplardan
- Müftülük tarafından verilen seminerlerden
- Daha önce gitmiş olanların tecrübelerinden
- Hiçbir bilgi edinmedim

9- Daha önce hac veya umre' ye gitmiş miydiniz ?

- Her ikisine' de gittim
- Sadece hacca gittim
- Sadece umre' ye gittim
- Hiçbirine gitmedim

10- Hac ibadetini yerine getirmeye kimlerle gittiniz ?

- Eşim ve çocuklarımla birlikte
- Sadece eşimle birlikte (bir vefa borcu olarak)
- Yakın akrabamla birlikte
- Yalnız gittim

11- Bu yıl hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?

- Yaşamın ilerlemiş olması
- Çocuklarımla ve çevrenin teşviki
- Hac farzasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam
- Diğer

12- Hac ortamı size neler hatırlattı ?

- Allah'ın adaletini, kudret ve yüceliğinin daha iyi anlaşılmasını
- Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu
- Mahşer günü herkesin kendi başına kalacağını
- Diğer

13- Hac mekanında en çok hangi duyguları yaşadınız ?

- Ara sıra korku ve endişe duydum
- Çok huzurluydum, hiçbir korku ve endişe duymadım
- Gördüğüm yerler ve hadiselerden dolayı çok duygulandım
- Diğer

14- Hac esnasında en çok kimler için dua ettiniz ?

- Kendim için , günahlarımın bağışlaması
- Ailem ve Çocuklarım için
- Yakınlarımın özel sıkıntılarının giderilmesi için
- Diğer

15- Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki en önemli düşünceniz hangisidir ?

- Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması
- Bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatliiler
- Yabancı hacıların uyumsuz olmaları
- Diğer

16- Kurban bayramı hac mevsimine denk gelmektedir. Size göre hac ile kurban arasında nasıl bir ilişki vardır ?

- Kurban kesilmeden hac vazifesi yerine getirilmiş olmaz
- Kurban kesmeyle Allah' a olan samimiyet daha iyi ifade edilir
- Hac' da kurban kesilmese de olur
- Diğer

17- Hac dönüşünde aile ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?

- Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu
- Çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu
- Ne aile ne de çevremden değişiklik olmadı
- Diğer

18- Hacdan dönerken aile fertlerine ve çevrenizdekilere neler getirdiniz ?

- İhtiyaç olan çeşitli ev aletleri
- İnci, boncuk, tespih, takke, kumaş vb.
- Zemzem, hurma
- Diğer

19- Bu hediyeleri almanızdaki en önemli sebep nedir ?

- Aileme ve yakınlarıma küçük düşmemek
- Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak
- Herkes bir şeyler aldığı için bende aldım
- Diğer

20- Hac ibadeti boyunca eşinizle (evli olanlar için) ailenize ait duygulardan en çok hangisini yaşadınız ?

- Çocuğumuzun maddi sıkıntıları ve işini düşündük
- Evdekilere veya bir malımıza zarar gelip gelmediği endişesini taşıdık
- Daha önce var olan eşimle tartışmalarımız devam etti
- Hiçbir farklı düşünce aklıma gelmedi
- Diğer

Ek- B Tablo 69: Türkiye'den Hacca Gidenlerin Yıllara, Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.

Yıllar	Cinsiyet	Yaş Grupları											Toplam
		0-14	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90 +	
1979	Kadın					13	89	492	1497	842	254	27	3214
	Erkek		1			29	283	896	2700	2115	701	64	6789
	Toplam	1				42	372	1388	4197	2957	955	91	10003
1980	Kadın	1	2	1	1	64	412	1753	4017	1995	688	115	9049
	Erkek		3		7	132	895	2891	6592	4355	1302	139	16316
	Toplam	1	5	1	8	196	1307	4644	10609	6350	1990	254	25365
1981	Kadın			3	6	91	553	2441	4860	2240	700	63	10957
	Erkek			1	10	205	1026	3779	8073	4938	1358	140	19535
	Toplam			4	16	296	1579	6220	12938	7178	2058	203	30492
1982	Kadın	1			16	157	793	3305	5992	2598	748	108	13718
	Erkek	1			12	285	1439	5168	9658	5426	1394	167	23550
	Toplam	2			28	442	2232	8473	15650	8024	2142	275	37268
1983	Kadın	3		2	18	178	905	3592	6221	2187	493	72	13671
	Erkek	3	2	1	8	358	1461	5422	9495	4614	847	106	22317
	Toplam	6	2	3	26	536	2366	9014	15716	6801	1340	178	35988
1984	Kadın	12	6	23	65	274	1280	4481	7753	3206	838	72	18010
	Erkek	11	3	10	35	436	1505	5798	9886	4764	972	122	23542
	Toplam	23	9	33	100	710	2785	10279	17639	7970	1810	194	41552
1985	Kadın	7	2	3	26	311	1381	4572	5510	1541	299	27	13679
	Erkek	13	6	15	41	1674	6307	3352	2781	482	41	20088	
	Toplam	20	8	18	67	1785	7688	3907	3321	529	70	23767	
1986	Kadın	24	11	45	62	516	1987	6655	9658	2445	461	64	20948
	Erkek	34	7	47	84	856	2500	8341	12108	4275	719	132	29100
	Toplam	58	18	92	146	1370	4487	14996	20766	6720	1180	196	50048
1987	Kadın	45	21	83	123	987	3916	13109	17213	4848	767	267	41379
	Erkek	67	21	107	350	2267	5126	15686	22752	7927	1243	449	56000
	Toplam	112	42	190	473	3254	9042	28795	39965	12775	2015	716	97379
1988	Kadın	7	33	109	175	1318	5157	19109	4773	737	276	15981	47675
	Erkek	11	31	176	537	2796	6013	25612	8081	1042	469	18729	63597
	Toplam	18	64	285	812	4114	11170	34721	44721	12854	1779	745	111272
1989	Kadın	9	26	77	138	978	3973	11972	11932	2435	333	272	32145
	Erkek	16	34	116	402	1817	4177	13916	16685	4142	466	450	42221
	Toplam	25	60	193	540	2795	8150	25888	28617	6577	799	722	74366
1990	Kadın	25	44	99	140	665	2026	6296	6534	1357	172	84	17445
	Erkek	25	56	157	439	1478	2253	6555	8023	2438	301	140	21836
	Toplam	51	100	256	579	2146	4279	12851	14557	3795	473	224	39281
1991	Kadın	7	12	30	78	624	2781	8820	8427	936	96	96	19907
	Erkek	9	10	22	111	834	2520	10704	9376	1611	107	107	25411
	Toplam	16	22	52	189	1458	5301	19524	15803	2547	203	203	45318
1992	Kadın	8	6	36	74	544	2287	7442	7639	1141	132	155	19464
	Erkek	13	10	19	98	802	2149	7858	10898	1849	189	217	24102
	Toplam	21	16	55	172	1346	4436	15300	18537	2990	321	372	43566
1993	Kadın	2	6	26	80	450	2423	6603	5770	669	59	185	16273
	Erkek	10	4	15	84	631	2054	7464	8517	1132	80	206	20197
	Toplam	12	10	41	164	1081	4477	14067	14287	1801	139	391	36470
		- 20	21-25	226-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56 +			
1994	Kadın	16	43	227	600	1161	2006	3097	6964	5640		16724	
	Erkek	20	78	296	933	1568	2231	3364	4176	7810		20476	
	Toplam	36	121	523	1533	2729	4237	6461	8110	13450		37200	
1995	Kadın	7	78	379	985	1492	2277	2952	3938	5209		17317	
	Erkek	5	95	512	1342	1799	2695	3440	4400	7395		21683	
	Toplam	12	173	891	2327	3291	4972	6392	8338	12604		39000	
1996	Kadın	13	113	401	712	1591	2219	3040	4537	4295		16921	
	Erkek	18	190	640	869	1658	3080	3206	5678	6440		21779	
	Toplam	31	303	1041	1581	3249	5299	6246	10215	10735		38700	
1997	Kadın	15	85	162	357	523	1108	2120	2560	10448		17373	
	Erkek	8	47	234	573	725	1217	2130	2575	14118		21627	
	Toplam	23	132	396	925	1248	2325	4250	5135	24566		39000	

★ 1990 sonrası sadece Türkiye Diyanet Vakfı Hac organizasyonu ile hacca gidenlerin dağılımını göstermektedir.

★★ 1993'e kadarki istatistikler Türkiye Diyanet Vakfı Bilgi İşlem Merkezi çarşaf listelerinden, 1994 ve sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı Yıllık istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Nuran ŞEN, 05.12.1971 yılında Sakarya ili Karasu ilçesinde doğdu. İlk öğrenimini 1977-1981 yılları arasında Kocaali-Kirazlı Köyü İlkokulunda tamamladı. 1982'de Kocaali Lisesinin orta kısmına başladı. Birkaç yıl aradan sonra lise eğitimine devam etti. Daha sonra 1992 yılında Alidilmen Lisesi'nden mezun oldu. 1995-1996 öğretim yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazanarak , lisans öğrenimine devam etti. 2000 yılı Bahar Döneminde İlahiyat fakültesini başarıyla tamamladı. 2001 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı ve halen çalışmalarını sürdürmektedir.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
BAKANLIĞI
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı